

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

*ЄВРОПЕЙСЬКІ
ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ*
НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 24 – 2023

*EUROPEAN
HISTORICAL STUDIES*
ACADEMIC JOURNAL

ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ

ISSN 2524-048X

Рекомендовано Вченою радою історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол №9 від 31 березня 2023 р.)

Європейські історичні студії: науковий журнал. – № 24. – К., 2023. – 142 с.

ISSN 2524-048X DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2023.24> УДК 94

Тематика згідно з галуззю науки «07.00.00 – Історичні науки» відповідно до чинного переліку галузей наук. Висвітлюються європейські інтеграційні процеси, зовнішня політика країн Європейського Союзу, євроінтеграція України, європейська історія та міжнародні відносини.

Редакційна колегія

Коларж П., д-р габілітований, проф. (Університет м. Констанц, ФРН) (голова редколегії)
Машевський О. П., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка) (заступник голови редколегії)
Купчик О. Р., к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка) (заступник голови редколегії)
Пількевич В. О., к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка) (відповідальний секретар)
Гуменний С. Л., к.і.н. (КНУ імені Тараса Шевченка) (технічний редактор)
Банті Р., доктор філософії (Історія) (Міністерство освіти Ізраїлю, Єрусалим, Держава Ізраїль)
Біленький С., доктор філософії (Історія), доц. (Університет Торонто, Канада)
Власенко В. М., к.і.н., доц. (Сумський державний університет)
Грубінко А. В., д-р іст. наук, проф. (Західноукраїнський національний університет)
Городня Н. Д., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Гасимли М., Джафар огли, д-р іст. наук, проф. (Бакинський Державний Університет, Азербайджанська Республіка)
Добронські Ч. А., д-р габілітований, проф. (Університет м. Білосток, Республіка Польща)
Зихович Д., доктор філософії (історія), доц. (Університет Мічегану, США)
Йокубаускас В., д-р гуманітарних наук (Історія), старший наук. співроб. (Клайпедський університет, Литовська Республіка)
Казакевич О. М., д-р іст. наук, доц. (Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова)
Котляр Ю. В., д-р іст. наук, проф. (Чорноморський національний університет імені Петра Могили)
Конта Р. М., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Кожокару Л. Д., д-р іст. наук, доц. (Державний університет Молдови, Республіка Молдова)
Мартинов А. Ю., д-р іст. наук, проф. (Інститут історії України НАНУ)
Малько В., доктор філософії (Історія) (Каліфорнійський університет, Фресно, США)
Миронович Є., д-р габілітований, проф. (Університет м. Білосток, Республіка Польща)
Патриляк І. К., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Перга Т. Ю., к.і.н., ст. наук. співроб. (ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»)
Рахно К. Ю., д-р іст. наук, ст. наук. співроб. (Інститут народознавства НАН України, Інститут керамології)
Сава-Чайка Е., д-р філософії (Історія) (Вища школа міжнародних відносин і американістики, Варшава, Республіка Польща)
Чолій С. В., к.і.н., доц. (Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»)

Рекомендовано Вченою радою Київського національного університету імені Тараса Шевченка до поширення через мережу Інтернет

Електронний журнал Європейські історичні студії включений до переліку електронних фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальністю «історичні науки». (Наказ МОН України від 28.12.2019 № 1643 «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства щодо діяльності спеціалізованих вчених рад від 16 грудня 2019 року»).

Рецензенти:

Дьомін О. Б., д-р іст. наук, проф. (Одеський національний університет ім. І. Мечникова)
Потехін О. В. д-р іст. наук, проф. (ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»)

Адреса редакційної колегії:

01601, Київ, вул. Володимирська, 60, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, історичний факультет, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн

Тел. (044) 239 34 24, 066 360 00 80 e-mail: european_studies@ukr.net, olegmashev@ukr.net

Сайт журналу: <http://www.eustudies.history.univ.kiev.ua>

Засновник: Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Видавець: історичний факультет, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн

Періодичність наукового видання – тричі на рік

Recommended by the Academic Council of Faculty of History Taras Shevchenko National University of Kyiv to spread through the Internet (*Protocol № 9 of March 31, 2023*).

European Historical Studies: Scientific Journal. – № 24. – Kyiv, 2023. – 142 p.

ISSN 2524-048X DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2023.24> UDC 94

Topics under the branch of science "07.00.00 – Historical sciences" according to the current list of sciences. Highlights European integration processes, foreign policy of the European Union, the European integration of Ukraine, European history and international relations.

Editorial Board

Kolarz, P. – Dr. habil. (History), Professor (University of Konstanz, The Federal Republic of Germany) (*Chairman of Editorial Board*)

Mashevskiy, O. – Dr. habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine) (*Deputy Chairman of Editorial Board*)

Kupchyk, O. – Ph. D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine) (*Deputy Chairman of Editorial Board*)

Pilkevych, V. – Ph.D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine) (*Executive Secretary*)

Humennyi, S. – Ph.D. (History) (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine) (*Technical editor*)

Banti, R. – Ph.D (History), (Ministry of Education of Israel, Jerusalem, The State of Israel)

Bilenky, S. – Ph.D (History), Associate Professor (University of Toronto, Canada)

Cojocaru, L. – Dr. habil. (History), Associate Professor (State University of Moldova, Moldova)

Choliy, S. – Ph.D. (History), Associate Professor (National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Ukraine)

Dobronski, Ch. – Dr. habil. (History), Professor (University of Bialystok, The Republic of Poland)

Gasimli M. Jafar oglu. – Dr. habil. (History), Professor (Baku State University, The Republic of Azerbaijan)

Horodnya, N. – Dr.habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Hrubinko, A. – Dr.habil. (History), Professor (Ternopil National Economic University, Ukraine)

Jokubauskas, V. – Ph.D. (History), Senior Research Fellow (Klaipeda University, The Republic of Lithuania)

Kazakevych, O. – Dr. habil. (History), Associate Professor (National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine)

Konta, R. – Dr. habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Kotliar, Yu. – Dr. habil. (History), Professor (Petro Mohyla Black Sea National University, Ukraine)

Martynov, A. – Dr. habil. (History), Professor (Institute of History of Ukraine NASU, Ukraine)

Malko, W. – Ph.D. (History), Associate Professor (University of California, Fresno, United States of America)

Myronovych, E. – Dr. habil. (History), Professor (University of Bialystok, The Republic of Poland)

Patryliak, I. – Dr. habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Perga, T. – Ph.D. (History), Senior Research Fellow (State Institution “Institute of World History of NAS of Ukraine”)

Rakhno, K. – Dr. habil. (History), Senior research fellow (the Ethnology Institute of Ukraine NASU, Ukraine).

Sawa-Czajka, E. – Ph.D. (History), Associate Professor (History), (The Academy of International Relations and American Studies, The Republic of Poland)

Vlasenko, V. – Ph.D. (History), Associate Professor (Sumy State University, Ukraine)

Zychowicz, J. – Ph.D (History), Associate Professor (University of Michigan, United States of America)

Electronic journal «European Historical Studies» is included in the list of professional electronic journals of Ukraine, in which can be published results of dissertations for degree of doctor and candidate of sciences, speciality «historical science».

(Order of Ministry of Education Ukraine from 28.12.2019 № 1643 "On Approval of decisions concerning the Certifying Board of the Ministry of academic councils of 16 December 2019")

Reviewers:

Diomin, O. B. Dr. habil. (History), Professor (Odessa Mechnikov National University);

Potiekhin O. V. Dr.habil. (History), Professor, Chief Researcher (Institute of World History NASU)

Editorial address:

01601, 60 Volodymyrska Str., City of Kyiv, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of History, Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries

Phone: (044) 239 34 24, 066 360 00 80, e-mail: european_studies@ukr.net , olegmashev@ukr.net

Web-page: <http://www.eustudies.history.univ.kiev.ua>

Founder: Taras Shevchenko National University of Kyiv

Publisher: Faculty of History, Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries

Frequency of scientific journal – three times a year

ЗМІСТ

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Зінаїда Священко. Євроінтеграція періоду «холодної війни» та позиція СРСР 6

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ

ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Ірина Автушенко, Олександр Автушенко. Еволюція військового співробітництва України та Польщі 16

Марія Георгієва. Розвиток органічного аграрного виробництва, як перспективний шлях до екологічної безпеки болгарського села 33

Олег Машевський, Едуард Кузьменко. Нові пріоритетні напрямки зовнішньої політики Великої Британії в період прем'єрства Тоні Блера 47

Валентина Молоткіна, Інна Левченко, Ірина Березанська. Мовна політика в УРСР в галузі освіти (1960–1980-і рр.) 61

Дмитро Наулко. Османсько-бразильські відносини 1858–1919 рр. 73

Ігор Срібняк, Анна Хлебїна. «Культурно-просвітній кружок» у таборі інтернованих вояків Уга Йозефов, ЧСР (1921–1922 рр.): організаційно-освітній напрям діяльності 83

Єгор Цецільников. Політичні реформи іспанського уряду Адольфо Суареса (липень 1976 р. – червень 1977 р.) 99

Наталія Шевченко, Назар Мачинський. Еволюція іспансько-британських відносин в контексті «гібралтарського питання» у 1873–1969 рр. 111

НАУКОВА ХРОНІКА

Олег Машевський, Ольга Сухобокова. «Відновлення України: історичний досвід та перспективи після перемоги»: міжнародна науково-практична конференція до 75-ї річниці плану Маршалла 125

CONTENTS

EUROPEAN INTEGRATION: PAST AND PRESENT

Zinaida Svyaschenko. European integration during the «Cold War» period and the position of the USSR..... 6

ACTUAL PROBLEMS OF EUROPEAN HISTORY AND INTERNATIONAL RELATIONS

Iryna Avtushenko, Oleksandr Avtushenko. The evolution of the military cooperation between Ukraine and Poland..... 16

Maria Georgieva. Development of organic farming as a prospective way to environmental security of the Bulgarian village 33

Oleg Mashevskiy, Eduard Kuzmenko. New priorities of Great Britain's foreign policy during Tony Blair's premiership..... 47

Valentyna Molotkina, Inna Levchenko, Iryna Berezanska. Language policy in the USSR in the field of education (1960s–1980s)..... 61

Dmytro Naulko. Ottoman-Brazilian relations 1858–1919.....73

Ihor Sribnyak, Anna Chlebina. «Cultural and Educational Section» in the camp for interned soldiers of the UGA at Jozefov, Czechoslovakia (1921-1922): organizational and educational activities 83

Yehor Tsetsulnikov. Political reforms of the Spanish government of Adolfo Suarez (July 1976 – June 1977) 99

Nataliya Shevchenko, Nazar Machynsky. Evolution of relationships between the United Kingdom and Spain in the context of the «Gibraltar question», 1873–1969 111

SCIENCE CHRONICLE

Oleh Mashevskiy, Olga Sukhobokova. Rebuilding Ukraine: Historical Experience and Perspectives after Victory»: International Scientific and Practical Conference on the 75th Anniversary of the Marshall Plan.....125

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

УДК 061.1ЄС"363.3":94(47)

DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2023.24.1>

Зінаїда Священко,

д-р іст. наук, проф.,

*Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,*

Умань, Україна

ORCID: 0000-0001-5845-3115

Researcher ID: B-5144-2019

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ ПЕРІОДУ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ» ТА ПОЗИЦІЯ СРСР

***Анотація.** У статті розглянуто процеси європейської інтеграції періоду «холодної війни» та проаналізовано позицію СРСР щодо євроінтеграційних процесів у Західній Європі. Зазначається, що політичне керівництво СРСР трактувало процес європейської інтеграції, як частину політичної та економічної боротьби «світового та європейського імперіалізму» з соціалістичними країнами.*

Наголошується, що на початковому етапі європейської інтеграції багато її прихильників були проти участі СРСР у європейській економічній інтеграції, не кажучи вже про політичну інтеграцію, яка була в принципі неможлива. Незначні економічні відносини між Європейськими спільнотами з Радянським Союзом та іншими соціалістичними країнами мали місце в період «розрядки», вони були зумовлені не лише політичними міркуваннями, а й економічними факторами.

Зазначається, що негативним було і ставлення Європейського співтовариства до Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ). Спільнота не бачила в останній потрібного торгового партнера. Радянський Союз, своєю чергою, спрямовував свої основні зусилля на розвиток торговельно-економічного співробітництва з соціалістичними країнами, які входили до РЕВ. При цьому СРСР не звертав уваги на економічні успіхи ЄЕС, називаючи їх тимчасовими.

Зроблено висновок, що СРСР негативно оцінював євроінтеграційні процеси, особливо протягом перших двадцяти років. Але успіхи західноєвропейської інтеграції, створення інтеграційних організацій в багатьох регіонах світу, які брали приклад саме з Євросоюзу, змусили радянське керівництво змінити позицію і також терміново зайнятися власними інтеграційними проектами, такими, як створення Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ). Не дивлячись на всі зусилля радянського керівництва, РЕВ не змогла стати ядром інтеграції у її справжньому розумінні, оскільки від самого початку існування цього об'єднання були грубо порушені такі ключові принципи інтеграційних процесів як добровільність і рівноправність.

***Ключові слова:** Європейська інтеграція, європейські співтовариства, економічне співробітництво, «холодна війна», зовнішньополітичний курс, РЕВ.*

***Постановка проблеми.** Друга половина 40-х рр. ХХ ст. асоціюється з початком «холодної війни» – глобальною геополітичною, економічною та ідеологічною конфронтацією між СРСР і його союзниками з одного боку та США і їх союзниками – з іншого, що тривала до початку 1990-х рр.*

У цей період західноєвропейські країни поставили перед собою питання майбутнього Європи, що, власне, і вважається початком європейської інтеграції у тому вигляді, якою ми бачимо її сьогодні. Інтеграція стала єдиною відповіддю, яку знайшли європейські політики та дипломати 1950-х рр. в цій ситуації. Прихильники єдиної Європи розглядали цю ідею як найкращу можливість досягти тривалого миру й економічного благополуччя.

Політичне керівництво СРСР вкрай негативно ставилося до процесу європейської інтеграції, трактуючи його як частину політичної та економічної боротьби «світового та європейського імперіалізму» з соціалістичними країнами.

Аналіз останніх досліджень. У наукових публікаціях, як вітчизняних так і зарубіжних вчених, досить широко розглядаються процеси, які відбувалися у світовій політиці в епоху блокового протистояння капіталістичної і соціалістичної систем. Варто відзначити роботи З. Бжезінського, Ж.-Б. Дюрозеля, П. Джонсона, П. Кальвокорессі, А. Павлова, В. Дем'янця, В. Манжоли, П. Циганкова та багатьох інших. Детальний аналіз процесів інтеграції в епоху «холодної війни» проводить у своїх публікаціях Ю. Шишков. У той же час, в науковій літературі недостатньо простежується системний підхід до аналізу позиції СРСР щодо інтеграційних процесів у Західній Європі.

Метою статті є проаналізувати позицію СРСР щодо європейської інтеграції періоду «холодної війни».

Виклад основного матеріалу. Перший період європейської інтеграції розпочався у травні 1948 р., коли в Гаазі зібрався Європейський конгрес, в якому взяли участь понад 800 представників практично з усіх країн Західної Європи. Робота Європейського конгресу завершилась в 1951 р. Саме в Гаазі було продискутовано й виявлено основні підходи до економічної інтеграції західноєвропейських країн.

18 квітня 1951 р. Франція, Італія, ФРН, Бельгія, Нідерланди і Люксембург підписали в Парижі договір про утворення Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС), який набув чинності 25 липня 1952 р. Цей союз радикального змінив ситуацію в Європі, зробивши явним відхід Франції від союзу з Англією та її поворот у бік Німеччини.

25 березня 1957 р. у Римі шість названих країн підписали договір про створення Європейського об'єднання з атомної енергії (Євратом) і Європейського економічного товариства – ЄЕТ («Спільний ринок»), котрі набрали чинності 1 січня 1958 р.

Проголошення ЄЕТ було суттєвим кроком на шляху до Єдиної Європи. З початку 1959 року митні квоти збільшилися на 20 %, а митні збори знизилися на 10 %, а потім, у середині 1968 р., митні збори остаточно було відмінено. Як наслідок, товарообіг усередині ЄЕТ у 1958–1972 рр. збільшився у 9 разів, водночас обіг торгівлі країн-членів з іншими країнами – тільки у 3 рази. У 1958–1967 рр. середньорічні темпи приросту ВВП на душу населення становили в країнах «шістки» близько 4 % на рік, а у Великій Британії не піднімалися вище 2,5 % на рік. Темпи приросту іноземних інвестицій у країнах Співдружності в 1958–1965 рр. були найвищі у світі [4, с. 319–320].

На початку 1960-х років у рамках ЄЕС розпочалася широкомасштабна гармонізація політики у сфері сільського господарства, телекомунікацій, авіаперевезень, залізничного транспорту, медичного обслуговування і т.д., що мало значні позитивні наслідки. Європейська інтеграція стала саморозвивальним і самопідтримувальним процесом.

СРСР негативно оцінював євроінтеграційні процеси протягом перших 20-ти років, не маючи навіть дипломатичного представництва при ЄС. Але успіхи західноєвропейської інтеграції, створення інтеграційних організацій в багатьох регіонах світу, які брали приклад саме з Євросоюзу, примусили радянське керівництво змінити позицію і також терміново зайнятися власними інтеграційними проєктами. Показати здобутки соціалістичної інтеграції були покликані Рада економічної взаємодопомоги (РЕВ), створена у 1949 р. та Організація Варшавського Договору (ОВД), створена у 1955 р. Проте радянській суспільно-політичній системі абсолютно не підходили ті принципи, на яких існували ЄЕС і НАТО, пов'язані із функціонуванням демократичного суспільства та ринкової економіки. Адже набагато простіше було досягати поставлених результатів за допомогою грубого тиску, а інколи і насильства, ніж «бавитися в демократію». Саме тому на початку існування світової соціалістичної системи Радянський Союз прагнув вирішувати всі наявні проблеми на двосторонній основі. Це підтверджує, зокрема, історія становлення і розвитку РЕВ, яка перші 10 років взагалі існувала навіть без статуту і була призначена для надання «братерської» економічної взаємодопомоги. До розгортання активності на фронті соціалістичної інтеграції апарат РЕВ розміщувався в скромному приміщенні в Москві, мав невеликий штат, який здійснював незначну діяльність, пов'язану із статистичними дослідженнями, обміном технічним досвідом і сприянням заключенню дво- і тристоронніх торговельних договорів [5, с. 165].

Ззовні це був досить потужний блок. Країни РЕВ виробляли 1/3 промислової продукції, 1/4 нафти, 1/5 електроенергії, 1/3 природного газу та вугілля від їх світового рівня. У цих країнах було зосереджено 1/3 наукових працівників, що створювали 20% світового патентного фонду [2, с. 48]. Але, не дивлячись на це, економічні структури соціалізму ніколи не являли скільки-небудь серйозної конкуренції західній економічній системі. В кінці 1980-х рр. частка країн членів РЕВ у валовому світовому продукті складала близько 9%, а промислово розвинутих капіталістичних країн – 57% [9, с. 321].

Радянський Союз і Європейські співтовариства тривалий час не порушували питання про взаємне економічне співробітництво. І це було, як не парадоксально, цілком природно. Країни, що входили до Європейських спільнот, та СРСР мали абсолютно різні та несумісні економічні та політичні системи та режими.

Політичне керівництво СРСР негативно ставилося до процесу європейської економічної інтеграції. Воно не без підстав у роки «холодної війни» розглядало діяльність Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС) як частину політичної та економічної боротьби «світового та європейського імперіалізму» з соціалістичними країнами.

Втім, і ЄЕС не запрошував «у свої обійми» Радянський Союз. На етапі становлення «загальноєвропейської ідеї» багато її прихильників були проти участі СРСР у європейській економічній інтеграції, не кажучи вже про політичну інтеграцію, яка була в принципі неможлива. Більше того, багато прихильників європейської єдності бачили в СРСР країну, здатну в силу своєї величезної військової могутності «поглинути» невеликі держави Західної Європи [7, с. 23].

Негативним було і ставлення Європейського співтовариства до Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ). Спільнота не бачила в останній потрібного торгового партнера.

Радянський Союз, своєю чергою, спрямовував свої основні зусилля на розвиток торговельно-економічного співробітництва з соціалістичними країнами, які входили до РЕВ. При цьому СРСР не звертав уваги на економічні успіхи ЄЕС, називаючи їх тимчасовими.

На початку 70-х років ХХ ст., коли почали виявлятися ознаки «розрядки напруженості», вперше здійснилася спроба змінити офіційну позицію СРСР щодо ЄЕС. 1972 р. Генеральний секретар ЦК КПРС Л.І. Брежнев в одному з виступів заявив, що СРСР може піти на співпрацю з ЄЕС, якщо проводитиме конструктивну політику у відносинах з Радянським Союзом. На думку

Л.І. Брежнева, «держави, що входять до “Спільного ринку”, повинні відмовитися від будь-яких спроб дискримінації» соціалістичних країн, що перебувають у РЕВ, та «сприяти розвитку двосторонніх зв'язків та загальноєвропейського співробітництва» [1, с. 77].

На Заході не було єдиної точки зору на торговельно-економічні відносини із східноєвропейськими країнами. Прихильники зв'язків із Сходом вважали, що економічна перевага Заходу є достатньою противагою «експансіоністським устремлінням Сходу» [14, р. 93]. Прихильники цього курсу виходили з того, що СРСР та інші члени РЕВ значною мірою залежать у своєму економічному розвитку від отримання сучасних західних технологій. На їхню думку, обмеження імпорту із країн Заходу неминуче призведе радянську сторону до перегляду своєї політики. Цій же меті служили і валютні санкції деяких країн Заходу щодо членів РЕВ.

Інша точка зору на зовнішньоекономічну співпрацю зі Сходом полягала у наданні Радянському Союзу та іншим членам РЕВ режиму найбільшого сприяння, який у результаті мав привести до покращення відносин у політичній сфері.

Слід зазначити, що з 1970 по 1975 рр. у більшості країн РЕВ спостерігалася бурхлива динаміка зростання імпорту з розвинених капіталістичних країн, у тому числі з тих, що входили до ЄЕС. Так, імпорт загалом зріс на 296%, а експорт у країни Заходу – на 189%. У 1975 – 1980 роках співвідношення експорту та імпорту країн-членів РЕВ змінюється: приріст імпорту з капіталістичних країн становив 62%, а експорту до цих країн – 140% [14, р. 96].

Фізичний обсяг торгівлі СРСР із країнами Заходу з 1970 по 1981 роки збільшився на 152%. У 1970 р. СРСР експортував до країн Заходу 1 млрд. куб. м природного газу, 1982 р. – 25 млрд. куб. м. Загалом у період 1973 – 1982 рр. виручка від експорту палива зросла з 1,3 млрд. до 15 млрд. переказних рублів, тоді як у перерахунку на умовне паливо експорт зріс лише з 76 млн. до 127 млн. т. [12, р. 7].

Зі зростанням зовнішньої торгівлі помітний розвиток у відносинах ЄЕС з Радянським Союзом та іншими соціалістичними країнами отримав низку нових форм економічного співробітництва, зокрема міжнародну міжфірмову кооперацію. Наприклад, найбільш широко та успішно розвивалася промислова кооперація західних фірм із угорськими підприємствами. У 1982 р. загальна кількість угод досягла 508 [13, р. 244–249].

Однак, у торговельних відносинах ЄЕС із Радянським Союзом та іншими країнами соціалізму виникла низка проблем. Необхідно було вжити заходів щодо скорочення надто великого розриву між імпортом та експортом. Для СРСР ця проблема була не гострою. Як експортер нафти СРСР виграв від значного підвищення її цін і зумів збільшити імпорт із країн Заходу більшою мірою, ніж експорт.

Давалася взнаки проблема заборгованості. Чиста заборгованість СРСР наприкінці 1982 р. становила 10 млрд. дол., із них 4 млрд. – банкам зони БМР (Банку міжнародних розрахунків) [12, р. 5].

Потрібно визнати, що практика тих років не виявила прогресу у сфері економічних взаємин. Західним партнерам не вдалося розширити ринок збуту своїх товарів у СРСР та інші країни РЕВ, а підприємства соцкраїн не змогли зміцнити свою конкурентоспроможність на капіталістичних ринках.

З одного боку, СРСР та інші соціалістичні країни не змогли підвищити свою конкурентоспроможність і пристосувати експортні галузі до потреб світового ринку. З іншого боку, експорт готових виробів до країн «Спільного ринку» був дуже утруднений внаслідок тарифних та нетарифних обмежень. Дискримінація не поширювалася лише на постачання палива та сировини із СРСР. Соціалістичні країни не змогли отримати від Заходу необхідні їм новітні технології, збільшити запаси твердої валюти тощо.

Західні фірми були зацікавлені у поглибленні кооперації. Справа в тому, що коопераційні угоди мали головною метою проникнення на ринки соціалістичних країн. Однак низькі темпи зростання економіки останніх та зростаюча зовнішня заборгованість не дозволяли західним фірмам сподіватися на реалізацію цієї мети і, відповідно, зменшували їхню зацікавленість у кооперації.

Таким чином, можна стверджувати, що «мляві» економічні відносини Європейських спільнот із Радянським Союзом та іншими соціалістичними країнами були зумовлені не лише політичними міркуваннями, а й економічними факторами.

Час потепління між Сходом та Заходом, як відомо, був недовгим. З початком 1980-х років у торгівлі настала стагнація. Захід бачив в економічних відносинах зі Сходом один із заходів політичного впливу на світовий соціалізм: він блокував постачання так званих «стратегічних товарів» до країн РЕВ [14, р. 94].

Можна зробити висновок про те, що політичне значення торговельно-економічних зв'язків між Сходом та Заходом у роки розрядки було набагато

скромнішим, ніж прийнято вважати. Країни соціалізму залежали від них меншою мірою, а для Заходу ці відносини були багато в чому обмеженою можливістю здійснення своїх політичних цілей. Незабаром повернулася «холодна війна», повернулися і жорсткі ідеологічні оцінки діяльності ЄЕС і в політичній лексиці, і в наукових фахових виданнях СРСР. Знову заговорили про ЄЕС як про «економічний спис НАТО» [3, с. 139]. «Спільний ринок» розглядався радянськими авторами як «Європа трестів», що роздирається «антагоністичними протиріччями між його членами», стверджувалося, що «капіталістична інтеграція не виправдала сподівань її ініціаторів» [11, с. 250].

У другій половині 80-х рр. ХХ ст. змінюється ставлення Радянського Союзу до західноєвропейської інтеграції. «Долаючи інерцію блокового мислення, замкнутості, групової винятковості, враховуючи зміни у світі та Європі, – писав І. Г. Жиряков у 1991 р., – СРСР дійшов висновку, що інтеграція у Європі – це не тільки реальність, а й великий європейський чинник» [3, с. 139].

Проголошене М.С. Горбачовим «нове мислення» у зовнішній політиці СРСР радикально змінило відносини з країнами Заходу – з ворожо-неприятних на партнерські, навіть дружні. Активно проведені в СРСР економічні та політичні перетворення другої половини 1980-х років зустріли схвалення у Європі.

У травні 1985 р. Радянський Союз визнав Європейське співтовариство як політичну одиницю. 25 червня 1988 р. РЕВ підписав з Європейською спільнотою «Спільну декларацію про встановлення офіційних відносин між Радою Економічної Взаємодопомоги та Європейським Економічним Співтовариством» [8, с. 171–172].

18 грудня 1989 р. СРСР уклав Угоду з Європейським економічним співтовариством та Європейським товариством з атомної енергії про торгівлю, комерційне та економічне співробітництво. Стаття 3 цієї Угоди передбачала надання один одному режиму «найбільшого сприяння в усіх сферах у тому, що стосується мит та зборів, що застосовуються щодо імпорту та експорту, включаючи методи стягування таких мит та зборів; положень, що стосуються митного очищення, транзиту, складування та перевантаження; податків та інших внутрішніх зборів будь-якого роду, що стягуються прямо чи опосередковано з товарів, що імпортуються; методів платежу та переказу таких платежів; правил, що стосуються продажу, закупівлі, транспортування, розподілу та використання товарів на внутрішньому ринку» [10].

У грудні 1990 р. у Римі Європейським Співтовариством було прийнято рішення про фінансову підтримку економічних перетворень у СРСР [6]. Але у грудні 1991 р. СРСР не стало на політичній карті світу.

Висновки. Отже, СРСР негативно оцінював євроінтеграційні процеси, особливо протягом перших двадцяти років. Але успіхи західноєвропейської інтеграції, створення інтеграційних організацій в багатьох регіонах світу, які брали приклад саме з Євросоюзу, змусили радянське керівництво змінити позицію і також терміново зайнятися власними інтеграційними проектами, такими, як створення Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ). Не дивлячись на всі зусилля радянського керівництва, РЕВ, не змогла стати ядром інтеграції у її справжньому розумінні, оскільки від самого початку існування цього об'єднання були грубо порушені такі ключові принципи інтеграційних процесів як добровільність і рівноправність.

На початковому етапі європейської інтеграції багато її прихильників були проти участі СРСР у європейській економічній інтеграції, не кажучи вже про політичну інтеграцію, яка була в принципі неможлива. Незначні економічні відносини між Європейськими спільнотами з Радянським Союзом та іншими соціалістичними країнами мали місце в період «розрядки», вони були зумовлені не лише політичними міркуваннями, а й економічними факторами.

Список використаних джерел та літератури:

1. Брежнев Л.И. Ленинским курсом. Речи и статьи / Л.И. Брежнев. – Т. 4. – М.: Политиздат, 1974. – 488 с.
2. Гаврилюк О.В. Економічна інтеграція в сучасному світі / О.В. Гаврилюк, А.П. Румянцев. – К.: Наук. думка, 1991. – 128 с.
3. Жиряков И.Г. Советский Союз – Австрия: на пути к созданию общеевропейского дома / И.Г. Жиряков. – Москва: Издательство АОН ЦК КПСС, 1991. – 218 с.
4. Історія міжнародних відносин і зовнішньої політики. ХХ – початок ХХІ ст.: навч. посіб. 2-ге вид., без змін. – К.: КНЕУ, 2008. – 368 с.
5. Кальвокоресси П. Мировая политика после 1945 года: В 2-х кн. / П. Кальвокоресси / Пер. с англ. – М.: Междунар. отношения, 2000. – Кн.1. – 592 с.
6. Кашкин С.Ю. История становления и развития науки Европейского права в России / С.Ю. Кашкин, О.А. Ядрихинская [Электронный ресурс] // Право Европейского Союза. – Режим доступа: http://eulaw.ru/articles/historyof_eu_law#_ftnref37 (Дата обращения: 18.11.2022). – Название с экрана.
7. Россия и основные институты безопасности в Европе: вступая в ХХІ век / Под ред. Д. Тренина. – М.: Центр Карнеги, 2000. – 279 с.
8. Совместная декларация об установлении официальных отношений между Советом Экономической Взаимопомощи и Европейским Экономическим Сообществом // Россия и Европейский Союз: документы и материалы / Ред.-сост. С.Ю. Кашкин, П.А. Калинин, А.О. Четвериков, Е.А. Чегринец. – М., 2003. – С. 171–172.
9. Современные международные отношения. Учебник / Под ред. А.В. Торкунова. – М.: «Российская политическая энциклопедия», 1999. – 584 с.
10. Соглашение между СССР и Европейским экономическим сообществом и

Европейским сообществом по атомной энергии о торговле и коммерческом и экономическом сотрудничестве (Брюссель, 18 декабря 1989). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://consultant/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=INT;n=16948;fld=134;dst=4294967295;rnd=0.26418054599421514> (Дата обращения: 11.09.2022). – Название с экрана.

11. Хесин Е.С. Европейское сообщество на рубеже 80-х годов / Е.С. Хесин // История европейской интеграции (1945–1994 гг.). – М.: ИВИ РАН, 1995. С. 250–256.

12. Bethkenhagen J. Commerce Est-Ouest: La stagnation après l'expansion / J. Bethkenhagen, H. Machowski // Problèmes économique. – 1984. – 14 mars. – № 1865. – P. 2–9.

13. Bolz K. Entrepreneurial cooperation between East and West in the first half of the 1980's / K. Bolz // Intereconomics. – 1984. – Vol. 19, № 5. – P. 244–249.

14. Knirsch P. Ost-West-Wirtschaftsbeziehungen zwischen Kooperation und Konfrontation / P. Knirsch // Europäische Rundschau. – 1984. – Jg. 12, № 4. – S. 83–102.

References:

1. Brezhnev, L.I. (1974). *Leninskim kursom. Rechi i stati* (Т. 4). М.: Politizdat. [in Russian].
2. Havryliuk, O.V., & Rumiantsev, A.P. (1991). *Ekonomichna intehratsiia v suchasnomu sviti*. К.: Nauk. dumka. [in Ukrainian].
3. Zhiryakov, I.G. (1991). *Sovetskii Soyuz – Avstriya: na puti k sozdaniyu obshcheevropeiskogo doma*. Moskva: Izdatelstvo AON TsK KPSS. [in Russian].
4. *Istoriia mizhnarodnykh vidnosyn i zovnishnoi polityky. KhKh – pochatok KhKhI st.* (2008). К.: KNEU. [in Ukrainian].
5. Kalvokoressi, P. (2000). *Mirovaya politika posle 1945 goda* (Kn.1). М.: Mezhdunar. otnosheniya. [in Russian].
6. Kashkin, S.Yu., & Yadrikhinskaya, O.A. (2009). *Istoriya stanovleniya i razvitiya nauki Yevropeiskogo prava v Rossii. Pravo Yevropeiskogo Soyuza*. Retrieved from: http://eulaw.ru/articles/historyof_eu_law#_ftnref37 [in Russian].
7. Trenin, D. (Ed.). (2000). *Rossiya i osnovnie instituti bezopasnosti v Yevrope: vstupaya v XXI vek*. М.: Tsentr Karnegi. [in Russian].
8. Kashkin, S.Yu., Kalinichenko, P.A., Chetverikov, A.O., & Chegrinets, Ye.A. (Eds.) (2003). *Sovmestnaya deklaratsiya ob ustanovlenii ofitsialnikh otnoshenii mezhdu Sovetom Ekonomicheskoi Vzaimopomoshchi i Yevropeiskim Ekonomicheskim Soobshchestvom. Rossiya i Yevropeiskii Soyuz: dokumenty i materialy*. (s. 171–172). М. [in Russian].
9. Torkunov, A.V. (1999). *Sovremennye mezhdunarodnye otnosheniya*. М.: «Rossiiskaya politicheskaya entsiklopediya» [in Russian].
10. *Soglashenie mezhdu SSSR i Yevropeiskim ekonomicheskim soobshchestvom i Yevropeiskim soobshchestvom po atomnoi energii o torgovle i kommercheskom i ekonomicheskom sotrudnichestve* (Bryussel, 18 dekabrya 1989). Retrieved from: <http://consultant/cons/cgi/online.cgi> [in Russian].
11. Khesin, Ye.S. (1995). *Yevropeiskoe soobshchestvo na rubezhe 80-kh godov. Istoriya yevropeiskoi integratsii (1945–1994 gg.)*. (s. 250–256). М.: ИВИ РАН. [in Russian].
12. Bethkenhagen, J., & Machowski, H. (1984, 14 mars.). *Commerce Est-Ouest: La stagnation après l'expansion. Problèmes économique, 1865, 2–9*. [in English].
13. Bolz, K. (1984). *Entrepreneurial cooperation between East and West in the first half of the 1980's. Intereconomics, 19 (5), 244–249*. [in English].
14. Knirsch, P. (1984). *Ost-West-Wirtschaftsbeziehungen zwischen Kooperation und Konfrontation. Europäische Rundschau, 12 (4), 83–102*. [in English].

Zinaida Svyaschenko,

Dr. Habil. (History), Professor,

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine

EUROPEAN INTEGRATION DURING THE «COLD WAR» PERIOD AND THE POSITION OF THE USSR

Abstract. *The article examines the processes of European integration during the «Cold War» period and analyzes the position of the USSR regarding European integration processes in Western Europe. It is noted that the political leadership of the USSR interpreted the process of European integration as part of the political and economic struggle of «world and European imperialism» with socialist countries.*

It is emphasized that at the initial stage of European integration, many of its supporters were against the participation of the USSR in European economic integration, not to mention political integration, which was impossible in principle. Insignificant economic relations between the European Communities with the Soviet Union and other socialist countries took place during the period of «detente». They were determined not only by political considerations, but also by economic factors.

It is noted that the attitude of the European Community to the Council of Economic Mutual Assistance (CEC) was also negative. The community did not see the latter as a necessary trading partner. The Soviet Union, in its turn, directed its main efforts to the development of trade and economic cooperation with the socialist countries that were part of the REV. At the same time, the USSR did not pay attention to the economic successes of the EU, calling them temporary.

It was concluded that the USSR negatively evaluated the European integration processes, especially during the first twenty years. But the successes of Western European integration, the creation of integration organizations in many regions of the world, which took an example from the European Union, forced the Soviet leadership to change its position and also urgently engage in its own integration projects, such as the establishment of the Council for Economic Mutual Assistance (CMEA). Despite all the efforts of the Soviet leadership, CMEA could not become the core of integration in its true sense, because at the very beginning of the association's existence, such key principles of integration processes as voluntariness and equality were grossly violated.

Key words: *European integration, European communities, economic cooperation, «cold war», foreign policy course, CMEA.*

Надійшла до редколегії 27.11.2022

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 327(477+438):351.862.4

DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2023.24.2>

Ірина Автушенко,

д-р іст. наук, проф.

Національний транспортний університет,

Київ, Україна

ORCID: 0000-0002-3987-4034

Олександр Автушенко,

канд. пед. наук, доц.

Інститут спеціального зв'язку та захисту інформації

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,

Київ, Україна

ORCID: 0000-0003-0910-7552

ЕВОЛЮЦІЯ ВІЙСЬКОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ

Анотація. У статті досліджується еволюція міждержавних відносин України та Польщі у військовій сфері. Військове співробітництво між країнами розпочалося з підписанням Угоди між Міністерством національної оборони Республіки Польща та Міністерством оборони України у лютому 1993 року. У 1996 році, після підписання спільної декларації Президентами України та Республіки Польща, відносини між державами вийшли на рівень стратегічного партнерства. У 1997 р. була створена спільна українсько-польська військова частина для участі в міжнародних миротворчих і гуманітарних операціях під егідою міжнародних організацій. Зі вступом Польщі в НАТО та ЄС військове співробітництво між країнами посилилось. Україна та Польща проводили спільні військові навчання, що сприяло практичному засвоєнню впроваджуваних в українському війську західних оперативних стандартів, сучасних практик та підходів.

З'ясовано, що між Україною та Польщею регулярно відбувалися двосторонні зустрічі на рівні керівного складу оборонних відомств, було підписано ряд угод щодо військово-технічного співробітництва, проводились щорічні стажування та навчання у вищих навчальних закладах Республіки Польща та України.

Доведено, що за останні 30 років польсько-українська співпраця будувалася на взаємовигідних умовах у військовій сфері, відносини з кожним роком поглиблювалися. Це сприяло нарощуванню спроможностей Збройних сил України, підвищенню рівня їх взаємосумісності зі збройними силами держав – членів НАТО. З початком повномасштабної війни Росії проти України військове співробітництво між країнами досягло найвищого рівня розвитку за роки незалежності. Польща як член НАТО та ЄС сприяє налагодженню військового співробітництва України з європейськими структурами. Це співробітництво є прикладом для інших країн в умовах ведення війни України з Російською Федерацією.

Ключові слова: військове співробітництво, військовослужбовці, багатонаціональні навчання, Збройні сили України, Польща, Україна.

Постановка проблеми. З проголошенням Україною незалежності розпочалося формування якісно нової моделі двосторонніх міждержавних стосунків між Україною та Республікою Польща. Кожна країна, вибудовуючи свою зовнішню політику, в першу чергу повинна звертати увагу на держави, які мають з нею спільні кордони. Саме тому для України важливого значення набувають взаємовідносини з Польщею. Завдяки зусиллям політиків та науковців обох країн вдалося досягнути вагомих результатів у міжнаціональному примиренні й порозумінні, визначити пріоритетні напрями партнерства між нашими державами, зокрема у військовій сфері. Історія становлення і розвитку українсько-польського співробітництва у військовій сфері на сучасному етапі розпочалася зі здобуттям незалежності України й особливо актуалізувалося з окупацією Криму та військовою агресією Росії проти України. Від початку 1990-х років військове співробітництво між країнами пройшло певну еволюцію, а з другої половини 1990-х років вийшло на новий рівень – рівень стратегічного партнерства. З початком повномасштабної війни 24 лютого 2022 року з боку Росії військове співробітництво України та Польщі стало пріоритетним завданням, спрямованим на підтримання стабільності та безпеки в Східній Європі.

Мета статті полягає у вивченні еволюції військового співробітництва України та Польщі за останні 30 років у контексті розвитку двосторонніх відносин та впливу внутрішніх та зовнішніх факторів на це співробітництво.

Аналіз джерел і літератури. Історія становлення і розвитку українсько-польських відносин займає чільне місце у вітчизняній та польській історіографії. Наразі існує багато публікацій, в яких висвітлюються питання двосторонніх відносин між країнами. Проте, наявні на сьогодні дослідження, присвячені українсько-польським взаєминам, розкривають далеко не всі аспекти такої співпраці. Особливістю історіографії є те, що перші дослідження присвячені міждержавним відносинам України та Польщі втрачають своє значення, оскільки виникає необхідність подальшого ґрунтовного й об'єктивного дослідження. Це пояснюється незначною віддаленістю у часі та незавершеністю процесу.

Серед значної кількості праць вітчизняних вчених, що висвітлювали питання становлення і розвитку українсько-польських відносин, на сучасному етапі, чільне місце посідає монографія М. Янківка [32]. У монографії висвітлюються питання формування стратегічного партнерства між Україною та Польщею у політичній та економічній сфері, а також у військово-політичній сфері. Науковці І. Ільчук [17], О. Знахоренко [16], О. Митрофанова [19],

О. Слободян [24] досліджували міждержавні зв'язки та співпрацю у різних сферах України та Республіки Польщі. Г. Зеленько [15] досліджувала українсько-польські відносини в контексті членства Польщі в НАТО та ЄС. В. Бурдяк та І. Мороз [13] у своїй розвідці висвітлюють євроатлантичні перспективи України у контексті геополітичних викликів. Вони зазначають, що співробітництво України та Польщі у сфері безпеки є дуже важливим для обох країн. У статті В. Гевко [14] розглядається еволюція військово-політичної співпраці України й Польщі у нових геополітичних умовах, аналізується нормативно-правова база двосторонніх відносин. С. Шестопалов [30] досліджував українсько-польське військово-співробітництво. Однак, ґрунтовний аналіз процесу еволюції військового співробітництва між Україною та Польщею ще не знайшов належного висвітлення в історичній літературі.

Виклад основного матеріалу. Взаємовідносини між Україною та Польщею у військовій сфері почали розвиватися з підписанням Угоди від 3 лютого 1993 року між Міністерством національної оборони Республіки Польща та Міністерством оборони України про співробітництво у військовій галузі. В угоді найважливішими були визначені питання роззброєння та заходи зміцнення довіри, співробітництво у забезпеченні взаємної, європейської та міжнародної безпеки; організаційні питання, що стосуються функціонування оборонних відомств двох країн і форм співробітництва на рівні міністрів оборони, начальників головного і генерального штабів, командуючих військовими округами, родами військ та інших представників, що займають керівні посади в міністерствах оборони та збройних силах; консультації, обмін досвідом, конференції, симпозіуми, семінари та виставки; підготовка офіцерів у військових вузах, а також курси, спеціальне стажування та фахова практика тощо [21].

У квітні 1996 р. був підписаний Протокол між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Республіки Польща про двостороннє співробітництво в галузі підготовки військових кадрів відповідно до якого передбачалося навчання військовослужбовців проводити в Україні – українською (російською) мовою та у Польщі польською мовою за планами та програмами військово-навчальних закладів, прийнятими військово-навчальними закладами Сторін з урахуванням рівня підготовки військовослужбовців, які прибуватимуть на навчання [22].

Важливе значення для розвитку двосторонніх відносин мало підписання «Спільної Декларації Президента України і Президента Республіки Польща» під час візиту у Польщу Президента України Л. Кучми 25-26 червня 1996 р., в

якій було сформульовано ідею про стратегічне партнерство між Україною і Польщею, зокрема у військовій галузі. У декларації зазначалось, що: «Президенти надають важливого значення створенню спільного українсько-польського військового підрозділу для участі в операціях по підтриманню миру під егідою ООН та інших структур безпеки. Сторони вважають за необхідне зміцнювати співробітництво між прикордонними військовими округами, продовжувати спільні військові навчання. Також визнають перспективність українсько-польського військово-технічного співробітництва, включаючи спільну розробку нових видів сучасної військової техніки та озброєнь для потреб Збройних сил України та Республіки Польща. Особливу увагу обидві держави приділятимуть співпраці в галузі конверсії військового виробництва» [25]. Саме з підписання спільної декларації двосторонні відносини між державами вийшли на рівень стратегічного партнерства.

У жовтні 1996 року була підписана Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про взаємні поставки озброєння, військової техніки та надання послуг у військово-технічній галузі [20] та Виконавчий протокол до цієї угоди [23].

Дослідниця О. Слободян вважає, що умовною датою офіційного оголошення виходу українсько-польських відносин на рівень стратегічного партнерства вважається 1996 р. [24, с. 284].

У листопаді 1997 р. була укладена Угода між Україною та Республікою Польща у справі створення спільної військової частини для участі в міжнародних миротворчих і гуманітарних операціях під егідою міжнародних організацій [27].

У 1999 році батальйон досяг операційної готовності. Він складався з трьох підрозділів механізованих військ (два польських і один український) і національних (польських чи українських) спеціалізованих взводів. Крім того, батальйон складався з трьох спільних компонентів: командування, штаб і логістична рота. Місцем дислокації штабів і командування було обрано Перемишль і Яворів. Офіційною мовою обрали англійську. Батальйон був задуманий як підрозділ швидкого реагування, який може бути готовий до дії протягом 30 днів з моменту отримання від урядів обох країн прохання про його використання.

У червні 2000 р. була підписана Технічна угода між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Республіки Польща щодо участі національних контингентів у міжнародній миротворчій операції на території Косово, Союзна Республіка Югославія, у складі українсько-

польського батальйону [31]. Показово, що у складі батальйону були військовослужбовці країни-члена НАТО і нейтральної країни.

У 2000-2010 роках батальйон перебував у Косово в складі місії НАТО (KFOR). Однак, у вересні 2010 року польсько-український батальйон був розформований під впливом громадськості відносно військових операцій. Використання POLUKRBAT для бойових завдань не було схвалено парламентами.

Зі вступом Польщі в НАТО у 1999 році та у 2004 році в ЄС, зміною геополітичної ситуації в Центральній Європі військове співробітництво між країнами тільки посилилось. Відносини між державами з однаковим міжнародно-правовим статусом переросли на відносини з особливим регіональним напрямком по лінії стосунків між НАТО, ЄС та їхніми східними сусідами [16, с. 91].

Міністерство оборони України вживало заходів для активізації військового співробітництва з Республікою Польща, оскільки це сприяло забезпеченню належного рівня безпеки України та реформуванню її Збройних сил. Відбувся перехід на середньо- та довгострокове планування міжнародного військового співробітництва. Тільки у 2003 році було реалізовано понад 40 спільних проєктів спрямованих на безпеку обох країн. Польща надавала велику консультаційну допомогу Україні в проведенні військової реформи у напрямі адаптації до стандартів НАТО [30, с. 69].

У 2005 р. проходили спільні багатонаціональні військові навчання за участю Збройних сил України (далі – ЗСУ) та Польщі: Cossack Steppe 2005 (Польща) тактичне навчання батальйонного рівня із залученням літака Іл-76 Повітряних сил України та 110 військовослужбовців Західного оперативного командування. У ході навчань відпрацьовувалися спільні дії загальновійськових підрозділів у миротворчих, пошуково-рятувальних і гуманітарних операціях. Також проводились командно-штабні навчання батальйонного рівня Commonwealth 2005, 2006 (Польща) до яких були залучені: 13 штабних офіцерів у 2005 році та 15 у 2006 році UKR POLBAT. Метою навчань була підготовка до виконання завдань у складі сил KFOR [1, с. 89].

У 2008 р. за ініціативи Республіки Польща та Королівства Швеція Україні запропонували новий формат взаємодії з ЄС під назвою «Східне партнерство». Поглиблення європейської інтеграції України у 2008 році мало цілеспрямований та системний характер.

Протягом 2009 року відбулося три двосторонні зустрічі на рівні керівного складу оборонних відомств ЗСУ та Польщі, де обговорювалися питання

впровадження у діяльність оборонного відомства України польського досвіду реформування національних збройних сил відповідно до стандартів НАТО та ЄС, підвищення рівня взаємосумісності з військовими формуваннями країн-членів НАТО, а також поглиблення взаємовигідної співпраці у військово-технічній сфері.

Пріоритетними завданнями в рамках регіонального співробітництва з Республікою Польща було залучення ЗСУ до складу Багатонаціонального батальйону військової поліції, формування спільного бойового підрозділу в рамках БТГ ЄС та створення українсько-польсько-литовської бригади [2, с. 59]. Участь військовослужбовців ЗСУ у міжнародній бригаді наближало Збройні сили нашої держави до стандартів НАТО. М. Янків констатує, що: «Зі вступом Польщі до НАТО посилюється зацікавленість офіційної Варшави у взаєминах з нашою державою, закріплення за нею ролі своєрідного містка у взаєминах Україна – НАТО» [32]. З обранням Президентом Польщі Л. Качинського польська влада почала проводити чітку політику на перспективу вступу України до НАТО та активно сприяла їй у цьому. Вагомим досягненнями співпраці двох держав, на думку М. Янків, стали надання Польщею допомоги нашій державі в утилізації ракетного палива, розміщеного на її території, консультації польських фахівців щодо реформування української армії, створення литовсько-польсько-української бригади.

І. Ільчук зазначає, що: «На міжнародній арені Республіка Польща відіграла роль так званого «адвоката України» і підтримувала її у вступі до міжнародних організацій та регіональних союзів» [17].

У вересні 2010 р. відбулось багатонаціональне тактичне навчання підрозділів спеціального призначення «Бар'єр-2010» Республіки Польща та України, що спрямовувалося на удосконалення способів виконання підрозділами сил спеціальних операцій спеціальних завдань (від України – 20 військовослужбовців зі штатним озброєнням) [3, с. 73].

З 2011 року, за президенства В. Януковича, Україна почала проводити політику позаблокового статусу. Однак, не дивлячись на це відбулось багатонаціональне тактичне навчання аеромобільних підрозділів «Козацький Степ – 2011» на «Широколанівському» полігоні (Миколаївська обл.) у ході якого здійснювалося відпрацювання завдань у складі багатонаціональних військових контингентів під час миротворчих операцій (від України – 35 військовослужбовців, 1 літак та 1 вертоліт; від Республіки Польща – 53 військовослужбовця) [4, с. 80].

У 2012 р. на стабільно високому рівні залишалося співробітництво оборонних відомств України та Республіки Польща. Під час проведення чемпіонату Європи з футболу «Євро – 2012» збройні сили цих країн забезпечували з повітря безпеку масових заходів під час фіналу. Міжнародне військове співробітництво виступає практичним інструментом реалізації національних інтересів України у сфері безпеки і оборони на зовнішній арені. Проводилися щорічні стажування представників Міністерства оборони та Генерального штабу України у структурних підрозділах Міністерства національної оборони Республіки Польща та Генерального штабу Війська Польського. Протягом року стажування пройшли сім військовослужбовців [5, с. 50].

У 2013 р. співпраця України з Республікою Польща набула позитивної динаміки, що полягала у поглибленні практичного співробітництва у військово-технічній сфері. Зокрема, у Польщі та Україні було проведено два форуми щодо співпраці оборонно-промислових комплексів. Збройні сили України та Республіки Польща брали участь у міжнародних багатонаціональних навчаннях: Сил реагування НАТО «Стедфаст Джаз – 2013», міжнародних миротворчих операціях – Міжнародних силах сприяння безпеці в Афганістані (ISAF), Міжнародних силах з підтримання миру в Косово (KFOR), у формуванні бойової тактичної групи (БТГ) країн Вишеградської четвірки – В4 (Республіка Польща, Словацька Республіка, Угорщина, Чеська Республіка); опрацюванні нормативно-правової бази зі створення спільної литовсько-польсько-української бригади ЛИТПОЛУКРБРИГ; підвищенні фахового та мовного рівнів підготовки представників ЗСУ в рамках щорічних стажувань та навчання у вищих навчальних закладах Республіки Польща [6, с. 52]. О. Митрофанова окремим напрямом військового співробітництва визначає обмін між військовими навчальними закладами та поєднання зусиль у сфері воєнної промисловості [19, с. 156].

Порушення Російською Федерацією у 2014 році зобов'язань за міжнародними договорами зумовило Міністерство оборони України спрямувати співробітництво на підвищення спроможностей ЗСУ, головним чином за рахунок отримання консультативної, гуманітарної і матеріально-технічної допомоги від країн-партнерів, та розширення взаємодії з ООН, ОБСЄ, ЄС та НАТО.

Значення Польщі як стратегічного партнера України в секторі оборони дало про себе знати вже у перші місяці війни на Донбасі. Як виявилось, вже на початку протистояння, ЗСУ відчували дуже серйозний брак екіпірування

особового складу, зокрема, сучасними шоломами та бронезилетами. Саме таке обладнання виробляється польськими фірмами ОПК, зокрема, компанією «Lubawa». У результаті переговорів було підписано контракти на поставки тисяч екземплярів такого обладнання для підрозділів ЗСУ. Перші поставки було реалізовано вже влітку 2014 року, що дозволило збільшити можливості ЗСУ на цьому найскладнішому етапі воєнного протистояння з Росією.

Також були підписані контракти з польською приватною фірмою WB Electronics з виробництва безпілотників та систем спостереження. Це дало можливість значно покращити рівень облаштування українських підрозділів безпілотниками та наводити артилерійський вогонь [18].

Основою зовнішньої політики України з 2014 р. стала відмова від позаблоковості, поглиблення співпраці з НАТО та забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в ЄС. Республіка Польща на усіх міжнародних майданчиках виступала і виступає за посилення тиску на Росію з метою відновлення територіальної цілісності України у міжнародно визнаних кордонах.

У вересні 2014 року було укладено Угоду між Урядом Литовської Республіки, Урядом Республіки Польща та Кабінетом Міністрів України стосовно створення спільної військової частини, яка мала бути готовою до участі в міжнародних операціях, що проводитимуться на підставі мандата Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй. Участь Бригади або її окремих підрозділів в Операціях передбачалося, що відбуватиметься виключно на підставі рішення відповідних уповноважених органів Литовської Республіки, Республіки Польща та України [28]. Залучення бригади для захисту й оборони однієї із країн не передбачалось. Планувалось, що створення спільної бригади сприятиме поширенню польського і литовського досвіду на реформування української армії.

У 2014 році було проведено багатонаціональне тактичне навчання «Кленова арка – 2014» до якого було залучено 22 військовослужбовця ЗСУ, від країн-партнерів – 234 військовослужбовця. Метою цього навчання була підготовка штабу багатонаціонального батальйону для проведення операцій з підтримання миру та безпеки у складі багатонаціональної польсько-литовсько-української бригади [7, с. 80]. У 2016 році до багатонаціонального тактичного навчання «Кленова арка – 2016» було залучено 94 військовослужбовця ЗСУ, від країн-партнерів – 106 осіб [9, с. 110].

Характерною ознакою багатонаціональних навчань 2016 року стала трансформація їх сценаріїв. Наприклад, тематика миротворчих операцій, що

застосовувалася у попередні роки, була замінена на проведення стабілізаційних дій. З урахуванням розвитку сучасної воєнно-політичної ситуації, запроваджено опрацювання питань щодо дій військ (сил) в умовах ведення гібридної війни.

Важливими рисами міжнародних навчань 2016 р. для вітчизняних підрозділів було активне використання систем імітаційного моделювання бойових дій. Це дало змогу поглибити вивчення і впровадження стандартів НАТО у функціональну діяльність українських військових та сприяло розвитку їх взаємосумісності. Участь у багатонаціональних навчаннях сприяла практичному засвоєнню впроваджуваних в українському війську західних оперативних стандартів, сучасних практик та підходів.

Подальшого розвитку набула практика обміну досвідом, зокрема бойовим. Особливо цікавими для країн-партнерів були український досвід проведення військової реформи в умовах ведення бойових дій та протидії сучасним гібридним загрозам, питання створення та функціонування військово-польової інфраструктури [9, с. 50].

У жовтні 2015 р. в повітряному просторі України відбулися українсько-польські навчання авіаційних підрозділів «Safe Skies – 2015», які спрямовувалися на підвищення рівня взаємосумісності між авіаційними підрозділами ЗСУ та збройних сил Республіки Польщі (від України – 2 літаки МіГ-29, особовий склад радіотехнічних підрозділів, пунктів наведення авіації в районах здійснення польотів; від Республіки Польща – 3 літаки) [8, с. 110].

Важливим напрямом співробітництва у 2016 р. стала організація та проведення представниками Міністерства національної оборони Республіки Польща для особового складу ЗСУ спеціалізованих курсів з питань планування та організації переміщення і транспортування військ і вантажів.

Генеральний штаб ЗСУ спільно з польськими колегами підписав Технічну угоду між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Республіки Польща щодо реалізації заходів військової підготовки ЗСУ. У 2016 р. польська сторона приєдналася до Об'єднаної багатонаціональної групи з підготовки – Україна (JMTG-U) та залучилась до підготовки підрозділів ЗСУ [9, с. 84].

Двостороння співпраця в оборонній сфері між Україною та Польщею сьогодні спирається на підписану 2 грудня 2016 року відповідну міжурядову угоду та додаток до неї. Зокрема, ними передбачено тісніше співробітництво ВПК обох країн, у чому є обопільний інтерес. Конкретним проявом такої співпраці може стати розробка та виробництво спільних зразків озброєнь.

Протягом 2017-2018 рр. продовжувалися інтенсивні контакти на всіх рівнях щодо співробітництва України з Республікою Польща. Поглиблювався діалог між оборонними відомствами країн, під час якого наголошувалося, що одним із головних пріоритетів зовнішньої політики Республіки Польща залишається звільнення окупованих Російською Федерацією територій України, подальша підтримка польською стороною стратегічних цілей України з набуття членства в НАТО та ЄС і продовження плідного співробітництва в оборонній сфері, зокрема у військово-технічній. У 2018 р. було проведено черговий раунд «стратегічного діалогу» на рівні заступників міністрів оборони України та Республіки Польща, а також відбулася передача українській стороні від польської повноважень щодо командування спільною литовсько-польсько-українською бригадою ЛИТПОЛУКРБРИГ [10, с. 132].

У рамках продовження діяльності ЛИТПОЛУКРБРИГ забезпечено участь представників командування Бригади та визначених підрозділів у багатонаціональних навчаннях «Репід Трайдент – 2018», «Кленова Арка – 2018», «Анаконда – 2018» та у командно-штабних навчаннях «Севен Старс» і «Брейв Босс».

ЛИТПОЛУКРБРИГ залучалася також до командно-штабного навчання «Брейв Бенд», багатонаціональних навчань «Кленова Арка – 2020», «Репід Трайдент – 2020» та «Сайбер Джанкшн – 2020» [11, с. 125]. Отже, діяльність цієї бригади є першим довготривалим і постійним проєктом зі створення спільної військової частини. Вона є прикладом багатосторонньої військової інтеграції на основі стандартів НАТО, але поза межами офіційного членства України в Альянсі.

У жовтні 2018 р. набула чинності Генеральна угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща у сфері оборони від 2 грудня 2016 р., реалізація якої створювала всі умови для подальшого розвитку українсько-польської співпраці у сфері оборони, у тому числі за військово-технічним напрямом [10, с. 133].

У контексті обміну досвідом щодо реформування та розвитку збройних сил, важливим напрямом співробітництва є організація та проведення польською стороною інструкторських та мовних курсів для представників Військової служби правопорядку у ЗСУ. У 2018 р. проведено 4 робочі зустрічі з питань створення Військової поліції та проведено фахову підготовку 10 військовослужбовців ЗСУ на базі навчально-тренувальних закладів збройних сил Республіки Польща [10, с. 133].

Завдяки зусиллям польських партнерів у 2018 р. тривала реабілітація поранених українських військовослужбовців. У межах проекту «Добрий брат» в Республіці Польща пройшли курс реабілітації близько 250 військовослужбовців, які брали участь в АТО/ООС [10, с. 133-134].

Під час візиту до Польщі 12-14 листопада 2019 р. українській делегації Генштабу ЗСУ вдалося домовитися про поглиблення військового співробітництва між збройними силами обох країн. Українська делегація на чолі з заступником начальника Генерального штабу ЗСУ С. Наєвим була проінформована про досвід реформування Об'єднаного командування збройними силами Республіки Польща відповідно до стандартів НАТО.

Протягом 2021 року тривав активний діалог керівництва ЗСУ на стратегічному рівні у рамках спільної участі у засіданнях Військового комітету НАТО та засіданнях головнокомандувачів (начальників генеральних штабів) збройних сил країн Вишеградської групи у форматі з Україною, а також під час візиту Головнокомандувача ЗСУ в Республіку Польща. Представники збройних сил Республіки Польща брали участь у навчально-тренувальних програмах Об'єднаної багатонаціональної групи з підготовки – Україна (JMTG-U) на території України. (Інформаційний бюлетень [12, с. 69]. У травні на території Польщі проходило багатонаціональне навчання «Дайнемік Фронт – 2021», що спрямовувалось на виконання завдань у багатонаціональному середовищі, підвищення рівня оперативних спроможностей та рівня взаємосумісності артилерійських підрозділів ЗСУ з артилерійськими підрозділами держав – членів НАТО. Від України взяло участь 85 військовослужбовців з озброєнням і військовою технікою [12, с. 107]. У червні відбулось багатонаціональне навчання НАТО «CWIX – 2021» у Польщі, яке спрямовувалось на підвищення рівня взаємосумісності захищених телекомунікаційних мереж сил держав – членів та партнерів НАТО за допомогою дослідження та випробування інноваційних технологій, досягнення технічної та оперативної взаємосумісності телекомунікаційних мереж на всіх театрах ведення бойових дій та їх захисту. Від України брало участь 14 військовослужбовців [12, с. 107]. У рамках проведення багатонаціональних навчань за участю підрозділів ЗСУ з 19 липня по 31 липня 2021 року в Україні відбулися спільні українсько-польські навчання «Три Мечі – 2021», спрямовані на підвищення рівня взаємосумісності між підрозділами ЗСУ та підрозділами держав – членів НАТО, тренування штабних елементів щодо прийняття військових рішень за стандартами та процедурами НАТО. Від України було залучено 700 військовослужбовців з озброєнням і військовою технікою [12, с. 106]. За підтримки польської сторони

у 2020-2021 рр. військовослужбовці ЗСУ, які виконували завдання в рамках реалізації гуманітарного проєкту ЗСУ «ЕВАКУАЦІЯ 200», разом із сім'ями пройшли психологічну реабілітацію в Республіці Польща [12, с. 69; 11, с. 125].

Ефективне використання всього спектра заходів міжнародного співробітництва у військовій сфері слугує дієвим інструментом нарощування спроможностей Збройних сил, підвищення рівня їх взаємосумісності зі збройними силами держав – членів НАТО, а також зміцнює позитивний імідж України та її Збройних сил на міжнародній арені.

1 червня 2022 року в м. Київ відбулися українсько-польські міжурядові консультації, за підсумками яких Сторони:

відзначили важливість подальшого спрямування зусиль урядів України та Республіки Польща на зміцнення стратегічного партнерства, розвитку співпраці між обома дружніми країнами та братніми народами на засадах взаємної поваги та взаєморозуміння;

підтвердили готовність продовжувати спільні зусилля для припинення агресії Російської Федерації проти України і відновлення територіальної цілісності і суверенітету України;

підкреслили важливість збільшення обсягів надання Україні військової, фінансової та гуманітарної допомоги; Польща сприятиме у розширенні пропускних спроможностей портів, залізничної і дорожньої інфраструктури з метою постачання Україні необхідної допомоги, в тому числі паливно-мастильних матеріалів;

підтвердили готовність до активного залучення усіх необхідних дво- та багатосторонніх інструментів для забезпечення надання Україні статусу країни-кандидата на членство в Європейському Союзі в ході засідання Європейської Ради 23-24 червня 2022 року;

визначили пріоритети українсько-польського співробітництва з двостороннього порядку денного, зокрема у військово-технічній (гарантує, серед іншого, проведення базового авіаційного курсу з підготовки 60 українських кандидатів у льотчики) [26].

Протягом 2022 року під час українсько-російської війни Польща передала Україні гаубиці «Krab», які стабілізували ситуацію на Донбасі, а також 200 модернізованих танків радянського зразка Т-72 польської модифікації PT-91 Twardy, з потужнішим двигуном та системою наведення вогню, протитанкову зброю, боєприпаси та амуніцію [29].

На річницю вторгнення Росії, 24 лютого, Польща першою передала Україні 4 танки Leopard 2, де їх зустріли разом із прем'єр-міністром Польщі

Матеушем Моравецьким, який якраз приїхав до Києва. У Польщі навчаються 105 українських військових, які опановують танк Leopard 2. Також Польща погоджується проводити навчання українських пілотів на винищувачах F-16 на своїй території, за умов погодження у широкій коаліції із союзниками. Польща планує передати 14 танків Leopard 2.

Отже, Польща відіграє провідну роль у наданні допомоги Україні в умовах збройної агресії з боку Росії. Зокрема, постачає військове обладнання, тренує українських військовослужбовців, надає гуманітарну та економічну допомогу. За рік повномасштабної війни Росії проти України відносини між Україною та Польщею стали дуже дружніми і міцними.

Результати дослідження свідчать, що з проголошенням незалежності України вищі органи влади обох держав тісно співпрацювали у розв'язанні важливих питань двосторонніх відносин, у першу чергу в сфері колективної безпеки. За роки незалежності України українсько-польські відносини у військовій сфері пройшли шлях від становлення до стратегічного партнерства. Регулярні контакти та співпраця між керівництвом Міністерств оборони України та Республіки Польща набули принципово іншого змісту та вийшли на найвищий рівень у військовій сфері.

Список використаних джерел та літератури:

1. Біла книга – 2005: оборонна політика України / Сунгуровський М., Чернова А., Шангіна Н. – К.: Вид-во «Заповіт», 2006. – 134 с.
2. Біла книга – 2009. Збройні Сили України. – К.: МОУ, 2010. – 85 с.
3. Біла книга – 2010. Збройні Сили України / Андресюк Б., Дем'яненко А., Клубань О., Корендович В., Куцин М., Кушнір І. та ін.; гол. роб. гр. В. Можаровський. – К.: МОУ, 2011. – 84 с.
4. Біла книга – 2011. Збройні Сили України / Затинайко О., Клубань О., Кушнір І., Омелянчук В.; гол. роб. гр. В. Можаровський. – К.: МОУ, 2012. – 84 с.
5. Біла книга – 2012. Збройні Сили України / Бабенко А., Вдовенко С., Затинайко О., Замана В., Михайленко Ю., Можаровський В.; гол. роб. гр. О. Олійник. – К.: МОУ, 2013. – 74 с.
6. Біла книга – 2013. Збройні Сили України / Вдовенко С., Куцин М., Ліщинський О., Павленко В., Палій В., Руснак І. – К.: МОУ, 2014. – 74 с.
7. Біла книга – 2014. Збройні Сили України / Вдовенко С., Гаврилюк О., Гусев Ю., Мехед П.; гол. роб. гр. Руснак І. – К.: МОУ, 2015. – 85 с.
8. Біла книга – 2015. Збройні Сили України / Вдовенко С., Гаврилюк О., Долгов І., Дублян О.; гол. роб. гр. Руснак І. – К.: МОУ, 2016. – 112 с.
9. Біла книга – 2016. Збройні Сили України / Гаврилюк О., Дублян О., Дудко С., Муженко В.; гол. роб. гр. Руснак І. – К.: МОУ, 2017. – 112 с.
10. Біла книга – 2018. Збройні Сили України / Чернобай О., Дудко С., Макаренченко І., Меліхов О.; гол. роб. гр. Руснак І. – К.: МОУ, 2019. – 170 с.
11. Біла книга 2019–2020. Збройні Сили України, Держспецтрансслужба / Поліщук О., Старобінський І., Миронюк О., Петренко А.; гол. роб. гр. Руснак І. – К.: МОУ, 2021. – 195 с.
12. Біла книга 2021. Оборонна політика України / Меліхов О., Яцино О., Шостак В., Буняк О.; гол. роб. гр. Руснак І. – К.: МОУ, 2022. – 118 с.

13. Бурдяк В. Перспективи співробітництва «Україна – НАТО» і роль у ньому польського фактора / В. Бурдяк, І. Мороз // Політичний менеджмент. – 2008. – № 3. – С. 165–174.

14. Гевко В. Україна і Республіка Польща: від багатосторонньої співпраці до стратегічного партнерства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Hevko_Viktoriiia/Ukraina_i_Respublika_Polscha_vid_bahatostoronnoi_spivpratsi_do_stratehichnoho_partnerstva.pdf? (Дата звернення: 01.03.2023). – Назва з екрану.

15. Зеленько Г. Проблема українсько-польського партнерства в контексті членства Польщі в НАТО та ЄС / Г. Зеленько // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – 2002. – Вип. 5. – С. 162–164.

16. Знахоренко О.М. Стратегічне партнерство в українсько-польських відносинах / О.М. Знахоренко // Історичний архів. Наукові студії: Зб. наук. пр. – Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2008. – Вип. 2. – С. 90–98.

17. Ільчук І. Формування українсько-польських політичних відносин на рівні стратегічного партнерства (1994–1999 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Ilychuk_Iryna/Formuvannia_ukrainsko-polskykh_politychnykh_vidnosyn_na_rivni_stratehichnoho_partnerstva.pdf? (Дата звернення: 27.02.2023). – Назва з екрану.

18. Матерняк Д. Польсько-українське військово-технічне співробітництво: можливості та реальність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://novosti.dn.ua/ru/article/6741-polsko-ukrainske-viyskovo-tekhnichne-spivrobitnytstvo-mozhlyvosti-ta-realnist> (Дата звернення: 27.02.2023). – Назва з екрану.

19. Митрофанова О. Польща як стратегічний партнер України / О. Митрофанова // Політичний менеджмент. – 2006. – № 6. – С. 153–160.

20. Про взаємні поставки озброєння, військової техніки та надання послуг у військово-технічній галузі: Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща від 10 жовтня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_092#Text (Дата звернення: 26.02.2023). – Назва з екрану.

21. Про військове співробітництво: Угода між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Республіки Польща від 3 лютого 1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ips.ligazakon.net/document/view/mu93231u?an=2&ed=1993_02_03 (Дата звернення: 27.02.2023). – Назва з екрану.

22. Про двостороннє співробітництво в галузі підготовки військових кадрів: Протокол між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Республіки Польща від 26 квітня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://consultant.parus.ua/?doc=03Y4QA223V&abz=6B81N> (Дата звернення: 27.02.2023). – Назва з екрану.

23. Про науково-технічне співробітництво до Угоди між Міністерством оборони України і Міністерством національної оборони Республіки Польща: Виконавчий протокол про співробітництво у військовій галузі від 24 жовтня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_097#Text (Дата звернення: 27.02.2023). – Назва з екрану.

24. Слободян О. Україна та Польща в контексті українсько-польських міжнародних зв'язків кінця ХХ – початку ХХІ ст. / О. Слободян // Україна-Європа-Світ. – 2016. – Вип. 18: Присвячено 150-річчю від дня народження М. Грушевського. – С. 282–289.

25. Спільна Декларація Президента України і Президента Республіки Польща від 25-26 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/MU96569> (Дата звернення: 27.02.2023). – Назва з екрану.

26. Спільна заява за результатами засідання українсько-польських міжурядових консультацій від 1 червня 2022 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua/news/spilna-zayava-za-rezultatami-zasidannya-ukrayinsko-polskih-mizhuryadovih-konsultacij?fbclid=IwAR2pwSDJAvIKfjrhhj_8r5bNTRTxzQrKjRTfOpKN1TBQVd3XhydZkbeoa8k (Дата звернення: 27.02.2023). – Назва з екрану.

27. Угода між Україною та Республікою Польща у справі створення спільної військової частини для участі в міжнародних миротворчих і гуманітарних операціях під егідою міжнародних організацій від 26 листопада 1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_007#Text (Дата звернення: 25.02.2023). – Назва з екрану.

28. Угода між Урядом Литовської Республіки, Урядом Республіки Польща та Кабінетом Міністрів України стосовно створення спільної військової частини від 19 вересня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_548/ed20140919#Text (Дата звернення: 27.02.2023). – Назва з екрану.

29. Українсько-польські відносини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (Дата звернення: 27.02.2023). – Назва з екрану.

30. Шестопапов С. Українсько-польське військове співробітництво / С. Шестопапов // Чорноморський літопис, 2014. – Вип. 10. – С. 66–71.

31. Щодо участі національних контингентів у міжнародній миротворчій операції на території Косово, Союзна Республіка Югославія, у складі українсько-польського батальйону: Технічна угода між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Республіки Польща від 7 червня 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://poland.mfa.gov.ua/storage/app/sites/61/610621.jpeg> (Дата звернення: 25.02.2023). – Назва з екрану.

32. Янків М.Д. Україна і Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат: політико-економічний та секторальний аналіз / М.Д. Янків. – Львів: Світ, 2011. – 397 с.

References:

1. Sunhurovskiy, M. Chernova, A., & Shanhina, N. (2006). *Bila knyha – 2005: oboronna polityka Ukrainy*. K.: Vyd-vo «Zapovit». [In Ukrainian].
2. *Bila knyha – 2009. Zbroini Syly Ukrainy*. K.: MOU. [In Ukrainian].
3. Andresyuk, B., Dem'yanenko, A., Kluban", O., Korendovych, V., Kucyn, M., & Kushnir, I. (2011). *Bila knyha – 2010. Zbroini Syly Ukrainy*. Mozharovskyi, V. (Ed.). K.: MOU. [In Ukrainian].
4. Zatyrajko, O., Kluban", O., Kushnir, I., & Omel"yanchuk, V. (2012). *Bila knyha – 2011. Zbroini Syly Ukrainy*. Mozharovskyi, V. (Ed.). K.: MOU. [In Ukrainian].
5. Babenko, A., Vdovenko, S., Zatyrajko, O., Zamana, V., Myxajlenko, Yu., & Mozharovskiy, V. (2013). *Bila knyha – 2012. Zbroini Syly Ukrainy*. Oliinyk, O. (Ed.). K.: MOU. [In Ukrainian].
6. Vdovenko, S., Kucyn, M., Lishhynskiy, O., Pavlenko, V., Palij, V., & Rusnak, I. (2014). *Bila knyha – 2013. Zbroini Syly Ukrainy*. K.: MOU. [In Ukrainian].
7. Vdovenko, S., Havrylyuk, O., Husyev, Yu., & Mexed, P. (2015). Rusnak, I. (Ed.). *Bila knyha – 2014. Zbroini Syly Ukrainy*. K.: MOU. [In Ukrainian].
8. Vdovenko, S., Havrylyuk, O., Dolhov, & I., Dublyan, O. (2016). *Bila knyha – 2015. Zbroini Syly Ukrainy*. Rusnak, I. (Ed.). K.: MOU. [In Ukrainian].
9. Havrylyuk, O., Dublyan, O., Dudko, S., & Muzhenko, V. (2017). *Bila knyha – 2016. Zbroini Syly Ukrainy*. Rusnak, I. (Ed.). K.: MOU. [In Ukrainian].
10. Chernobaj, O., Dudko, S., Makarchenko, I., & Melikov, O. (2019). *Bila knyha – 2018. Zbroini Syly Ukrainy*. Rusnak, I. (Ed.). K.: MOU. [In Ukrainian].

11. Polishhuk, O., Starobins"kyj, I., Myronyuk, O., & Petrenko, A. (2021). *Bila knyha 2019-2020. Zbroini Syly Ukrainy, Derzhspetstranssluzhba*. Rusnak, I. (Ed.). K.: MOU. [In Ukrainian].
12. Melixov, O., Yacyno, O., Shostak, V., & Bunyak, O. (2022). *Bila knyha 2021. Oboronna polityka Ukrainy*. Rusnak, I. (Ed.). K.: MOU. [In Ukrainian].
13. Burdiak, V., & Moroz, I. (2008). Perspektyvy spivrobitnytstva «Ukraina – NATO» i rol u nomu polskoho faktora. *Politychnyi menedzhment*, 3, 165–174. [In Ukrainian].
14. Hevko, V. *Ukraina i Respublika Polshcha: vid bahatostoronnoi spivpratsi do stratehichnoho partnerstva*. Retrieved from: https://shron1.chtyvo.org.ua/Hevko_Viktoriia/Ukraina_i_Respublika_Polscha_vid_bahatostoronnoi_spivpratsi_do_stratehichnoho_partnerstva.pdf? [In Ukrainian].
15. Zelenko, H. (2002). Problema ukraïnsko-polskoho partnerstva v konteksti chlenstva Polshchi v NATO ta YeS. *Naukovi zapysky Ternopilskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Istorii*, 5, 162–164. [In Ukrainian].
16. Znakhorenko, O. (2008). Stratehichne partnerstvo v ukraïnsko-polskykh vidnosynakh. *Istorychnyi arkhiv*, 2, 90–98. [In Ukrainian].
17. Ilchuk, I. *Formuvannia ukraïnsko-polskykh politychnykh vidnosyn na rivni stratehichnoho partnerstva (1994–1999 rr.)*. Retrieved from: https://shron1.chtyvo.org.ua/Ilchuk_Iryna/Formuvannia_ukraïnsko-polskykh_politychnykh_vidnosyn_na_rivni_stratehichnoho_partnerstva.pdf? [In Ukrainian].
18. Materniak, D. *Polsko-ukraïnske viiskovo-tekhniche spivrobitnytstvo: mozhlyvosti ta realnist*. Retrieved from: <https://novosti.dn.ua/ru/article/6741-polsko-ukraïnske-viiskovo-tekhniche-spivrobitnytstvo-mozhlyvosti-ta-realnist> [In Ukrainian].
19. Mytrofanova, O. (2006). Polshcha yak stratehichni partner Ukrainy. *Politychnyi menedzhment*, 6, 153–160. [In Ukrainian].
20. Pro vzaiemni postavky ozbroïennia, viiskovoi tekhniki ta nadannia posluh u viiskovo-tekhnicnii haluzi: Uhoda mizh Uriadom Ukrainy ta Uriadom Respubliky Polshcha vid 10 zhovtnia 1996 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_092#Text [In Ukrainian].
21. Pro viiskove spivrobitnytstvo: Uhoda mizh Ministerstvom oborony Ukrainy ta Ministerstvom natsionalnoi oborony Respubliky Polshcha vid 3 liutoho 1993 r. Retrieved from: https://ips.ligazakon.net/document/view/mu93231u?an=2&ed=1993_02_03 [In Ukrainian].
22. Pro dvostoronnie spivrobitnytstvo v haluzi pidhotovky viiskovykh kadriv: Protokol mizh Ministerstvom oborony Ukrainy ta Ministerstvom natsionalnoi oborony Respubliky Polshcha vid 26 kvitnia 1996 r. Retrieved from: <https://consultant.parus.ua/?doc=03Y4QA223B&abz=6B81N> [In Ukrainian].
23. Pro naukovo-tekhniche spivrobitnytstvo do Uhody mizh Ministerstvom oborony Ukrainy i Ministerstvom natsionalnoi oborony Respubliky Polshcha: Vykonavchi protokol pro spivrobitnytstvo u viiskovii haluzi vid 24 zhovtnia 1996 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_097#Text [In Ukrainian].
24. Slobodian, O. (2016). Ukraina ta Polshcha v konteksti ukraïnsko-polskykh mizhnarodnykh zv'iazkiv kintsia KhKh – pochatku KhKhI st. *Ukraina-Yevropa-Svit*, 18, 282–289. [In Ukrainian].
25. Spilna Deklaratsiia Prezydenta Ukrainy i Prezydenta Respubliky Polshcha vid 25-26 chervnia 1996 r. Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/MU96569> [In Ukrainian].
26. Spilna zaiava za rezultatamy zasidannia ukraïnsko-polskykh mizhuriadovykh konsultatsii vid 1 chervnia 2022 r. Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/news/spilna-zayava-za-rezultatami-zasidannya-ukrayinsko-polskih-mizhuryadovih-konsultacij?fbclid=IwAR2pwSDJAvIKfjrhj_8r5bNTRTxzQrKjRTfOpKN1TBQVd3XhydZkbeoa8k [In Ukrainian].
27. Uhoda mizh Ukrainoiu ta Respublikoiu Polshcha u spravi stvorennia spilnoi viiskovoi chastyny dlia uchasti v mizhnarodnykh myrotvorchykh i humanitarnykh operatsiïakh pid ehidoiu mizhnarodnykh orhanizatsii vid 26 lystopada 1997 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_007#Text [In Ukrainian].

28. Uhoda mizh Uriadom Lytovskoi Respubliki, Uriadom Respubliki Polshcha ta Kabinetom Ministriv Ukrainy stosovno stvorennia spilnoi viiskovoi chastyny vid 19 veresnia 2014 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_548/ed20140919#Text [In Ukrainian].

29. Ukrainsko-polski vidnosyny. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> [In Ukrainian].

30. Shestopalov, S. (2014). Ukrainsko-polske viiskove spivrobotnytstvo. *Chornomorskyi litopys*, 10, 66–71. [In Ukrainian].

31. Shchodo uchasti natsionalnykh kontynhentiv u mizhnarodnii myrotvorchii operatsii na terytorii Kosovo, Soiuzna Respublika Yuhoslaviia, u skladi ukrainsko-polskoho batalionu: Tekhnichna uhoda mizh Ministerstvom oborony Ukrainy ta Ministerstvom natsionalnoi oborony Respubliki Polshcha vid 7 chervnia 2000 r. Retrieved from: <https://poland.mfa.gov.ua/storage/app/sites/61/610621.jpeg> [In Ukrainian].

32. Iankiv, M. (2011). *Ukraina i Polshcha: stratehichne partnerstvo v systemi heopolitychnykh koordynat: polityko-ekonomichni ta sektoralnyi analiz*. [In Ukrainian].

Iryna Avtushenko,

*Dr. Habil. (History), Professor,
National Transport University, Kyiv, Ukraine*

Oleksandr Avtushenko,

*Ph.D. (Pedagogy), Associate Professor,
Institute of Special Communications and Information Protection of National Technical
University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»,
Kyiv, Ukraine*

**THE EVOLUTION OF THE MILITARY COOPERATION BETWEEN
UKRAINE AND POLAND**

Abstract. *The article investigates the evolution of interstate relations between Ukraine and Poland in the military sphere. The military cooperation between the countries began with the signing of the Agreement between the Ministry of National Defense of the Republic of Poland and the Ministry of Defense of Ukraine in February 1993. The relations between the states reached the level of strategic partnership in 1996, after the signing of a joint declaration by the Presidents of Ukraine and the Republic of Poland. The joint Ukrainian-Polish military unit for participation in international peacekeeping and humanitarian operations under the auspices of international organizations was created in 1997. The military cooperation between the countries increased with Poland's joining NATO and the EU. The joint military exercises conducted by Ukraine and Poland contributed to the practical assimilation of Western operational standards, modern practices and approaches implemented in the Ukrainian army.*

It has been found that there were regular bilateral meetings between Ukraine and Poland at the level of the leadership of the defense departments. A number of agreements on military-technical cooperation were signed, and annual internships and training were held in higher educational institutions of the Republic of Poland and Ukraine.

It has been found out that over the past 30 years, Polish-Ukrainian cooperation has been built on mutually beneficial terms in the military sphere, and relations have deepened every year. With the beginning of the full-scale war of Russia against Ukraine, military cooperation between the countries reached the highest level of development during the years of independence. Poland, as a member of NATO and the EU, contributes to the establishment of military cooperation between Ukraine and European structures. This cooperation is an example for other countries in the conditions of Ukraine's war with the Russian Federation.

Keywords: *military cooperation, servicemen, multinational exercises, Armed Forces of Ukraine, Poland, Ukraine.*

Надійшла до редколегії 22.12.2022

Maria Georgieva,*Ph.D (History), Associate Professor,**Institute of Historical Studies**Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria**ORCID: 0000-0002-0567-1589*

DEVELOPMENT OF ORGANIC FARMING AS A PROSPECTIVE WAY TO ENVIRONMENTAL SECURITY OF THE BULGARIAN VILLAGE

Abstract. *The importance of agriculture for the Bulgarian economy is reflected in historical and economic scientific research in the field of agrarian history, economics and law, influencing the growing interest of the scientific community in agrarian problems, including agrarian-ecological ones. In the conditions of the tense European agricultural market, despite numerous agreements, the state support of the Bulgarian agricultural producer in most developed countries is steadily increasing. Bulgaria, whose economy is organically and inextricably linked with agriculture, also found itself in the conditions of an urgent need to review, reassess the system of state support for ecological agriculture, in-depth analysis of the legal basis of its functioning, establishing ways of improvement and further development of ecologically oriented agricultural production.*

The problem of implementing ecological aspects of agricultural production in Bulgaria in the context of European integration is highlighted. The Bulgarian model of sustainable agricultural nature management is considered, and the main environmental problems that prevented its implementation are described. Attention is focused on the main aspects of state policy regarding the support of ecological agricultural production. Agricultural production, as one of the most common types of human activity, had a harmful effect on the surrounding natural environment, since industry and transport were considered the main violators of the natural balance at one time. Currently, agriculture is in the first place in terms of environmental pollution. The condition of the agricultural lands in Bulgaria is unsatisfactory.

However, it was determined that serious problems for the environment arose due to the irregular use of mineral fertilizers and agrochemicals in agricultural production, which, together with rainwater and underground water, enter rivers and lakes, causing significant damage to large river basins, fish stocks and vegetation.

As a result of the scientific research, it was established that the problem of forming the concept of biological agricultural production in Bulgaria has not been solved. The model of environmentally-oriented agricultural production required organizational and economic support for the management of sustainable agricultural nature management.

Key words: *agrarian sector of the economy, agricultural production, Bulgaria, European Union, environmental problems, state policy, agrarian legislation.*

Formulation of the problem. *The development of organic agricultural production in Bulgaria in the context of European integration was a rather urgent problem due to a number of clear ecological, economic and social advantages inherent in this field of activity. The intensification of Bulgarian agriculture, which, since 2003, took place all over the world, had a negative impact not only on the environment, but also depleted natural resources, without which agricultural production is impossible. Therefore, organic agriculture had environmental advantages, which were manifested*

in the fact that it had a great potential to correct negative trends, as well as to implement the legal basis of organic agricultural production. Also, organic farming had significant health benefits, which gained popularity in the European Union in the early 2000s. Bulgaria began to take the first steps in the formation and formation of the market for organic products, which is already quite developed in other countries (in particular, the EU). Recently, the Bulgarian market for organic agricultural products has been growing rapidly due to the desire of Bulgarians for a healthy diet and the growing positive influence of modern technologies for the production of mass food products.

The *purpose* of this article is to research measures of state administration and legislative measures regarding the introduction of organic agricultural production, its development in Bulgaria, identification of the main problems that stimulated and inhibited the development of the organic agricultural market and ways to overcome them.

Overview of publications. Among the most well-known studies dedicated to the development of organic production in Bulgaria, it is worth mentioning the work of Bulgarian scientists, as H. Bashev «Approach to the analysis of eco-management systems in agriculture» [1], K. Tomova «Biosphere parks » in the Program «People in the biosphere » UNESCO as an instrument of regional development» [8], D. Mitova «Perspectives for development of biological production» [3] and others.

Against the background of the difficult ecological situation in Bulgaria, the majority of the population sought to obtain products that are safe for consumption and that would not harm their health. Therefore, organic farming (organic farming and organic animal husbandry) became one of the alternative forms that contributed to the solution of this issue.

The history of its formation dates back to the last century, when a radical change occurred in the consciousness of the population of developed countries – a philosophical understanding that the vectors of the development of society and the natural environment should coincide, and not go in opposite directions.

Humanity has realized its responsibility for the rapid degradation of the natural environment, the depletion of natural resources and the emergence of global environmental problems, as well as the fact that further massive anthropogenic pressure can lead to irreversible changes. This is confirmed by the calculations of D. Mitova, the developer of the theory of system dynamics, according to whose forecasts in the 50s of the XXI century ecological collapse should begin [2, p. 19].

The concern of the public of developed industrialized countries about environmental problems in the 1960s and 1970s resulted in an unprecedentedly large-

scale global movement to protect the natural environment, which was presented by numerous governmental, public, scientific, educational and other organizations at both the local, national and international levels. These are primarily: the Commission on Sustainable Development, the Committee on New and Renewable Energy Sources and the Committee on Natural Resources (operating as part of the Economic and Social Council of the United Nations), the United Nations Environment Program (UNEP); United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD); Global Environmental Fund, Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), etc. The Environmental Protection Agency in the USA and Europe, the environmental initiatives of the World Bank, the International Coalition for Sustainable Production and Consumption, the World Business Council on Issues began to play an important role. of sustainable development (World Business Council for Sustainable Development), International Union of Agricultural Bureaus (Commonwealth Agricultural Bureau International), etc.

And after the publication in Bulgaria in 2014 of D. Mitova research «Organic farming is an integral part and tool from eco-management to agriculture», which described the catastrophic consequences of the use of herbicides in agricultural production [2]. Subsequently, within the framework of the theory of sustainable development, ecological aspects of agricultural activity were integrated with economic and social ones, because the concept of «sustainable development» as defined by the Brundtland Commission and the World Commission on Environment and Development (World Commission on Environment and Development), meant «development that meets the needs of the present generation without compromising the ability of future generations to meet their own needs» [1, p. 27].

The movement for ecologically safe farming became a powerful incentive for the development of agricultural models that would better meet the vital interests of the entire society. It was on the basis of this task that alternative methods of farming were gradually formed in the future, namely: biointensive mini-farming (Biointensive Mini-Farming), biodynamic agriculture (Biodynamic Agriculture), EM technologies (Effective Microorganism Technologies), low-cost sustainable agriculture (LISA - Low Input Sustainable Agriculture). These models were based on a deep understanding of the processes occurring in nature and were aimed at improving the structure of soils, reproducing their natural fertility, and creating ecologically sustainable agrolandscapes [1, p. 27–28]. Organic farming also belonged to such systems of agricultural production.

By the term «organic farming» most people understand agricultural practices without the use of synthetic pesticides and fertilizers. The Organic Agriculture

Research Group of the United States Department of Agriculture (USDA) proposed the following definition back in 1980: «Organic agriculture is a system of agricultural production that prohibits or greatly limits the use of synthetic compound fertilizers, pesticides, growth regulators, and food additives to fodder when fattening animals. As far as possible, it is based as much as possible on crop rotations, the use of plant residues, manure and composts, leguminous plants and vegetable fertilizers, organic production waste, mineral raw materials, mechanical tillage and biological means of pest control in order to increase fertility and improve the structure of soils, ensuring full nutrition of plants, as well as control of weeds and various pests» [1, p. 28–29].

It is worth noting that the term «organic farming» (Organic Farming) was officially adopted in the English-speaking countries of the European Union. The equivalent term in France, Italy, Portugal and the Benelux countries is «biological farming» (Biological Farming), and in Denmark, Germany, Bulgaria and Spanish-speaking countries – «ecological farming» (Ecological Farming) [1, p. 29].

Among the followers of the movement, it is worth noting Lady Eva Belfort, who conducted the first scientific comparative experiment of organic and conventional farming and actually introduced the very concept of organic farming into scientific circulation. In addition, the fundamental scientific works on this alternative form of farming belong to the Japanese farmer Masanobu Fukuoka, the author of the world-famous book «One Straw Revolution». The work substantiated the high effectiveness of using four methods of conducting organic farming, which consisted in the refusal of loosening, the refusal of chemical fertilizers, the refusal of weeding by plowing, the refusal of chemical means of protection or treatment with herbicides [3, p. 64]. The Japanese philosopher Mokishi Okada (1882–1955) believed that agriculture should perform the following tasks [1, p. 31]:

- to offer food products that not only supported life, but also improved people's health;
- to be economically beneficial for the producer and the consumer;
- produce products in quantities sufficient to meet the needs of the growing population;
- not to disturb the biological balance in nature, to be ecologically safe; - use quite simple, stable and affordable methods and means of farming [1, p. 39].

The legislative basis for organic agriculture was laid in 1973 at the Stockholm Conference on Human Environmental Problems [1, p. 39–40] and in 1992 at the World Summit on Environment and Development in Rio de Janeiro, where a declaration was adopted that approved a new strategy, which was based on the paradigm of sustainable development, the basis of which was declared to be the

parity of relations in the triad «man–economy–nature». The document stated that sustainable development summarizes the process of survival and reproduction of the nation's gene pool, the activation of the role of each individual in society, the provision of human rights and freedoms, the preservation of the natural environment, the formation of conditions for the restoration of the biosphere and its local ecosystems, and the orientation towards reducing the level of anthropogenic influence on natural environment and harmonization of human development in nature [2, p.17].

Subsequently, the main principles of organic farming were formed:

- production of high-quality food, raw materials and other products in sufficient quantity;
- coordination of work in the production system with natural cycles and living systems of soils, flora and fauna;
- recognition of wider social and environmental impact outside and within the system of organic production and processing;
- preservation and improvement of soil fertility and biological activity using local cultural, biological and mechanical methods instead of using external factors of production (resources);
- preservation of agricultural and biodiversity in farms and their surroundings through the use of a sustainable production system and protection of living nature;
- promotion of responsible use and preservation of water resources with all their living organisms;
- use of renewable resources in production and processing systems, as far as possible, – prevention of their loss and pollution; stimulation of local and regional production and movement of products to consumers;
- creating a harmonious balance between the production of plant products and animal husbandry;
- provision of such housing conditions in which domestic animals show natural behavior;
- use of packaging materials that are subject to recycling or are biodegradable;
- providing every employee employed in organic farming and processing of its products with a quality of life that meets the requirements of a healthy and safe environment;
- focus on establishing a socially oriented chain «production – processing – implementation» in compliance with environmental requirements;
- recognition of the importance and necessity of studying local experience and traditional forms of management [1, p. 46].

At the same time, in the mid-1990s, state programs for the development of organic farming were implemented in Europe and the USA. In addition, the economic policy of the states themselves actively contributed to the introduction and spread of this alternative form of agriculture.

For example, in Poland, the founders of «organic» farms began to receive subsidies per hectare: arable land – USD 108, pastures – USD 38, perennial plantations – USD 150 [1, p. 47]. The state also partially compensated the cost of certification of farms of this type.

In Ireland, farms with an area of less than 3 hectares during the transition to organic production received a subvention in the amount of 242 euros/ha, and later – 121 euros/ha. For farms with land areas from 3 ha to 40 ha, this support amounted to 181 and 91 euros/ha, respectively [2, p. 17].

The result of such a policy was the mass practice of organic agriculture at the beginning of the 21st century. in 160 countries of the world. 37 million hectares of the planet's land resources were used by farmers to grow and sell ecologically clean products [2, p. 17].

The increase in the population's demand for ecologically grown products was provoked by the ecological safety of food, the high quality of products and their excellent taste qualities; preservation of the natural environment in the production process; absence of genetically modified organisms. Organic products began to enjoy special demand in the United States of America.

This is evidenced by the following data: in 2006, almost 40% of Americans consumed it, 37% of them – more than once a day, 39% - at least once a week, and only 24% consumed organic products irregularly [6]. In addition, it has become quite popular in this country for wealthy people to set up farms intended for cultivation for the purpose of consumption by their families of organic products grown according to all the rules of this form of farming.

As for Bulgaria, the first steps towards the official adoption of the global strategy for the development of organic farming at the national level were made in 2008. It was during this period that the Council on the Import and Export Regime of Biological Agricultural Products was established under the Ministry of Agriculture and the relevant Regulation on defining the rules of implementation was approved. norms of the Regulation (EU) «On biological production of agricultural products», which legislatively defines the priorities and strategy for the harmonious development of the production and natural resource potential of the state [7].

A number of other legislative acts that entered into force in the same period also became the basis for the formation of a regulatory framework that to some extent

---

regulated the conduct of organic farming, although it did not directly concern the functioning of this alternative method. Back in 2014, the Resolution of the Ministry of Agriculture and Forestry «On the Ecological Production of Agricultural Products» was adopted, according to which management bodies in the field of plant protection, in order to protect the rights of citizens to a safe environment and products, should monitor the final content of regulated substances in agricultural products, in compliance with the norms and rules of eco-safety, as well as regulations, in particular during the use of agrochemicals and pesticides [8, p. 125].

The Law of the Republic of Bulgaria «On Plant Protection» (2014) [8, p. 124] and the Decree of the Ministry of Agriculture and Forestry «On Ecological Production of Livestock Products» also became important components of the legislative and regulatory framework, which contained provisions that provided for responsibility, which occurred in connection with the violation of legislation on plant protection, namely: for the spread of harmful organisms due to non-compliance with the technology of growing plants for agricultural and other purposes, ecologically unjustified implementation of plant protection and non-compliance with the requirements of normative legal acts on plant protection.

In addition to these documents, we can also note those that laid the foundations for organic animal husbandry. The most important is the Law of the Republic of Bulgaria «On Livestock», adopted on August 8, 2000, which was supposed to control the use of growth stimulants in livestock production technologies and allowed the use of drugs approved for use by the Bulgarian Ministry of Health [8, p. 130]. The Law «On the State System of Eco-Safety in the Creation, Testing, Transportation and Use of Genetically Modified Organisms», adopted at the beginning of the 21st century, is also important. Its task was to regulate the use of genetically modified varieties of plants and breeds of animals [8, p. 129–130]. However, due to insufficient material and technical support (equipment), control in this area was not actually carried out both in the early 1990s and at the beginning of the 21st century.

The next stage of the formation of the legislative framework for organic farming began on September 3, 2008, when the Ministry of Agriculture, Forestry and Food of Bulgaria adopted Regulation № 5 «To apply the rules of organic production, labeling and control, and to issue a control activity permit for compliance with the rules of organic production, as well as for subsequent official supervision of the controlling persons», in which, among other points concerning the economic and social spheres of rural development, the main tasks of the agricultural market were defined, namely: stimulation of organic agriculture, environmentalization of agricultural production, guarantee of food safety and quality, formation of the agro-ecological image of

Bulgaria [10]. However, practically no steps were taken by the management regarding further work on the development project of the law on the principles of organic farming.

A more decisive step towards the creation of a legislative basis for development of organic farming and animal husbandry was made on November 28, 2006, when the National Assembly of Bulgaria passed the Law «On the Organization of the Community Market for Agricultural Products in the EU». The document defined the legal, economic, social and organizational foundations of organic agriculture within the European Union, requirements for growing, manufacturing, processing, certification, labeling, transportation, storage and sale of organic products and raw materials. The law contains a provision according to which organic production must meet the requirements established for similar products produced in a conventional (non-organic) manner [9].

According to the document, the production was considered organic only after obtaining the corresponding certificate and it was carried out exclusively with organic raw materials that did not contradict the requirements of this law. According to the aforementioned document, the use of GMOs, GMO derivatives, and products produced with GMOs (food, feed, and technological additives) is prohibited in organic production. It was also forbidden to use chemical preparations for plant protection and fertilizers, to use ionizing radiation for processing organic food products, feed or raw materials used in organic food products or feed. At the same time, it is worth noting that this legal act was adopted with the deletion of the provisions on financing the production of organic products at the expense of the state budget [7]. Having entered into force on January 1, 2007, compliance with its norms was a rather large problem for agricultural producers, since the financing of ecological agricultural production fell on the shoulders of the producers themselves [7].

Document defining the legal and economic bases of the production and circulation of organic agricultural products and raw materials, measures to control and supervise such activities, aimed at ensuring fair competition and the proper functioning of the market of organic products and raw materials, improving the main indicators of the health of the population, preserving the natural environment, rational use of soil, ensuring rational use and reproduction of natural resources, as well as consumer confidence in products and raw materials marked as organic.

By the end of the first decade of the 21st century, there was also regionalization of organic production, which was concentrated mainly in the Plovdiv, Blagoevgrad, Haskov and Pazarzhik regions [3, p. 69].

The number of farms engaged in the production of organic products gradually increased. If only 19 were registered in 2003, in 2007 33 organic farms received certificates, and their activity expanded to more than 6.2 thousand. ha of land (about 6% of the total area of agricultural land) [6]. In 2012, there were already 64 certified organic farms in Bulgaria.

The main organic production technologies used by Bulgarian producers were based on the postulates of organic production, namely:

- on the application of soil protection technologies, in which cultivation under all cultures is carried out at the depth of the seed bed, and the surface of the soil is mulched with post-harvest residues, - on the regeneration of soil fertility, which is carried out at the expense of organic fertilizers, such as strong manure, a non-carrying part of the crop, as well as post-harvest crops, synthetic mineral fertilizers were not used,

- compensation for the loss of phosphorus and potassium by plants, which is carried out by transferring difficult-to-reach and inaccessible forms to those available for plants, and in the future - the introduction of phosphoric flour and sylvinite,

- on the prohibition of the use of chemical additives for forced weight gain of animals and the use of only organic feed for their nutrition [6].

The range of products of the owners who engaged in organic farming depended on what they tried to realize. Producers who made bets mainly on export preferred the cultivation of soybeans, wheat of hard varieties, flax, coriander, mustard, nut. And those who oriented their products to the local market, grew mostly vegetables (potatoes, cabbage, carrots, beets) and fruits, and also engaged in organic livestock farming, producing milk and meat eco-products.

The most powerful channel for the sale of organic products in Bulgaria turned out to be supermarkets. In 2011, the Kaufland supermarket chain announced organic products as its main trend. Supermarket «Lidl» has started selling Bulgarian and imported organic food products. In 2012, the «Fantastiko» supermarket chain introduced separate sections with organic products to consumers.

The main consumers of organic food are mainly educated people, young families with children, residents of large cities. According to expert surveys, about 60% of Bulgarians are ready to switch to organic food if their cost exceeds the cost of standard products by 10-25% [8, p. 133]. But such a strong demand for organics at that time was not fully formed in Bulgaria, the producers had to put not only a 20-30% discount on the price of organic products, but also other costs, such as, for example, insurance for unrealized goods, which spoils quickly. As a result, the final

premium could be 100%. Therefore, the percentage of the population that could afford to buy organic products fluctuated around 47% [8, p. 133–134].

Several bio-agricultural organizations were founded to popularize the organic movement and help beginners at the beginning of the 21st century by agrarian producers: the National Biological Association, the Union of Bulgarian Ecological Agricultural Producers, the Bioselena Foundation, the Bioproducts Association, the Association of Biobees and the Bio-Agriculture Association. farm.

Bulgarian organic farmers at the beginning of the first decade of the 21st century mainly worked in the foreign, mostly European market, because due to the high prices of organic products, the demand of Bulgarian consumers of ecological products remained small. For example, the average retail price of sweet pepper in 2011 was BGN 5, and in the online store «E-bag» it was sold at BGN 4.99 for 350 g, i.e. 3 times more [3, p. 71].

Having analyzed the factors driving the full-scale introduction of technologies intended for organic farming and animal husbandry, four large groups can be identified: environmental problems, social-psychological problems, institutional-legal problems and financial-economic problems.

Ecology in Bulgaria is a painful issue, especially if you take into account the fact that for organic farming agricultural lands must meet certain requirements regarding the level of their contamination with pesticides, heavy metals, radionuclides [3, p. 71–72].

The socio-psychological problems of introducing organic farming technologies in Bulgaria should primarily be attributed to the lack of awareness of the population and producers regarding the forms and features of organic farming (understanding of the main features of these technologies, advantages of their use and possible problems in the implementation process). The low level of ecological awareness of the population (primarily rural) and the low technological culture of agricultural production at all levels, from the individual peasant farm to large agrarian associations, became a major problem.

The institutional and legal problems of implementing organic farming in Bulgaria include:

- lack of appropriate legislative and regulatory framework, especially the basic law on organic farming and certification of organic products, agreed legislation; requirements of international agricultural legislation;

- lack of an effective national system of certification and control of organic farms and their products;

- lack of appropriate internal infrastructure (associations / unions / centers of producers of organic products);
- the need for integration into international structures (EU, IFOAM) and ensuring access to foreign markets of organic products;
- the need for proper information provision (popularization of organic farming technologies, environmental education of the population and producers of agricultural products, consulting support for producers, specialized training for managers and farm workers) [1, p. 41].

Financial and economic problems in implementing organic farming in Bulgaria include the following:

- lack of marketing research of organic product markets;
- risks related to possible changes in the conditions of the organic product market for a fairly long (2-4 years) conversion period;
- financial losses due to the reduction of production volumes;
- financial costs related to the need to purchase special technical equipment;
- absence of action mechanism insurance risk of agricultural production;
- lack of financial support from the government during the conversion period and the provision of benefits or subsidies for the production of organic products.

Conclusions. So, in our opinion, organic management is a promising way to revive the ecological security of the Bulgarian countryside, since it ensures the parity of the relationship of the triad «man - management – nature». This alternative form of management expanded after the accession of Bulgaria to the European Union.

However, unfortunately, organic production has become popular among the population, and the development of organic farming in Bulgaria is affected by a number of serious problems. First of all, during the period from the end of the 20th to the beginning of the 21st century, no really strong legal framework was developed to regulate the processes of organic farming and animal husbandry, which would have encouraged not only individual enthusiasts.

Secondly, there was a practical lack of support for the development of organic farming at the state level, which would consist of the widely implemented practice of providing subsidies, partial compensation for losses incurred during the conversion period, lending to special credit institutions, investing in scientific research, training farmers, etc.

However, in connection with the strengthening of European integration, the role and importance of ecologically safe agricultural products is increasing, before Bulgaria there are real prospects to occupy the leading places in Europe in this field.

Therefore, the political leadership of Bulgaria needs to increase state support for organic farms.

List of sources and literature:

1. Башев Х. Подход за анализ на системата за екоуправление в селското стопанство. Икономика и управление на селското стопанство / Х. Башев // Икономика и управление на селско стопанство. – 2020. – Вип. 65 (3). – С. 27–48.

2. Митова, Д. Биологичното земеделие – съставна част и инструмент от екоуправлението на селското стопанство. Национална конференция с международно участие на тема: «Биологично растениевъдство, животновъдство и храни» / Д. Митова. – София, 2014. – С. 15–23.

3. Митова Д. Перспективи за развитие на биологичното производство (на база нагласа на биопроизводители и политиката за подкрепа му) / Д. Митова // Икономика и управление на селското стопанство. – 2022. – Вип. 67. – С. 63–73.

4. Наредба № 22 от 4 юли 2001 г. за биологично производство на растения, растителни продукти и храни от растителен произход и неговото означаване върху тях. Издадена от Министерство на Земеделието и Горите. Обн. ДВ. бр.68 от 3 Август 2001г., изм. ДВ. бр.13 от 10 Февруари 2006г. [Електронен ресурс]. – Режим на достъп: <http://www.mzgar.government.bg/Eco/bio.html> (Дата на достъп: 23.02.2023). – Име от екрана.

5. Наредба № 35 от 30 Август 2001 г. за биологично отглеждане на животни и биологично производство на животински продукти и храни от животински произход и неговото означаване върху тях (загл. изм. - ДВ, бр. 13 от 2006 г.). Издадена от Министерство на Земеделието и Горите и Министерство на Околната Среда и Водите. Обн.ДВ. бр.80 от 18 Септ. 2001г., изм. ДВ. бр.13 от 10 Февруари 2006г. [Електронен ресурс]. – Режим на достъп: <http://www.mzh.government.bg/Eco/bio.html> (Дата на достъп: 19.02.2023). – Име от екрана.

6. Национален План за развитие на биологичното земеделие в България 2006-2013 гг. [Електронен ресурс]. – Режим на достъп: <http://www.mzh.government.bg/Eco/bio.html> (Дата на достъп: 19.02.2023). – Име от екрана.

7. Национална Програма за Развитие на Селските Райони 2007-2013 г.: [Електронен ресурс]. – Режим на достъп: <http://www.mzgar.government.bg/Eco/bio.html> (Дата на достъп: 21.02.2023). – Име от екрана.

8. Томова К. Биосферните паркове по програмата «Човекът и биосферата» на «Юнеско» като инструмент за регионално развитие и осъзнаване на пълния набор от екосистемни услуги (на примера на Централен Балкан) / К. Томова // Годишник на СУ «Св. Кл. Охридски». – 2015. – Т. 110. – С. 123–139.

9. Council regulation (EU) N:834/2007 on organic production and labeling of organic products and repealing Regulation (EEU) No 2092/91. Official Jurnal of the European Communities No L 189/1, 20. 7. 2007 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/> (Last access: 21.02.2023). – Title from the screen.

10. Council regulation (EEU) N:2092/91 on organic production of agricultural products and indications referring thereto on agricultural products and foodstuffs. Official Jurnal of the European Communities №198/1, 22. 7. 91. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/l21118.htm> (Last access: 20.02.2023). – Title from the screen.

References:

1. Bashev, KH. (2020). Podkhod za analiz na sistemata za ekoupravlenie v selskoto stopanstvo. Ikonomika i upravlenie na selskoto stopanstvo. *Ikonomika i upravlenie na selsko stopanstvo*, 65 (3), 27–48. [In Bulgarian].

2. Mitova, D. (2014). Biologichnoto zemedelie – sustavna chast i instrument ot ekoupravlenieto na selskoto stopanstvo. *Natsionalna konferentsiya s mezhdunarodno uchastie na tema: «Biologichno rastenievudstvo, zhitovnovudstvo i khрани»*, 15–23. [In Bulgarian].

3. Mitova, D. (2022). Perspektivi za razvitie na biologichnoto proizvodstvo (na baza naglasa na bioproizvoditeli i politikata za podkrepa mu). *Ikonomika i upravlenie na selskoto stopanstvo*, 67, 63–73. [In Bulgarian].

4. Naredba № 22 ot 4 yuli 2001 g. za biologichno proizvodstvo na rasteniya, rastitelni produkti i khрани ot rastitelen proizkhod i negovoto oznachavane vŭrkhu tyakh. Izdadena ot Ministerstvo na Zemedeliето i Gorite. Obn. DV. br.68 ot 3 Avgust 2001g., izm. DV. br.13 ot 10 Fevruari 2006 g. Retrieved from: <http://www.mzgar.government.bg/Eco/bio.html> [In Bulgarian].

5. Naredba № 35 ot 30 Avgust 2001 g. za biologichno otglezhdane na zhivotni i biologichno proizvodstvo na zhivotinski produkti i khрани ot zhivotinski proizkhod i negovoto oznachavane vŭrkhu tyakh (zagl. izm. - DV, br. 13 ot 2006 g.). Izdadena ot Ministerstvo na Zemedeliето i Gorite i Ministerstvo na Okolnata Sreda i Vodite. DV. br.80 ot 18 Sept. 2001g., izm. DV. br.13 ot 10 Fevruari 2006g. Retrieved from: <http://www.mzh.government.bg/Eco/bio.html> [In Bulgarian].

6. Natsionalen Plan za razvitie na biologichnoto zemedelie v Bŭlgariya 2006-2013 gg. Retrieved from: <http://www.mzh.government.bg/Eco/bio.html> [In Bulgarian].

7. Natsionalna Programa za Razvitie na Selskite Raioni 2007–2013 g.: Retrieved from: <http://www.mzgar.government.bg/Eco/bio.html> [In Bulgarian].

8. Tomova, K. (2015). Biosfernite parkove po programata «Chovekŭt i biosferata» na «Yunesko» kato instrument za regionalno razvitie i osŭznavane na pŭlniya nabor ot ekosistemni usluzhi (na primera na Tsentralen Balkan). *Godishnik na SU «Sv. Kl. Okhridski»*, 110, 123–139. [In Bulgarian].

9. Council regulation (EU) N:834/2007 on organic production and labeling of organic products and repealing Regulation (EEU) No 2092/91. *Official Jurnal of the Europian Communities*. №189/1, 20. 7. 2007. Retrieved from: <http://europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/> [In Bulgarian].

10. Council regulation (EEU) N:2092/91 on organic production of agricultural products and indications referring thereto on agricultural products and foodstuffs. *Official Jurnal of the Europian Communities* №198/1, 22. 7. 91. Retrieved from: <http://europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/l21118.htm> [In Bulgarian].

Марія Георгієва,

канд. іст. наук, доц.,

Інститут історичних досліджень

Болгарська академія наук, Софія, Болгарія

РОЗВИТОК ОРГАНІЧНОГО АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ ШЛЯХ ДО ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ БОЛГАРСЬКОГО СЕЛА

Анотація. Значення сільського господарства для економіки Болгарії відображено в напрямках історико-економічних наукових досліджень у галузі аграрної історії, економіки та права, впливаючи на зростання інтересу наукової спільноти до аграрних проблем, у тому числі аграрно-екологічних. В умовах напруженого європейського аграрного ринку, незважаючи на численні домовленості, державна підтримка болгарського сільгоспвиробника в більшості розвинених країн стабільно зростає. Болгарія, економіка якої органічно і нерозривно пов'язана з сільським господарством, також опинилася в умовах гострої необхідності перегляду, переоцінки системи державної підтримки екологічного сільського господарства, поглибленого аналізу правової основи її функціонування, встановлення шляхів вдосконалення та подальший розвиток екологічно орієнтованого аграрного товаровиробництва.

В статті розглянуто проблему впровадження державної політики щодо екологічних аспектів ведення болгарського аграрного товаровиробництва в контексті європейської інтеграції. Розглянуто болгарську модель адаптації аграрного сектору економіки до

європейських норм та стандартів екологічного виробництва. В статті висвітлено найбільш важливі екологічні проблеми болгарського села, які перешкоджали її реалізації. Акцентовано увагу на основних аспектах державної політики щодо підтримки та фінансування екологічного сільськогосподарського виробництва.

В представленій науковій статті висвітлено основні принципи і методи біологічного виробництва. Мета статті полягає в тому, щоб ознайомити науковців-істориків з проблемами та перевагами впровадженні в Болгарії органічного аграрного товаровиробництва, що йшло в контексті загальнополітичного курсу на європейську інтеграцію країни. У статті наводяться дані про розробку критеріїв та методів впровадження органічного сільського господарства в Болгарії та Європейського Союзу, до яких щорічно вносилися зміни відносно загальноприйнятих. Ця тенденція до зростання місць для зустрічей підтримку з боку національної та європейської програми розвитку села. Ось цей вид сільського господарства є пріоритетним у наданні субсидії національного та європейського масштабу.

Ключові слова: аграрний сектор економіки, сільськогосподарське виробництво, Болгарія, Європейський Союз, екологічні проблеми, державна політика, аграрне законодавство.

Надійшла до редколегії 05.01.2023

Олег Машевський,

д-р іст. наук, проф.,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-5251-2089

Едуард Кузьменко,

студент магістратури
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна,
ORCID: 0000-0003-0207-9325,

НОВІ ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМКИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В ПЕРІОД ПРЕМ'ЄРСТВА ТОНІ БЛЕРА

Анотація. У статті аналізується стан та перспективи розробки питання зовнішньополітичної діяльності Т. Блера. Зазначено, що інтерес до проблеми викликаний як підтримкою Великої Британії України у протистоянні російській злочинній агресії, так і високим рівнем активності Т. Блера та його Інституту глобальної зміни. Інститут та безпосередньо Т. Блер активно займаються розробкою концепцій щодо нової візії місця пост-брекзитної Великої Британії у світі та, паралельно, підтримують Україну, активно аналізують важливість та вплив війни росії проти України на міжнародну світову кон'юнктуру, безпекову ситуацію.

У роботі окреслено фундаментальні й новітні дослідження зарубіжних вчених, що досліджували і продовжують досліджувати різні аспекти проблематики зовнішньої політики Великої Британії періоду прем'єрства Тоні Блера. Розглянуто науковий дискурс щодо відносин Великої Британії з США та країнами ЄС, проблему участі Великої Британії в Іракській війні та ін. Даний дискурс відзначається переоцінкою подій, що становить особливий інтерес та дає перспективи для подальших досліджень.

Українські дослідники займалися і продовжують активно багатовекторно досліджувати питання зовнішньої політики Великої Британії. Акцент у працях, присвячених зовнішній політиці Т. Блера, зазвичай ставиться на питаннях відносин Великої Британії з США та ЄС, участі Великої Британії в Іракській війні та низці військових конфліктів. Науково-дослідна робота у даному питанні ще потребує системності, активної наукової дискусії на конференціях та круглих столах. У даній статті окреслено недостатньо розкриті у вітчизняній історіографії аспекти зовнішньої політики Великої Британії: співпраця з латиноамериканськими країнами (спроба активізувати політичну, економічну співпрацю, у т.ч. візит до держав регіону, відвідання Аргентини як першого прем'єр-міністра Великої Британії з часів Фолклендської війни), інтерес та лобювання Т. Блера у часи прем'єрства низки ініціатив щодо африканських країн під час головування в G8 (створення Комісії для Африки у 2004 році). Підкреслено активне використання низки інструментів публічної дипломатії, ЗМІ та медіа, розуміння Т. Блером тенденцій до глобалізації світу, активна підтримка даних тенденцій через економічні, політичні та інші важелі. Більше того, окреслено необхідні для подальшої розробки аспекти.

Ключові слова: Велика Британія, зовнішня політика, Тоні Блер, історіографія, Латинська Америка, Африка.

Актуальність та постановка проблеми. Велика Британія відіграла і намагається продовжувати відігравати одну з провідних ролей у формуванні порядку денного міжнародних відносин. Наразі для України Велика Британія є одним з головних партнерів України в умовах повномасштабного злочинного вторгнення росії на територію України. Політичні візити лідерів країн, зустрічі на найвищому рівні, активна фінансова, гуманітарна, військово-технічна допомога, лобювання інтересів України з боку Великої Британії у межах колективного Заходу, міжнародних організацій є яскравим виявом всебічної підтримки.

Зважаючи на це, глибинний аналіз, розуміння витоків та поточного стану внутрішньо- та зовнішньополітичних процесів у Великій Британії, ідей та концепцій, що існують у державі, дозволить Україні вибудувати збалансовану дипломатичну лінію розвитку міждержавних відносин у стратегічній перспективі.

У даній статті проаналізовано перспективні та нові для кін. ХХ – поч. ХХІ століття напрямки зовнішньої політики Великої Британії періоду прем'єрства Т. Блера (1997–2007 рр.), стан зарубіжної і вітчизняної історіографії, перспективи подальшої розробки в українській історіографії питання зовнішньополітичної діяльності Т. Блера.

Інтерес до діяльності Тоні Блера наразі зумовлений тим, що проект «Global Britain», реалізований Tony Blair Institute for Global Change намагається знайти відповіді та запропонувати свою візію майбутнього пост-брекзитного місця Великої Британії у світі, відповіді на виклики економічного, соціального, технологічного характеру [23].

Більше того, наразі Т. Блер та його Інститут підтримують Україну, активно аналізують важливість та вплив даної війни на міжнародну світову кон'юнктуру та безпекову ситуацію [14; 16; 20].

Це, звичайно, доповнюється й традиційною активною підтримкою Т. Блера нашої держави. Так, на той час прем'єр-міністр Великої Британії Т. Блер у 2005 р. відвідав Саміт «Україна–ЄС», який приймав Президент В. Ющенко у Києві. Україна на цій зустрічі підтвердила свою стратегічну мету – бути повністю інтегрованою до ЄС. Представники ЄС привітали європейський вибір України, підкресливши, що «відданість України демократії та реформам відкриває нові перспективи для значного підвищення рівня та якості відносин між ЄС та Україною» [26]. Поміж іншого, у 2015 р. під час зустрічі з П. Порошенком, Т. Блер висловив свою тверду підтримку Україні, її незалежності, суверенітету та територіальній цілісності. Британський прем'єр-міністр підкреслив, що світова

спільнота готова допомогти Україні і наголосив: «Ви постали зараз перед великими викликами як у безпеці, так і у реформах» [10].

Мета даного дослідження полягає у аналізі стану та перспектив розробки питання зовнішньої політики Т. Блера, охарактеризувати та окреслити нові пріоритетні та перспективні напрямки британської зовнішньої політики періоду прем'єрства Т. Блера (1997–2007 рр.), зокрема на африканському континенті та латиноамериканському регіоні.

Аналіз досліджень і публікацій. У контексті зарубіжної історіографії варто звернути увагу на праці професора політології Університету Лейчестера М. Фітіана, який активно досліджує питання безпеки, розвідки, міжнародних відносин, зовнішньої політики США і Великої Британії. У розрізі проблематики, його книга «Лейбористська партія, війна та міжнародні відносини 1945–2006» є важливою для аналізу зовнішньої політики та підходів лейбористів до проблеми [29].

Системно і ґрунтовно тему внутрішньої та зовнішньої політики Лейбористської партії досліджує Ріанон Вікерз у праці «Лейбористська партія та світ» (2011 р.) [33]. У розрізі американського та європейського векторів зовнішньої політики, трансатлантичних відносин важливими є праці Д. Сміта, П. Д. Вільямса, Т. Бейла, К. Гіффорда, Т. Дана.

Активна політика Великої Британії на Балканах докладно розглядається у монографії К. Ходжа «Британія та Балкани: з 1991 року до сьогодні», статті С. Флемінга «Деякі аспекти британської зовнішньої політики стосовно колишньої Югославії», роботі Д. МакКурта «Вітаючи гуманітарну інтервенцію: Атлантизм та інтервенція Об'єднаного Королівства в Боснію та Косово».

Окремим є пласт робіт у яких багатосторонньо досліджуються вступ та участь Великої Британії у війні проти Іраку. Поміж них, Г. Блікс [17], К. Блус [18], Д. Кампфнер [27], Б. Вудворд [35]. Активно досліджує проблематику з новаторських позицій Патрік Портер, професор міжнародної безпеки та стратегії Бірмінгемського університету. Він є старшим науковим співробітником Королівського інституту об'єднаних служб (RUSI) та досліджує гранд-стратегії США та Великої Британії, взаємодію сили та ідей у міжнародних відносинах, дипломатичну та військову історію. У своїй книзі «Прорахунок: британська війна в Іраку» автор акцентує увагу на процесі прийняття рішень щодо вступу Великої Британії у війну, розбіжностях щодо цього питання. Більше того, автор ставить під сумнів інтерпретацію подій як нову стадію «особливих відносин» між США та Великою Британією, акцентуючи увагу на спільності інтересів, а не цінностей [32].

У розрізі іракської проблематики, варто зазначити книгу 2020 р. вже згадуваного вище автора М. Фітіана «Іракська війна та демократичне управління: Британія та Австралія вступають у війну», яка змальовує нову перспективу дослідження проблематики Іракської війни, концентруючи увагу на співпраці Великої Британії з Австралією. Ця робота увійшла у «100 найкращих історичних та політичних книжок» 2020 р. [30].

В українській історіографії провідним дослідником зовнішньої політики Великої Британії нині є Андрій Грубінко, доктор історичних наук, професор Західноукраїнського національного університету. Зокрема, важливими є його праці, присвячені участі Великої Британії у європейській політичній інтеграції протягом 1990–2015 рр. в контексті дихотомії основних атлантичного та європейського напрямів її зовнішньої політики (1990–2015 років) [24]. Фундаментальною у цьому векторі досліджень стала його монографія «Велика Британія в системі європейської зовнішньої і безпекової політики (1990–2016 рр.)» [3].

Різні аспекти зовнішньої політики Великої Британії досліджує Анатолій Гончаренко, доцент Сумського державного університету. Цінним внеском у вітчизняну британістику є стаття дослідника про участь Великої Британії у міжнародній інформаційній антиіракській кампанії США [2].

Помітною для української історіографії є праця Дмитра Іванова, на 2018 р. аспіранта державної установи «Інститут Всесвітньої історії НАН України», яка присвячена аналізу основних праць зарубіжних науковців питання зовнішньої політики Великої Британії 1990–2010 років. Робота дослідника і висвітлені матеріали залишаються актуальними [25].

У вітчизняній історіографії ґрунтовною є кандидатська дисертація Максима Івановича Прихненка на тему «Вплив моделі лідерства Тоні Блера на зовнішню політику Великої Британії» (під керівництвом Ю. Т. Темірова). Акцент на політичному лідерстві дозволяє аналізувати Т. Блера, як політичного діяча, бренд-мейкера та збагнути його вплив на зовнішню політику свого часу [11]. Значний внесок у розвиток розробки проблематики зовнішньої політики Т. Блера внесла Т. Кандуба [4; 5; 6].

Крізь призму стратегічного партнерства із США політика Тоні Блера аналізується у працях Оксани Олександрівни Мітрофанової, кандидата політичних наук, старшого наукового співробітника Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України» [9].

Більше того, вже традиційно фундаментальними у сучасній британістиці можна вважати праці Наталії Яковенко, Андрія Мартинова, Григорія

Перепелиці, Валерія Копійки, Олега Машевського [7; 8] та його вихованців Ріни Банті й Єгора Брайляна.

Виклад матеріалу. Ключовою особливістю зовнішньої політики блеризму було прийняття та дотримання принципу «ліберального інтервенціоналізму», коли принцип захисту прав людини розглядався для уряду Т. Блера вищим за принцип державного суверенітету. Як зазначається в сучасних дослідженнях, в основу ідеології блеризму було покладено науковий доробок і ідеї професора соціології Кембриджського університету Ентоні Селдона, про що Тоні Блер зазначав у праці «Третій шлях, як нова політика у новому сторіччі». Схематично, це був шлях до модернізованої соціальної демократії, яка базувалася на принципах демократії, рівності, свободи, повазі до прав людини, інтернаціоналізмі тощо [11]. Окремий інтерес у даному розрізі становить і книга Тоні Блера «Шлях», де можна прослідкувати суб'єктивний погляд самого Т. Блера [1].

В історіографії багатогранно змальовано, що Велика Британія у цей час зайняла, на противагу попереднім урядам, місце «мосту» («осьової держави») між США та Європою, активно й успішно «лавірувала» між атлантичним та європейським векторами зовнішньої політики, активізувала європейський напрям співпраці та, у той же час, надала новий імпульс «особливим» відносинам із США. Більше того, варто зазначити, що військові формування у цей час використовувались як інструмент зовнішньої політики («ревіталізація» певним чином традиційних імперських інструментів зовнішньої політики).

Так, зважаючи на вищезазначене, уряд Тоні Блера був активним на міжнародній арені, беручи активну участь у збройних конфліктах в Косово (1999), Сьєрре-Леоне. З 2001 р. Лондон відіграв важливу роль у «війні з тероризмом», у війні в Афганістані та Іраку. Дані аспекти загалом детально проаналізовані як в українській, так і в зарубіжній історіографії.

Щодо війни в Іраку, наразі хотілося б окреслити важливе джерело, яке недостатньо використовується у вітчизняній історіографії, проте дозволяє сформулювати ширший погляд на Іракську війну та участь у ній Великої Британії. Так, важливим для глибинного аналізу витоків та перебігу війни в Іраку став Звіт про розслідування в Іраку («the Chilcot Report»), який охопив період з літа 2001 року до кінця липня 2009 року (з перших публічних заяв про вторгнення до відходу британських військ з Іраку). Було проаналізовано понад 150 000 документів. Даний звіт було опубліковано 6 липня 2016 року у 12 томах.

У звіті, зокрема, зазначено, що «Містер Блер звернувся до парламенту з проханням схвалити рішення про вторгнення та окупацію суверенної країни без

підтримки резолюції Ради Безпеки, яка прямо санкціонує застосування сили. Парламент підтримав цей вибір» [19]. Сам же Т. Блер неодноразово зазначав, що вступ Великої Британії в Іракську війну був зумовлений бажанням тіснішої співпраці Великої Британії і США. Більше того, відмова від участі у даній війні негативно вплинула б на відносини між США та Великою Британією [21].

В українській історіографії не окреслено, що нові лейбористи під керівництвом Тоні Блера започаткували новий тип політики Великої Британії, стратегію, яку іноді називають «постійною передвиборною кампанією». Традиційний реалістичний підхід до міжнародних справ, якому надавали перевагу консервативні уряди був замінений політикою «освіченого особистого інтересу» (за виразом колишнього міністра закордонних справ Робіна Кука). Уряд Т. Блера поступово адаптувався до зовнішньополітичних реалій та вимог глобалізованого медіа-середовища. Наприклад, Міністерство закордонних справ і у справах Співдружності Великої Британії особливу увагу приділяло міжнародним стратегічним комунікаціям і публічній дипломатії, заснувавши спеціалізований відділ ісламських ЗМІ та відділ іноземних кореспондентів. Більше того, було підкреслено стратегічну важливість та пріоритетність «глобального впливу» через громадськість, дипломатію та комунікації. У той же час, інструменти публічної дипломатії, BBC та British Council, які традиційні служили британським національним інтересам, пережили своєрідне відродження за уряду Т. Блера. Були також зроблені кроки для вдосконалення структур публічної дипломатії Великої Британії, включаючи створення Ради зі стратегії публічної дипломатії (2002). Так, Рада зі стратегії публічної дипломатії була важливою ініціативою, яка об'єднала представників уряду, засобів масової інформації, культурних агенцій та національного туристичного бюро, а також незалежних аналітиків публічної дипломатії. Правління намагалося оцінити переорієнтацію стратегії публічної дипломатії Великої Британії відповідно до стратегічних пріоритетів.

Урядова політика у цей час активно коригувалась з розумінням того, що під час «війни з тероризмом» медіа та комунікації набули більшого стратегічного значення. Наприклад, під час війни в Афганістані 2002 р. за рекомендацією урядових радників Великої Британії Коаліція під проводом США створила спеціальні Коаліційні інформаційні центри, щоб протистояти інформаційній діяльності Талібану. Водночас, з 2001 р. зросла кількість трансляцій Всесвітньої служби BBC на Близький Схід і Південно-Західну Азію [22].

Окремо у зовнішньополітичному баченні Т. Блера варто відзначити і його фокус на Африку. Створення Т. Блером Комісії для Африки у 2004 р. і активне лобіювання проблематики під час головування в G8 зазвичай не розкривається у вітчизняній історіографії. Так, у січні 2005 р. прем'єр-міністр Т. Блер прийняв ротацію на посаді голови G8. У січні 2005 р. на Всесвітньому економічному форумі в Давосі Т. Блер закликав до «квантового стрибка» в допомозі та торгівлі, щоб стимулювати розвиток Африки.

11 березня 2005 р. Комісія високого рівня для Африки, призначена Т. Блером, опублікувала вичерпну доповідь, у якій розроблялася ініціатива багатосторонньої допомоги Африці. Перед самітом G8, що мав відбутися у липні 2005 р., прем'єр-міністр Великої Британії Тоні Блер розпочав масштабну дипломатичну роботу з реалізації ініціативи щодо подолання крайньої бідності в Африці (на південь від Сахари). Канцлер Німеччини Герхард Шредер і президент Франції Жак Ширак підтримали дану ініціативу, а Ж. Ширак запропонував запровадити невеликий міжнародний податок на фінансові операції та авіарейси для її фінансування.

Під час зустрічі, яка відбулася в готелі «Gleneagles» у Шотландії 6–8 липня, Т. Блер як голова саміту зосередив увагу на даній ініціативі. Він наполягав на значному збільшенні допомоги Африці (починаючи з 2006 р.) засобами «Міжнародного фінансового фонду» (IFF) [31]. Більше того, виступав за 100% прощення боргу бідним країнам перед міжнародними фінансовими установами. IFF мав би випустити облігації для фінансування додаткових 25 мільярдів доларів щорічної допомоги Африці протягом 3–5 років, а потім збільшити допомогу ще на 25 мільярдів доларів, якщо африканські уряди покращать свої управлінські можливості. Тоні Блер виступав за «план Маршалла» для Африки як частину «угоди», щоб допомогти регіону досягти Цілей розвитку тисячоліття (схвалених завдань ООН на 2015 рік), які включають загальну початкову освіту та різке скорочення бідності. В обмін на це, він очікував подальших реформ управління та ринкової економіки в Африці [15]. Зрештою, Т. Блер домагався усунення бар'єрів для африканського експорту. Британський прем'єр-міністр розгорнув активну піар-кампанію, спрямовану на те, щоб заручитися підтримкою своєї ініціативи. Проте, незважаючи на зусилля, прем'єр-міністр Великої Британії Тоні Блер не отримав достатньої підтримки щодо 25 мільярдів доларів США додаткової щорічної допомоги Африці. G8 погодила скорочення торговельних бар'єрів і термін припинення всіх експортних субсидій сільськогосподарської продукції. У своєму заключному слові Т. Блер позитивно оцінив результати саміту,

стверджуючи, що в політиці «ви не досягаєте абсолютно всього, чого хочете досягти, але, тим не менш, я вважаю, що ми справді досягли дуже значного прогресу». Т. Блер назвав саміт «поворотним пунктом» у прагненні вирішити проблему бідності в Африці, зазначивши обіцяну додаткову допомогу країнам цього континенту, а також угоду про списання боргу [12].

Іншим недостатньо розкритим та проаналізованим вектором зовнішньої політики Т. Блера є його інтерес до Латинської Америки. Для України дослідження цього питання є актуальним через особливий зовнішньополітичний інтерес до даного регіону. Зокрема, міністр закордонних справ України Д. Кулеба визначив регіон Латинської Америки як один з найбільш пріоритетних для діяльності МЗС у 2023 р.

У липні–серпні 2001 р. Тоні Блер здійснив візит у Латинську Америку, відвідавши Бразилію, Аргентину та Мексику. Спочатку прем'єр-міністр відвідав Бразилію, виголосивши знамениту промову з критикою антиглобалістських рухів перед представниками бізнесу в Сан-Паоло. Своє турне прем'єр-міністр продовжив, відвідавши Аргентину. Саме він як прем'єр-міністр вперше відвідав Аргентину з часів Фолклендської війни 1981 р., зустрівся з президентом Аргентинської республіки Фернандо де ла Руа [34].

Оскільки, Аргентина у цей час знаходилась на межі економічного колапсу, Т. Блер запропонував підтримати аргентинську економіку в обмін на приєднання Буенос-Айреса до британсько-латинського альянсу для сприяння вільній торгівлі та протидії антиглобалістським кампаніям (у той час відбувались антиглобалістські виступи у Генуї, Гетенбурзі, Квебеці, Празі, Сіетлі у червні 2001 року). Неформальний альянс із провідними латиноамериканськими державами для сприяння глобалізації також слугував протидією протекціоністським рухам усередині ЄС [28].

Важливою подією став візит прем'єр-міністра до Мексики. У ході зустрічі в Мехіко Президент Мексики Вісенте Фокс та прем'єр-міністр Великої Британії Тоні Блер домовились зміцнити торговельні та інвестиційні зв'язки між двома країнами. Це був перший такий візит британського лідера до Мексики. Т. Блер відзначив, що британські підприємці, які інвестували в Мексику, були задоволені досвідом співпраці. Більше того, він зазначив, що для британського бізнесу в Мексиці є величезні можливості. Зі свого боку, Президент В. Фокс наголосив на перевагах вільної торгівлі та міцності мексиканської економіки, що, за його словами, робило Мексику привабливою для інвестицій [13].

Поступова втрата блеристами популярності, з причин міграційної кризи, внаслідок вступу країн Східної Європи до ЄС і відкриття кордонів для

відповідної трудової міграції у 2004 р., гостро сприйнята суспільством війна в Іраку зіграли значну роль у поразці лейбористів консерваторам на виборах 2010 р. Подальше посилення єроскептичних поглядів поміж британців зрештою зумовило Брекзит і часткову переорієнтацію з європейського вектору на інші регіони. Відтак, нова стратегія «Global Britain» у дипломатичній лінії «Велика Британія–Латинська Америка» спричинила подальшу активізацію співпраці Великої Британії з регіоном.

Висновки. Отже, зовнішня політика уряду Тоні Блера (1997–2007 рр.) є важливою історичною віхою у зовнішньополітичній діяльності Великої Британії, наслідки якої мають вплив як на внутрішньополітичне, так і на зовнішньополітичне життя держави. У зарубіжній історіографії активно багатосторонньо розглянуто та оцінено питання відносин Великої Британії з США та ЄС, активної військової участі Великої Британії у Косово, Сьєрре-Леоне та ін., окремої уваги заслуговує участь Великої Британії у війні в Іраку. Українська історіографія вже накопичила значний корпус праць з проблематики, але на даний момент потребує активної фахової комунікації з проблематики (необхідним є проведення тематичних наукових конференцій, семінарів та обговорень).

Відтак, у статті вказано на недостатньо розроблені теми у сучасній українській історіографії з опрацьованих проблем та окреслено зовнішньополітичну діяльність Т. Блера щодо Африки та Латинської Америки (зважаючи на інтерес України до даних регіонів, в умовах повномасштабної війни росії проти України, зокрема потребу голосів на підтримку України в ООН та інших міжнародних організаціях). Політика Лондона щодо зuboжілих країн Африки визначалася, передусім, гуманітарними міркуваннями, прагненням уникнути їхнього економічного колапсу, що вочевидь спричинило б нові хвилі біженців до Європи й, зокрема, Великої Британії. Активізація взаємин Великої Британії з країнами Латинської Америки була зумовлена прагненнями розширити економічні можливості британського бізнесу, а також загальному впливу Лондона у світі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Блер Т. Шлях / Т. Блер. – К.: Темпора, 2011. – 848 с.
2. Гончаренко А. Велика Британія в міжнародній інформаційній антиіракській кампанії США, 2002–2006 рр. [Електронний ресурс] / А. Гончаренко // Сумська старовина. – 2016. – Вип. XLIX. – Режим доступу: <http://surl.li/fncho> (Дата доступу: 15.03.2023). – Назва з екрану.
3. Грубінко А. Велика Британія в системі європейської зовнішньої і безпекової політики (1990–2016 рр.): монографія. / А. Грубінко. – Тернопіль: Осадца Ю.В., 2017. – 640 с.

4. Кандуба Т. Атлантизм в зовнішній політиці урядів Тоні Блера: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 [Електронний ресурс] / Т. Кандуба // Донецьк. – 2010. – Режим доступу: <http://surl.li/fncjl> (Дата доступу: 15.03.2023). – Назва з екрану.
5. Кандуба Т. Етичні засади зовнішньої політики урядів Тоні Блера [Електронний ресурс] / Т. Кандуба // Наук. пр. іст. ф-ту Запоріз. нац. ун-ту. – 2009. – Режим доступу: <http://surl.li/fncja> (Дата доступу: 15.03.2023). – Назва з екрану.
6. Кандуба Т. Зовнішньополітичні аспекти нового лейборизму Тоні Блера (1997–2007 рр.) [Електронний ресурс] / Т. Кандуба // Схід. – 2010. – Режим доступу: <http://surl.li/fncji> (Дата доступу: 15.03.2023). – Назва з екрану.
7. Машевський О. Діяльність Британської ради у країнах Східної та Центральної Європи на початку ХХІ ст. [Електронний ресурс] / О. Машевський // Європейські історичні студії. – 2018. – №9. – С. 96–127. – Режим доступу: <http://surl.li/fpirk> (Дата доступу: 19.03.2023). – Назва з екрану.
8. Машевський О. Рецензія на монографію А.В. Грубінка Велика Британія в системі європейської зовнішньої і безпекової політики (1990–2016 рр.) [Електронний ресурс] / О. Машевський // Європейські історичні студії. – 2017. – №8. – С. 279–285. – Режим доступу: <http://surl.li/fpird> (Дата доступу: 19.03.2023). – Назва з екрану.
9. Мітрофанова О. Стратегічне партнерство Великої Британії зі США [Електронний ресурс] / О. Мітрофанова // Проблеми міжнародних відносин. – К.: КиМУ, 2014. – Вип. 8. – С. 196–207. Режим доступу: <http://surl.li/fncsh> (Дата доступу: 16.03.2023). – Назва з екрану.
10. Президент обговорив з Тоні Блером досвід реформ та державного управління [Електронний ресурс] // Генеральне консульство України в Чикаго. – 2015. – 19 червня. – Режим доступу: <http://surl.li/fnceo> (Дата доступу: 13.03.2023). – Назва з екрану.
11. Прихненко М. Вплив моделі лідерства Тоні Блера на зовнішню політику Великої Британії [Текст]: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04 [Електронний ресурс] / М. Прихненко; Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2018. – 22 с.
12. Africa, the G8, and the Blair Initiative. RL32796 [Electronic resource] // CRS Report. – 2005. – Mode of access: <http://surl.li/fncqp> (Last access: 16.03.2023). – Title from the screen.
13. Blair Makes Historic Visit to Mexico [Electronic resource] // Voanews. – 2001. – 2 August. – Mode of Access: <http://surl.li/fncrc> (Last access: 17.03.2023). – Title from the screen.
14. Blair T. After Ukraine, What Lessons Now for Western Leadership? [Electronic resource] / T. Blair // Tony Blair Institute for Global Change. – 2022. – 22 July. – Mode of access: <http://surl.li/fnced> (Last access: 12.03.2023). – Title from the screen.
15. Blair T. Our common interest: Report of the Commission for Africa [Electronic resource] / T. Blair // Commission for Africa. – 2005. – March. – 453 p. – Mode of access: <http://surl.li/fnnoj> (Last access: 13.03.2023). – Title from the screen.
16. Blair T. The Immediate Challenge in Ukraine: Maximum Pressure Combined With Structured Negotiation [Electronic resource] / T. Blair // Tony Blair Institute for Global Change. – 2022. – 15 March. – Mode of access: <http://surl.li/fncdw> (Last access: 12.03.2023). – Title from the screen.
17. Blix H. Disarming Iraq / H. Blix. – London: Bloomsbury, 2004. – 285 p.
18. Bluth C. The British Road to War: Blair, Bush and the Decision to Invade Iraq [Electronic resource] / C. Bluth // International Affairs (Royal Institute of International Affairs). – 2004. – Vol. 80 (5). – P. 871–892. – Mode of access: <http://surl.li/fncfg> (Last access: 14.03.2023). – Title from the screen.
19. Chilcot J. The Report of the Iraq Inquiry [Electronic resource] / J. Chilcot. – London: Her Majesty's Stationery Office. – 2016. – Vol. 6, Section 7. – Mode of access: <http://surl.li/fnckm> (Last access: 16.03.2023). – Title from the screen.
20. Delorme J. Ukraine: A Wake-Up Call for the West on Defence [Electronic resource] / J. Delorme // Tony Blair Institute for Global Change. – 2022. – Mode of access: <http://surl.li/fncdz> (Last access: 12.03.2023). – Title from the screen.

21. Ex-PM Blair says US–UK relationship would have «suffered» if Britain abandoned Iraq invasion [Electronic resource] // Arab News. – 2023. – 13 March. – Mode of access: <http://surl.li/fncft> (Last access: 17.03.2023). – Title from the screen.
22. Fiske de Gouveia P. Public Diplomacy and the Blair Effect [Electronic resource] / P. Fiske de Gouveia // Elcano Royal Institute. – 2005. – Mode of access: <http://surl.li/fncfz> (Last access: 16.03.2023). – Title from the screen.
23. Future of Britain [Electronic resource] // Tony Blair Institute for Global Change. – Mode of access: <http://surl.li/fncdl> (Last access: 12.03.2023). – Title from the screen.
24. Hrubinko A. Participation of Great Britain in european political integration: between atlanticism and europeanism [Electronic resource] / A. Hrubinko // European Historical Studies. – 2015. – Vol. 1. – P. 6–17. – Mode of access: <http://surl.li/fncfj> (Last access: 15.03.2023). – Title from the screen.
25. Ivanov D. The Foreign Historiography of the British Foreign Policy Process (1990–2010) [Electronic resource] / D. Ivanov // European Historical Studies. – 2018. – Vol. 10. – P. 82–102. – Mode of access: <http://surl.li/fncix> (Last access: 15.03.2023). – Title from the screen.
26. Joint statement. EU–Ukraine Summit Kiev [Electronic resource] // Council of the European Union. – 2005. – 1 December. – Mode of access: <http://surl.li/fncen> (Last access: 13.03.2023). – Title from the screen.
27. Kampfner J. Blair's Wars / J. Kampfner. – London: Free Press, 2003. – 367 p.
28. Müller T. European Union Summit Protests, Gothenburg, 2001 [Electronic resource] / T. Müller // The International Encyclopedia of Revolution and Protest. – 2009. – 20 April. – Mode of access: <http://surl.li/fncfy> (Last access: 17.03.2023). – Title from the screen.
29. Phythian M. The Labour Party, War and International Relations 1945–2006. / M. Phythian. – London: Routledge, 2007. – 200 p.
30. Phythian M. The Iraq War and Democratic Governance: Britain & Australia Go to War / M. Phythian, J. Betts. – Palgrave Macmillan, 2020. – 236 p.
31. Plaut M. Blair and Africa: the Africa Commission [Electronic resource] / M. Plaut // Review of African Political Economy. – 2004. – Vol. 31, №102. – Mode of access: <http://surl.li/fnnnf> (Last access: 16.03.2023). – Title from the screen.
32. Porter P. Blunder: Britain's War in Iraq / P. Porter. – Oxford University Press, 2019. – 256 p.
33. Rhiannon Vickers's scientific contributions [Electronic resource] // Research Gate. – Mode of access: <http://surl.li/fncex> (Last access: 14.03.2023). – Title from the screen.
34. White M. Blair takes free trade crusade to Argentina [Electronic resource] / M. White // The Guardian. – 2001. – 1 August. – Mode of access: <http://surl.li/fncqt> (Last access: 16.03.2023). – Title from the screen.
35. Woodward B. Plan of attack / B. Woodward. – New York: Simon & Schuster, 2004. – 467 p.

References:

1. Bler, T. (2011). Shliakh. K.: *Tempora*. [In Ukrainian].
2. Honcharenko, A. (2016). Velyka Brytaniia v mizhnarodnii informatsiinii antyirakskii kampanii SShA, 2002–2006. *Sumska starovyna*, XLIX. Retrieved from: <http://surl.li/fncho> [In Ukrainian].
3. Hrubinko, A. (2017). *Velyka Brytaniia v systemi yevropeiskoi zovnishnoi i bezpekovoii polityky (1990–2016 rr.)*. Ternopil: Osadtsa Yu.V. [In Ukrainian].
4. Kanduba, T. (2010) *Atlantyzm v zovnishnii politytsi uriadiv Toni Blera* [avtoref. dys. ... kand. ist. nauk]. Donetsk. Retrieved from: <http://surl.li/fncjl> [In Ukrainian].
5. Kanduba, T. (2009). Etychni zasady zovnishnoi polityky uriadiv Toni Blera. *Nauk. pr. ist. f-tu Zaporiz. nats. un-tu*. Retrieved from: <http://surl.li/fncja> [In Ukrainian].
6. Kanduba, T. (2010). Zovnishnopolitychni aspekty novoho leiboryzmu Toni Blera (1997–2007 rr.). *Skhid*. Retrieved from: <http://surl.li/fncji> [In Ukrainian].

7. Mashevskiy, O. (2018). Diialnist Brytanskoï rady u krainakh Skhidnoi ta Tsentralnoi Yevropy na pochatku KhKhI st. *Yevropeïski istorychni studii*, 9, 96–127. Retrieved from: <http://surl.li/fpipk> [In Ukrainian].
8. Mashevskiy, O. (2017). Retsenziia na monohrafiuu A.V. Hrubinka Velyka Brytaniia v systemi yevropeïskoï zovnishnoi i bezpekovoï polityky (1990–2016 rr.). *Yevropeïski istorychni studii*, 8, 279–285. Retrieved from: <http://surl.li/fpipd> [In Ukrainian].
9. Mitrofanova, O. (2014). Stratehichne partnerstvo Velykoï Brytanii zi SShA. *Problemy mizhnarodnykh vidnosyn*. K.: KyMU. 8, 196–207. Retrieved from: <http://surl.li/fnckh> [In Ukrainian].
10. Prezydent obhovoryv z Toni Blerom dosvid reform ta derzhavnoho upravlinnia (2015, 19 chervnia). *Heneralne konsulstvo Ukrainy v Chykaho*. Retrieved from: <http://surl.li/fnceo> [In Ukrainian].
11. Prykhnenko, M. (2018). *Vplyv modeli liderstva Toni Blera na zovnishniu polityku Velykoï Brytanii* [avtoref. dys. ... kand. polit. nauk, Cherniv. nats. un-t im. Yuriiia Fedkovycha]. Chernivtsi. [In Ukrainian].
12. Africa, the G8, and the Blair Initiative. RL32796 (2005). *CRS Report*. Retrieved from: <http://surl.li/fncqp> [In English].
13. Blair Makes Historic Visit to Mexico (2001, 2 August). *Voanews*. Retrieved from: <http://surl.li/fncrc> [In English].
14. Blair, T. (2022, 22 July). After Ukraine, What Lessons Now for Western Leadership? *Tony Blair Institute for Global Change*. Retrieved from: <http://surl.li/fnced> [In English].
15. Blair, T. (2005, March). Our common interest: Report of the Commission for Africa. *Commission for Africa*. Retrieved from: <http://surl.li/fnnoj> [In English].
16. Blair, T. (2022, 15 March). The Immediate Challenge in Ukraine: Maximum Pressure Combined With Structured Negotiation. *Tony Blair Institute for Global Change*. Retrieved from: <http://surl.li/fncdw> [In English].
17. Blix, H. (2004). *Disarming Iraq*. London: Bloomsbury. [In English].
18. Bluth, C. (2004). The British Road to War: Blair, Bush and the Decision to Invade Iraq. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs)*, 80(5), 871–892. Retrieved from: <http://surl.li/fncfg> [In English].
19. Chilcot, J. (2016). *The Report of the Iraq Inquiry*. 6, Section 7. London: Her Majesty's Stationery Office. Retrieved from: <http://surl.li/fnckm> [In English].
20. Delorme, J. (2022). Ukraine: A Wake-Up Call for the West on Defence. *Tony Blair Institute for Global Change*. Retrieved from: <http://surl.li/fncdz> [In English].
21. Ex-PM Blair says US–UK relationship would have «suffered» if Britain abandoned Iraq invasion (2023, 13 March). *Arab News*. Retrieved from: <http://surl.li/fnclt> [In English].
22. Fiske de Gouveia, P. (2005). Public Diplomacy and the Blair Effect (ARI). *Elcano Royal Institute*. Retrieved from: <http://surl.li/fnczl> [In English].
23. Future of Britain. *Tony Blair Institute for Global Change*. Retrieved from: <http://surl.li/fncdl> [In English].
24. Hrubinko, A. (2015). Participation of Great Britain in european political integration: between atlanticism and europeanism. *European Historical Studies*, 1, 6–17. Retrieved from: <http://surl.li/fnchj> [In Ukrainian].
25. Ivanov, D. (2018). The Foreign Historiography of the British Foreign Policy Process (1990–2010). *European Historical Studies*, 10, 82–102. Retrieved from: <http://surl.li/fncix> [In Ukrainian].
26. Joint statement. EU–Ukraine Summit Kiev (2005, 1 December). *Council of the European Eunion*. Retrieved from: <http://surl.li/fncen> [In English].
27. Kampfner, J. (2003). *Blair's Wars*. London: Free Press. [In English].
28. Müller, T. (2009, 20 April). European Union Summit Protests, Gothenburg, 2001. *The International Encyclopedia of Revolution and Protest*. Retrieved from: <http://surl.li/fncqy> [In English].

29. Phythian, M. (2007). *The Labour Party, War and International Relations 1945–2006*. London, Routledge. [In English].
30. Phythian, M., & Betts, J. (2020). *The Iraq War and Democratic Governance: Britain & Australia Go to War*. Palgrave Macmillan. [In English].
31. Plaut, M. (2004). Blair and Africa: the Africa Commission. *Review of African Political Economy*, 31 (102). Retrieved from: <http://surl.li/fnnnf> [In English].
32. Porter, P. (2019). *Blunder: Britain's War in Iraq*. Oxford University Press. [In English].
33. Rhiannon Vickers's scientific contributions. *ResearchGate*. Retrieved from: <http://surl.li/fncex> [In English].
34. White, M. (2001, 1 August). Blair takes free trade crusade to Argentina. *The Guardian*. Retrieved from: <http://surl.li/fncqt> [In English].
35. Woodward, B. (2004). *Plan of attack*. New York: Simon & Schuster. [In English].

Oleh Mashevskiy,

*Dr. habil. (History), Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine*

Eduard Kuzmenko,

*Master's Student,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine*

NEW PRIORITIES OF GREAT BRITAIN'S FOREIGN POLICY DURING TONY BLAIR'S PREMIERSHIP

Abstract. *The article analyzes the state and perspectives for the further investigation of the foreign policy of the Prime Minister Tony Blair (1997–2007). It is noted that the attention to the problem is caused both by Great Britain's support of Ukraine in resisting Russian full-scale invasion, and by the high level of activity of T. Blair and his Institute for Global Change, which are actively engaged in the development of concepts regarding a new vision of the place of post-Brexit Great Britain in the world. At the same time, they support Ukraine, actively analyze the importance and impact of Russia's war against Ukraine on the international world and security situation.*

The work outlines the traditional and new investigations of foreign historians who multifacetedly have scrutinized and continue to research the problems of the foreign policy of Great Britain during the prime ministership of Tony Blair. The formed scientific discourse on the relations of Great Britain with the USA and the EU countries, the problem of Great Britain's participation in the Iraq war is highlighted. This discourse is marked by a reassessment of observed events, the formation of non-conventional approaches to problems, which is of particular interest and provides prospects for further research.

Ukrainian historians continue to research issues of Great Britain's foreign policy. Emphasis in works devoted to T. Blair's foreign policy is usually placed on issues of Great Britain's relations with the USA and the EU, Great Britain's participation in the Iraq War and a number of military conflicts. The urgent need to form a scientific discourse, systematic, active scientific discussion at conferences and round tables is stressed. The author reveals the aspects of the British foreign policy which have to be investigated in the Ukrainian historiography: the cooperation with the Latin American countries (economic and political motives and interests, for instance, his visit to the states of the region, he was the first British Prime Minister who visited Argentina since the Falklands War), Blair's interest in the time of his premiership towards the African countries (the creation of the Commission for Africa in 2004) and, especially, his lobbying of the initiatives during his heading in the G8. The article emphasizes the active use of a number of tools of public diplomacy, mass media by T. Blair, his understanding of the world's globalization trends, and

active support of these trends through economic, political and other levers. Moreover, the aspects for the further investigation are mentioned and characterized.

Keywords: *Great Britain, foreign policy, Tony Blair, historiography, Latin America, Africa.*

Надійшла до редколегії 17.12.2022

УДК 81'272(47+57)''1960/1980''

DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2023.24.5>

Валентина Молоткіна,

*д-р іст. наук, проф.,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі,
Переяслав, Україна
ORCID: 0000-0001-6092-5927
Researcher ID: X-1999-2018*

Інна Левченко,

*д-р іст. наук, проф.,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі,
Переяслав, Україна
ORCID: 0000-0001-9652-8755
Researcher ID: BDG-7769-2022*

Ірина Березанська,

*канд. іст. наук, доц.,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі,
Переяслав, Україна
ORCID: 0000-0002-7182-5750
Researcher ID: CDU-6334-2022*

МОВНА ПОЛІТИКА В УРСР В ГАЛУЗІ ОСВІТИ (1960–1980-і рр.)

***Анотація.** У статті висвітлюються особливості мовної політики в сфері освіти в період «застою». Проаналізовано нормативно-правові акти, які стосувалися процесу русифікації шкільної освіти, зокрема Постанова «Про подальше вдосконалення вивчення і викладання російської мови в союзних республіках» від 1 червня 1978 р., Закон СРСР «Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про народну освіту» від 19 липня 1973 р., Постанова Міністерства освіти УРСР «Про додаткові заходи з покращення викладання російської мови в національних середніх загальноосвітніх школах» від 26 травня 1983 р. та ін. Державна освітня політика радянського уряду сприяла збільшенню кількості російськомовних шкіл та класів для поглибленого вивчення російської мови, встановленню надбавок вчителям російської мови, запровадженню курсів підвищення кваліфікації вчителів російської мови, збільшенню кількості підручників з навчальних предметів написаних російською мовою.*

Простежено динаміку чисельності шкіл з однією та двома мовами навчання в УРСР упродовж 1959–1965 н. р. Аналіз чисельності шкіл з однією мовою навчання у згаданий період свідчить про зменшення кількості шкіл з українською мовою навчання на 1725 одиниць. Щодо шкіл з українсько-російською мовою навчання спостерігалася тенденція до їх збільшення на 107 одиниць, а шкіл з російсько-українською мовою навчання збільшилось на 73 одиниці.

З'ясовано, що русифікація освітнього процесу відбувалася також у вищій школі. Вона супроводжувалася викладанням навчальних предметів російською мовою, поширенням російськомовної літератури, проведенням вступної компанії переважно російською мовою.

Всупереч русифікації та асиміляції відомі діячі національно-визвольного руху проводили агітацію через поширення серед населення листівок, в яких виступали проти зменшення україномовних освітніх закладів, тиску на українську мову. У відповідь радянське

керівництво проводило заходи спрямовані на переслідування та ліквідацію активних громадських діячів.

Русифікаторська політика радянської влади в сфері освіти спричинила національно-культурницьке піднесення студентської молоді, яка незважаючи на загрозу переслідування розповсюджувала серед широких верств українського населення самвидавчу літературу, в якій правдиво висвітлювали русифікаторську політику радянського керівництва, асиміляцію культурних і духовних цінностей українського народу.

Ключові слова: мовна політика, русифікація, вища школа, радянська влада, шкільна освіта, тоталітарний режим, період «застою».

Постановка проблеми. У сучасних світоглядних реаліях досить важливо визначити причини та наслідки політики русифікації, яку цілеспрямовано проводила партійна номенклатура у сфері освіти. У цьому контексті важливого значення набуває проблема двомовності, як штучно створений елемент радянської мовно-культурної політики. Аналіз освітніх процесів дозволяє нам виокремити русифікаційні тенденції, що поширювалися у тогочасному суспільстві та проаналізувати особливості шкільного навчання у досліджуваній період. Беручи до уваги нормативно-правові акти, видані в УРСР у 1960–1980-х рр., ми маємо змогу визначити мову навчання учнів, та відповідно, простежити специфіку викладання українською та російською мовами.

На основі статистичних даних та звітної документації проводиться аналіз кількості шкіл з українською, російською, угорською, молдавською та польською мовами викладання. Інформація сформована на основі щорічних звітів Міністерства освіти УРСР вказує на те, що російська мова займала домінуючі позиції не лише в науково-освітній сфері, а й в тогочасному соціумі. Зважаючи на те, що процеси русифікації охоплювали всі сфери життєдіяльності радянського громадянина, вибір батьками російської мови навчання був очевидним.

В умовах російсько-української війни дане дослідження є досить актуальним. Враховуючи відсоток населення незалежної України, яка спілкується російською, або має проблеми з переходом на українську мову в повсякденному та діловому спілкуванні, важливо чітко та змістовно виокремити русифікаційні тенденції, які прямо чи опосередковано, простежувалися в науково-освітній сфері у досліджуваній період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовне питання в період «застою» є в полі зору значної частини вітчизняних науковців. Заслугове на увагу навчальний посібник «Українське суспільство в умовах радянського ладу: повсякденний вимір» в якому проведено комплексний аналіз повсякденного життя мешканців УРСР в 1970–1980-х рр., зокрема окреслено зміни в освітній сфері, розкрито радянську політику «інтернаціоналізму», яка привела до того,

що кількість українців, які вважали українську мову своєю рідною, постійно зменшувалася [14]. О. Нікілев проаналізував причини швидкого поширення російської мови упродовж 60-80-х років у Дніпропетровській області, зокрема у закладах вищої, середньої спеціальної та професійної освіти, загальноосвітньої школи, дитячих дошкільних закладах [8]. Н. Новородовська розкрила становище преси та журнальної періодики в УРСР в період 1970–1980-х рр., констатувала, що провідні видавництва УРСР поширювали інформацію наукового та публіцистичного характеру здебільшого російською мовою; дослідила постанови та законодавчі акти 1960–1980-х рр., що привели до поширення російської мови у вищих, початкових, середніх та спеціальних науково-освітніх закладах; здійснила порівняльний аналіз особливостей процесів русифікації у різних регіонах УРСР та їх наслідки [9–11]. В. Молоткіна розкрила процес русифікації українського населення, який негативно позначився на всіх сферах суспільного життя українців; з'ясувала, що вся система освіти заклала фундамент для денаціоналізації підростаючого покоління [7].

Мета статті – проаналізувати особливості мовного питання в закладах освіти УРСР періоду «застою».

Виклад основного матеріалу. Період перебування при владі Л. Брежнєва характеризувався ідеологізацією суспільної свідомості, посиленням тоталітаризму в адміністративно-державному управлінні, боротьбою з інакомисленням, посиленням русифікації в освітньому процесі, активізації боротьби з «українським буржуазним націоналізмом». В період «застою» увага вищого радянського керівництва була спрямована на мовне питання в сфері освіти. Адже завдяки контролю над закладами освіти можна було здійснювати безпосередній вплив на свідомість населення республіки.

Офіційна ідеологія радянського керівництва справила великий вплив на освіту. На території УРСР загальнозживаними були дві мови - українська та російська, але останній надавалася перевага. До 1959 р. русифікація відбувалася в двох напрямках: перший - полягав у наближенні української мови до російської, другий - у «заміні» української мови російською. Коли політика наближення мов, з їх подальшою перспективою до злиття зазнала краху, увага радянського керівництва зосередилась на упродовженні російської, як мови міжнаціонального спілкування [5, с. 49].

В період 1966–1976 рр. відбувався поступовий перехід до загальнообов'язкової десятирічної освіти, що сприяло збільшенню фахівців з вищою освітою та науковців. Із зміною системи освіти посилюється процес

русифікації навчання. Як наслідок зменшилася кількість шкіл з вивчення української мови, особливо це спостерігалось в Криму, Донецькій, Луганській, Дніпропетровській та Харківській областях. З ухваленням ЦК КПРС Постанови «Про подальше вдосконалення вивчення і викладання російської мови в союзних республіках» від 1 червня 1978 р. посилюється наступ на українську школу [14, с. 553].

Постанова 1978 р. передбачала тижневе збільшення кількості годин на вивчення російської мови та літератури в школах з українською мовою навчання (з 39 до 43 год.), у школах з російською мовою (з 62 до 66 год.), у школах з угорською, молдавською і польською мовами навчання (з 57,5 до 59 год.). Здійснювалася ціла низка заходів по впровадженню російської мови в навчальний процес: класи поділялися на підгрупи з вивчення російської мови в 1-3 класах та в 4-8 класах міських шкіл з українською, молдавською, угорською та польською мовами навчання; вводилось обов'язкове навчання російською мовою в підготовчому класі шкіл з українською мовою навчання; з'явилася мережа класів в яких поглиблено вивчали російську мову та літературу; покращувалась навчально-матеріальна база навчання російської мови; спеціальні комісії перевіряли школи з вивчення російської мови та літератури в різних областях УРСР [15, с. 312]. Таким чином, проводилась цілеспрямована політика радянської влади щодо збільшення кількості російськомовних шкіл, вивченню російської мови приділялась велика увага, оскільки в майбутньому вона мала стати мовою спілкування для широких верств населення УРСР.

Відбувався планомірний процес русифікації середньої та вищої освіти. У Західних областях України він розпочався ще в повоєнні роки. Зростала чисельність закладів освіти, де навчання велося російською мовою маючи на меті повністю витіснити з ужитку українську мову. У 1971–1972 н.р. у Львові було 48 шкіл з українською мовою навчання, 29 російськомовних і 11 двомовних шкіл. З 1970-х рр. російську мову почали вивчати з 2 класу, їй відводилась основна роль у навчальному процесі національних шкіл та двомовних освітніх закладів [11, с. 171].

Ще одним кроком, спрямованим на русифікацію українського населення в сфері освіти, стала доповідна записка Міністерства освіти УРСР від 23 січня 1960 р. «Про заходи по поліпшенню викладання російської мови у школах Української РСР». У документі зазначалося, що упродовж 1960–1962 рр. необхідно розробити шкільні програми та підручники з російської мови та літератури; підготувати 14 найменувань навчально-методичної літератури російською мовою; спрямувати зусилля кафедр вищих навчальних закладів та

науково-дослідних установ на розробку проекту викладання російської мови та літератури; контролювати процес викладання російської мови та літератури в УРСР. Завдяки таким заходам українська мова у 1950-1960-х рр. швидко втрачає домінуючу роль в українському суспільстві, залишається мовою сільського населення УРСР [9, с. 17].

У старших класах середньої школи і ПТУ вчителів заохочували переходити на російську мову навчання, за рахунок підвищення заробітної плати. З метою розширення мережі шкіл з російською мовою навчання організовувались курси підвищення кваліфікації вчителів, здійснювалось забезпечення шкіл навчальною літературою виданою російською мовою [7, с. 95].

У 1970–1980-х рр. продовжується процес русифікації освітньої сфери. 19 липня 1973 р. прийнято Закон СРСР «Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про народну освіту» за яким громадяни Радянського Союзу могли вільно вибирати мову навчання, навчатися у середніх загальноосвітніх вечірніх та заочних школах. 26 травня 1983 р. прийнята Постанова Міністерства освіти УРСР «Про додаткові заходи з покращення викладання російської мови в національних середніх загальноосвітніх школах», яка передбачала створення нових навчальних програм з української мови та літератури для початкової школи; збільшення кількості годин для вивчення російської мови в загальноосвітній національній школі; підвищення до 15% зарплати вчителям, які викладали російську мову та літературу [9, с. 17, 21].

Такі кроки радянського керівництва в освітній сфері привели до скорочення україномовних шкіл та збільшення кількості шкіл з російською мовою викладання. На кінець 1980-х років у таких містах як: Донецьк, Чернігів, Сімферополь, Миколаїв, Луганськ не було жодної школи з українською мовою викладання, по інших містах республіки також спостерігається тенденція до скорочення україномовних середніх навчальних закладів: Запоріжжя – 1, Кіровоград – 4, Одеса – 3, Харків – 2, Черкаси, Херсон – по 2. У західних областях України шкіл з українською мовою навчання була достатня кількість: Львів – 66, Тернопіль – 20, Івано-Франківськ – 18 [16, с. 375].

Одним із критеріїв, який впливав на розвиток мовної освіти були зміни кількості шкіл за мовами навчання, завдяки чому можна простежити, яка мова в республіці мала пріоритетність. Інформація про розподіл шкіл за мовами навчання на основі щорічних звітів Міністерства освіти УРСР за 1959–1965 рр. подана у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Кількість шкіл з однією мовою навчання в УРСР (1959–1965 рр.)

Мови навчання	Навчальний рік	
	1959–1960 навчальний рік	1964–1965 навчальний рік
Українська мова	25307	23582
Російська мова	4199	4683
Молдавська мова	149	140
Угорська мова	99	76
Польська мова	3	2

Джерело: Дис. Ткаченко В. І.

Зміст таблиці 1.1. дозволяє простежити динаміку зменшення кількості шкіл з українською мовою навчання упродовж 1959–1960 н.р. і 1964–1965 н.р. на 1725 одиниць. Натомість кількість шкіл з російською мовою навчання за цей період зросла на 484 одиниці.

Динаміку чисельності шкіл з двома мовами навчання можна простежити у таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Кількість шкіл з двома мовами навчання в УРСР (1959–1965 рр.)

Мови навчання	Навчальний рік	
	1959–1960 навчальний рік	1964–1965 навчальний рік
Українсько-російських	180	287
Російсько-українських	124	197
Молдавсько-українських	1	1
Угорсько-російських	3	5

Джерело: Дис. Ткаченко В.І.

Аналіз таблиці 1.2. дає змогу відслідкувати збільшення шкіл з українсько-російською мовою навчання протягом означеного періоду на 107 одиниць, тенденція до збільшення спостерігається і в школах з російсько-українською мовою викладання на 73 одиниці [13, с. 114–115].

Значна кількість середніх загальноосвітніх закладів з українською мовою навчання ліквідувалась або змінювала профіль, але в таких школах не було достатньої кількості контингенту. Були випадки, коли весь вчительський та

учнівський колектив переводився у новозбудовані поблизу російськомовні школи. Так, україномовна СШ № 15 м. Дніпродзержинська через нестачу учнівського контингенту була переведена в нову школу з російською мовою навчання [8, с. 61].

У великих містах та промислових центрах більшість дітей навчалися у школах з російською мовою навчання. Це привело до того, що зменшувалась кількість україномовних шкіл, зокрема в Донецьку та Миколаєві. Така політика держави сприяла формуванню в молоді національного нігілізму, зневаги до рідної мови та української культури [6, с. 373].

Відповідно до вказівок Л. Брежнєва, Міністерство освіти проводило заходи спрямовані на подальшу русифікацію української школи. Педагогічні інститути збільшували підготовку вчителів з російської мови. Для студентів педінститутів, які навчалися в україномовних школах вводилася обов'язкова дисципліна «Практичний курс з російської мови». Будь якими засобами радянська влада намагалася перешкодити розвитку української школи як національної. Виховання в молоді національного світогляду було забороненим і вважалося проявами «буржуазного націоналізму» [6, с. 379].

Тиск на українську мову в загальноосвітніх закладах яскраво простежувався завдяки зменшенню кількості підручників написаних українською мовою. У шкільних, міських, районних та обласних бібліотеках було недостатньо книг українських письменників. У 1964 р. з ініціативи Спілки письменників України було проведено перевірку шкільних бібліотек м. Києва, в результаті якої в київській школі № 59 виявили відсутність творів відомих українських письменників. Натомість, кількість російськомовних книг - збільшилася. У 1973 р. вийшло друком 3,3 млн. примірників художньої літератури, а в 1974 р. – 9,9 млн. [16, с. 371].

У квітні 1984 р. партійне керівництво республіки прийняло рішення про реформування загальноосвітньої та професійної школи. Реформа школи передбачала удосконалення змісту освіти, методів і засобів навчання та виховання. Збільшився термін навчання учнів до 11 років. Міністерство освіти розробило заходи з реалізації «Основних напрямків реформи загальноосвітньої і професійної школи», які склалися з восьми розділів. Велика увага педагогічних працівників зосереджувалася на вихованні в школярів непримиренності до буржуазної ідеології і моралі, посилювалася контрпропагандистська робота, набувало нових форм і методів ідейно-політичне виховання [6, с. 379].

Русифікація освітнього процесу мала місце також у вищій школі. З 1954 р. при вступі до ВНЗ знати українську мову було не обов'язковим. Навчання у вищих навчальних закладах велося переважно російською мовою, хоча українських студентів було понад 60 %. У ВНЗ не викладалася історія України, а фахівці, які отримували диплом історика, не мали знань з історії рідного краю [5, с. 49].

З 1970-х років русифікація набуває швидких темпів. На протидію асиміляції та русифікації провідні діячі національно-визвольного руху поширювали серед широких верств населення листівки, в яких засуджували знищення українських закладів освіти, рідної мови. У відповідь радянська влада переслідувала авторів листівок, присвоюючи їм ярлик українських націоналістів, заарештовувала і притягувала до кримінальної відповідальності за антирадянську агітацію. Так, у березні 1968 р. в Київському університеті імені Тараса Шевченка, а також в районі Інституту кібернетики та Української сільськогосподарської академії знайдено понад 550 листівок, в яких поширювався заклик до українців єднатися проти асиміляції [12, с. 123–124].

Здебільшого в закладах вищої освіти навчальний процес відбувався російською мовою, як виняток в окремих ВНЗ, Львівському державному університеті, Сумському педінституті, Івано-Франківському медичному інституті, значна частина курсів викладалась українською мовою зокрема на філологічних факультетах. В Київському університеті лише 20-25% лекцій читалося українською мовою. За свідченням Юрія Каганова, система вищої освіти консервувала меншовартісний, «селянський» образ української мови, яку не можна модернізувати, урбаністичний спосіб життя, кар'єрні перспективи. Вступна компанія в університетах відбувалася переважно російською мовою. Влада у своїх виступах наголошувала, що монополізація російської мови співпадає з прагненням студентської аудиторії [3, с. 113].

Центрами відродження і збереження прав української мови були філологічні факультети педінститутів і університетів. Так, 40 студентів українського відділення Донецького державного університету 27 грудня 1966 р. зібралися для читання праці І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація». Організатором заходу виступив поет-початківець В. Голобородько, студент філологічного факультету Донецького університету [3, с. 114].

Русифікаторська політика радянської влади яскраво проявилася у виданні навчальної літератури для студентів вищих навчальних закладів. Кількість підручників виданих українською мовою для ВНЗ у 1970 р. скоротилася в 1,3 рази в порівнянні з 1950 р., натомість видання підручників російською мовою

збільшилося в 2,9 разів. Якщо у 1976–1980 рр. українською мовою було видано 309 підручників тиражем 1154 тис. примірників, то російською мовою – 2243 підручників тиражем 6327 тис. примірників. Наприкінці 1960-х рр. близько 70 % навчальних дисциплін не були забезпечені підручниками українською мовою [2, с. 160].

Часто керівництво вищих навчальних закладів втручалось у видавництво вузівської періодики. Так, ректорат Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка та партійний комітет вузу прийняли спільне рішення «Про внесення поправок щодо видавництва додатку до газети «Київський університет», в якому пропонували розпочати видавництво додатку російською мовою, збільшити періодичність його виходу до 6 разів на рік. Ректорат університету свої дії обґрунтував значною кількістю іноземних студентів та аспірантів, які навчалися тут і не володіли українською мовою [10, с. 71].

Починаючи з 1960-х рр., на думку О. Калакури, посилилась національно-культурницька активність студентів, результатом якої стали переслідування та арешти активних членів студентства. У Львівському державному університеті імені І. Франка видавався підпільний журнал «Поступ», який сприяв піднесенню рівня національної свідомості західноукраїнського населення, відродженню української історії, протистояв політиці правлячої КПУ, надаючи достовірну інформацію про окремі події та факти. З метою збереження впливу ідеології комуністичної партії було видано таємну інструкцію (1974 р.) про прийом до вищих навчальних закладів західних областей України не більше 25% місцевої молоді [4, с. 24].

Зростаючий опір денационалізації з боку студентства змусив партійне керівництво у 1965 р. зробити деякі кроки в напрямку поширення української мови у вищій школі. У 1965 р. під час виступу на нараді ректорів і секретарів партійних організацій вищих навчальних закладів А. Скаба дав розпорядження про перехід на українську мову викладання у вузах республіки впродовж трьох місяців. Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти УРСР дало вказівку згідно якої передбачалося запровадити у вузах, на курсах та в академічних групах, факультативне вивчення української мови. Але на практиці ці плани не були реалізовані [1, с. 157].

Висновки. Отже, в період «застою» радянське керівництво в УРСР проводило цілеспрямовану русифікаторську політику стосовно освітньої сфери, яка мала на меті надати привілейоване становище російській мові, а українську мову зробити меншовартісною. Результатом такої політики стало масове закриття шкіл з українською мовою навчання, збільшення навчальної

літератури для шкіл та вищих навчальних закладів виданої російською мовою, заохочення вчителів надбавками до зарплат за перехід на російську мову викладання.

Мовне питання в сфері освіти слугувало тим інструментом завдяки якому радянській владі вдалося окреслити курс на формування радянського типу людини, мовної асиміляції українського населення, русифікації освітньої сфери, нав'язування російської мови як мови міжнаціонального спілкування. Поступово в свідомості українців вкорінилася ідея другорядності української мови, школярі все менше нею спілкувалися, вона зводилась до вивчення предмету в школі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бажан О. Наростання опору політиці русифікації в Українській РСР у другій половині 1950-х – 1960-х рр. / О. Бажан // Український історичний журнал. – 2008. – № 5. – С.147–159.
2. Брехунець Н. Освіта в умовах командно-адміністративної системи України в 60-80-і рр. ХХ ст.: історіографія / Н. Брехунець // Наукові записки з української історії: зб. наукових статей. – 2016. – Вип. 38. – С. 156–163.
3. Каганов Ю. Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія / Ю. Каганов. – Запоріжжя : Інтер-М, 2019. – 432 с.
4. Калакура О. Комунізація освітньо-культурних процесів у Галичині як засіб денационалізації краю / О. Калакура // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних відносин І. Ф. Кураса НАН України. – К., 2017. – № 1 (87). – С. 12–28.
5. Кіндрачук Н. Національне поневолення українців в умовах русифікації мовно-культурного простору УРСР: 60-70-ті роки ХХ ст. / Н. Кіндрачук // Схід. – 2016. – № 2. – С. 48–53.
6. Любар О. Історія української школи і педагогіки: Навч. посіб. / О. Любар, М. Стельмахович, Д. Федоренко / За ред. О. О. Любара. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2003. – 450 с.
7. Молоткіна В. Особливості мовної політики радянської влади в Україні: соціокультурний аспект / В. Молоткіна // Соціум. Документ. Комунікація. – Переяслав, 2022. – Вип. 15. – С. 82–105.
8. Нікілев О. Україна у контексті мовної політики держави середини 1940-х – кінця 1980-х рр. (на прикладі Дніпропетровщини) / О. Нікілев // Грані. – 2021. – Т. 24, № 1. – С. 46–64.
9. Новородовська Н. Науково-освітні процеси на території УРСР у 1960–1980-х рр. через призму соціокультурних змін у мовній сфері / Н. Новородовська // Часопис української історії. – 2020. – Вип. 41. – С. 16–23.
10. Новородовська Н. Преса та журнальна періодика на території УРСР в 1970-х на початку 1980-х рр.: соціокультурний аналіз / Н. Новородовська // Наукові записки з української історії: зб. наук. статей. – 2019. – Вип. 45. – С. 67–75.
11. Новородовська Н. Регіональні особливості мовних процесів на території УРСР у 1960-ті – 1980-ті рр. / Н. Новородовська // Соціум. Документ. Комунікація. – Переяслав, 2021. – Вип. 13. – С. 160–184.
12. Ренчка І. Українська мова в національно-визвольному русі в Україні 1960–1980-х років / І. Ренчка // International journal of philology. – 2020. – Vol. 11, № 3. – С. 118–126.
13. Ткаченко В. Тенденції розвитку шкільної мовної освіти в Україні (1959–2013 рр.): дис... канд. пед. наук. за спец.: 13.00.01 / В. Ткаченко. – Херсон, Тернопіль, 2019. – 279 с.

14. Українське суспільство в умовах радянського ладу: повсякденний вимір: навч. посіб. В.П. Коцур (голов. ред.), О.М. Гончаренко, Б.Л. Дем'яненко, О.Д. Ісайкіна, О.М. Лукашевич, В.В. Мічуда, Т.Ю. Нагайко, Я.О. Потапенко, О.А. Тарапон. 2-ге вид. – Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич О. М., 2014. – 574 с.

15. Шевченко С. Розвиток шкіл національних меншин у контексті диференціації загальної середньої освіти в УРСР (70–80-ті роки ХХ ст.) [Електронний ресурс] / С. Шевченко. – Режим доступу: https://lib.iitta.gov.ua/707451/7/%D0%A1.%D0%9C.%D0%A8%D0%B5%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_2014.pdf

16. Яроменко М. Мовна політика в УРСР у 40-80-х роках ХХ століття / М. Яроменко // Наукові записки Інституту політичних і етнополітичних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2013. – Випуск 3. – С. 365–377.

References:

1. Bazhan, O.H. (2008). Narostannia oporu politytsi rusyfikatsii v Ukrainskii RSR u druhii polovyni 1950-kh – 1960-kh rr. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5, 147–159. [in Ukrainian].

2. Brekhunets, N. (2016). Osvita v umovakh komandno-administratyvnoi systemy Ukrainy v 60–80-i rr. KhKh st.: istoriohrafiiia. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii: zb. naukovykh statei*, 38, 156–163. [in Ukrainian].

3. Kahanov, Yu. (2019). *Konstruiuvannia «radianskoi liudyny» (1953–1991): ukrainska versiia*. Zaporizhzhia : Inter-M. [in Ukrainian].

4. Kalakura, O. (2017). Komunizatsiia osvitho-kulturnykh protsesiv u Halychyni yak zasib denatsionalizatsii kraiu. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh vidnosyn I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, 1 (87), 12–28. [in Ukrainian].

5. Kindrachuk, N. (2016). Natsionalne ponevolennia ukrainsiv v umovakh rusyfikatsii movno-kulturnoho prostoru URSR: 60-70-ti roky XX st. *Skhid*, 2, 48–53. [in Ukrainian].

6. Liubar, O., Stelmakhovych, M., & Fedorenko, D. (2003). *Istoriia ukrainskoi shkoly i pedahohiky* (O. O. Liubara, Ed.). K.: T-vo «Znannia», KOO. [in Ukrainian].

7. Molotkina, V. (2022). Osoblyvosti movnoi polityky radianskoi vlady v Ukraini: sotsiokulturnyi aspekt. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia*, 15, 82–105. [in Ukrainian].

8. Nikiliev, O. (2021). Ukraina u konteksti movnoi polityky derzhavy seredyny 1940-kh – kintsia 1980-kh rr. (na prykladi Dnipropetrovshchyny). *Hrani*, 24 (1), 46–64. [in Ukrainian].

9. Novorodovska, N. (2020). Naukovo-osvitni protsesy na terytorii URSR u 1960-1980-kh rr. cherez pryzmu sotsiokulturnykh zmin u movnii sferi. *Chasopys ukrainskoi istorii*, 41, 16–23. [in Ukrainian].

10. Novorodovska, N. (2019). Presa ta zhurnalna periodyka na terytorii URSR v 1970-kh na pochatku 1980-kh rr.: sotsiokulturnyi analiz. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii: zb. nauk. Statei*, 45, 67–75. [in Ukrainian].

11. Novorodovska, N. (2021). Rehionalni osoblyvosti movnykh protsesiv na terytorii URSR u 1960-ti – 1980-ti rr. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia*, 13, 160–184. [in Ukrainian].

12. Renchka, I. (2020). Ukrainska mova v natsionalno-vyzvolnomu rusi v Ukraini 1960–1980-kh rokiv. *«International journal of philology»*, 11 (3), 118–126. [in Ukrainian].

13. Tkachenko, V. (2019). *Tendentsii rozvytku shkilnoi movnoi osvity v Ukraini (1959–2013 rr.)*. [Dys. kand. ped. nauk]. Kherson, Ternopil. [in Ukrainian].

14. Honcharenko, O.M., Demianenko B.L., Isaikina O.D., Lukashevych O.M., Michuda V.V., Nahaiko T.Yu., Potapenko Ya.O., & Tarapon O.A. (2014). *Ukrainske suspilstvo v umovakh radianskoho ladu: povsiakdennyi vymir* (V.P. Kotsur, Ed.). Pereiaslav-Khmelnitskyi : FOP Lukashevych O.M. [in Ukrainian].

15. Shevchenko, S. (2014). *Rozvytok shkil natsionalnykh menshyn u konteksti dyferentsiatsii zahalnoi serednoi osvity v URSR (70–80-ti roky XX st.)*. Retrieved from: https://lib.iitta.gov.ua/707451/7/%D0%A1.%D0%9C.%D0%A8%D0%B5%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_2014.pdf [in Ukrainian].

16. Yarmolenko, M. (2013). *Movna polityka v URSS u 40–80-kh rokakh XX stolittia. Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnopolitychnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, 3, 365–377. [in Ukrainian].

Valentyna Molotkina,

Dr. Habil. (History), Professor,

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav, Ukraine

Inna Levchenko,

Dr. Habil. (History), Professor,

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav, Ukraine

Iryna Berezanska,

(PhD) History, Associate Professor,

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav, Ukraine

LANGUAGE POLICY IN THE USSR IN THE FIELD OF EDUCATION (1960s–1980s)

Abstract. *The article highlights the peculiarities of language policy in education during the period of «stagnation». The author analyzes the legal acts related to the process of Russification of school education, in particular, the Resolution «On Further Improvement of Learning and Teaching of the Russian Language in the Union Republics» of June 1, 1978, the USSR Law «Fundamentals of the Legislation of the Union of the Soviet Socialist Republics and the Union Republics on Public Education» of July 19, 1973, the Resolution of the Ministry of Education of the Ukrainian SSR «On Additional Measures to Improve the Teaching of the Russian Language in National Secondary Schools» of May 26, 1983, etc. The state educational policy of the Soviet government contributed to an increase in the number of Russian-language schools and classes for in-depth study of the Russian language, the establishment of allowances for Russian language teachers, the introduction of advanced training courses for Russian language teachers, and an increase in the number of textbooks on academic subjects written in Russian.*

The author traces the dynamics of the number of schools with one and two languages of instruction in the Ukrainian SSR during the 1959-1965 academic years. The analysis of the number of schools with one language of instruction during the mentioned period shows a decrease in the number of schools with Ukrainian as the language of instruction by 1725 units. As for the schools with Ukrainian-Russian language of instruction, there was a tendency to increase them by 107 units, and the number of schools with Russian-Ukrainian language of instruction increased by 73 units.

It was found that the Russification of the educational process also took place in higher education. It was accompanied by the teaching of academic subjects in Russian, the dissemination of Russian-language literature, and the conduct of admission campaigns mainly in Russian.

In spite of Russification and assimilation, prominent figures of the national liberation movement campaigned by distributing leaflets among the population, in which they opposed the reduction of Ukrainian-language educational institutions and pressure on the Ukrainian language. In response, the Soviet leadership took measures aimed at persecuting and eliminating active public figures.

The Russification policy of the Soviet authorities in the field of education led to a national and cultural upsurge of student youth, who, despite the threat of persecution, distributed self-published literature among the general Ukrainian population, which truthfully covered the Russification policy of the Soviet leadership, the assimilation of the cultural and spiritual values of the Ukrainian people.

Key words: *language policy, Russification, higher education, Soviet authorities, school education, totalitarian regime, period of «stagnation».*

Надійшла до редколегії 27.09.2022

УДК 327 (560+81)

DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2023.24.6>

Дмитро Наулко,
студент магістратури,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна

ОСМАНСЬКО-БРАЗИЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ 1858–1919 РР.

Анотація. У статті розглядається комплекс османсько-бразильських відносин у період 1858–1919 рр. на основі всебічного аналізу доступних опублікованих джерел, та наукового доробку вчених. Досліджується динаміка, розвиток та еволюція двосторонніх відносин протягом вищезазначеного періоду.

Метою статті є дослідження передумов та причин встановлення дипломатичних відносин, еволюції двосторонніх відносин Османської імперії та Бразилії, висвітлення загальних особливостей діяльності бразильських дипломатичних установ на території Османської імперії та османських дипломатичних установ на території Бразилії.

Методи дослідження. Методологічну основу статті складають принципи історизму, цілісності та методи аналізу, синтезу. Із конкретно наукових – проблемно-хронологічний та порівняльно-історичний, а також статистичний.

Наукова новизна статті полягає в тому, що вперше висвітлено еволюцію відносин між Османською імперією та Бразилією, сформульовано теоретичні оцінки інтересів Османської імперії до Бразилії та Бразилії до Османської імперії, окреслено місце Бразилії в османській зовнішній політиці в обраний в дослідженні період.

Автор доходить висновку, що в силу різноманітних юридичних колізій та відсутності політичної волі, враховуючи наявність двостороннього договору про встановлення дипломатичних відносин, діяльність дипломатичних установ була вкрай ускладнена, що не сприяло інтенсифікації двосторонніх відносин. Сформульовано теоретичну оцінку інтересів Османської імперії в Бразилії та Бразилії в Османській імперії. Виявлено, що візити бразильського імператора Педру II до володінь Османської імперії не носили політичного інтересу, а були спрямовані в першу чергу на задоволення його особистих амбіцій. Також уточнено, що візити бразильського імператора мали безпосередній вплив на зростання обізнаності в першу чергу немусульманського населення Османської імперії про Американський континент та можливість еміграції задля покращення соціального положення. Встановлено негативний вплив міграційного чинника на двосторонні відносини.

Ключові слова: дипломатичні відносини, Османська імперія, Бразилія, дипломатія, міжнародні відносини.

Постановка проблеми. Друга половина XIX ст. є одним з найбільш досліджених періодів, як в контексті саме історії, так і в історії міжнародних відносин, адже зарубіжна та вітчизняна історіографії пропонують великий пласт дисертацій, монографій, наукових статей та інших наукових досліджень. Однак, незважаючи на всі ці досягнення, багато сторінок історії дипломатії залишаються нерозкритими, оскільки ці країни починають заявляти про себе на міжнародній арені тих часів.

У першу чергу мова йде про відносини між Османською імперією та Бразилією. На перший погляд, в силу географічної віддаленості та цивілізаційних особливостей, дані країни не мають нічого спільного, проте це не відповідає дійсності. Як перша, так і друга були найпотужнішими країнами

на своїх континентах. Також обидві намагалися добитися визнання і доступу до міжнародного співтовариства в у умовах інтенсифікації європейської глобальної експансії. В ході цього процесу, вони розробили інструменти для доступу до світу дипломатії, адже були пов'язані між собою такими істотними факторами, як торгівля і, насамперед, міграції, які істотно вплинули на їх відносини в кінці XIX – початок XX ст.

Аналіз джерел і літератури. Аналіз історіографії засвідчив, що окреслена проблематика не знайшла належного висвітлення у вітчизняній історичній науці. Разом з тим встановлено, що наявна джерельна база є достатньою для дослідження обраної теми. Адже в зарубіжній історіографії та опублікованих джерелах різного характеру, в тому числі історично-мемуарних, а також у публікаціях державних документів міститься достатній пласт інформації, здатний сформуванню максимально неупереджену картину історії відносин Османської імперії із Бразилією.

Історіографічний аналіз дає можливість не лише охарактеризувати стан розробки проблеми, але й окреслити завдання подальшого наукового пошуку з обраної теми дослідження. Серед наявних праць з обраної теми - індивідуальні монографії, статті в наукових періодичних виданнях (М. Темель [6, 7], М. Кутлу [3], Е. Гюзельдере [2], М. Сохачевська Голдфельд [5]), які прямо або опосередковано розкривають різні аспекти двосторонніх дипломатичних відносин.

Завдання. Стаття присвячена комплексу османсько-бразильських відносин другої половини XIX – початок XX ст., розкриттю еволюції дипломатичних відносин між Османською імперією та Бразилією в період між 1858–1919 рр., з'ясуванню предумов, причин та мотивації країн до встановлення офіційних дипломатичних відносин, формулюванню теоретичних оцінок інтересів до двосторонніх відносин, окресленню місця Бразилії в османській зовнішній політиці в обраний в досліджуваний період.

Виклад основного матеріалу. До початку XIX ст. між Османською імперією та Американським континентом жодних серйозних контактів не було [4, 8]. Турецький дослідник М. Кутлу, що є директором Центру Латиноамериканських досліджень в Університеті Анкари зазначає, що першим документом що демонструє інтерес Османської імперії до колоніальної Бразилії є архівний документ датований 25 вересням 1807 р., в якому описується наполеонівське завоювання Португальського королівства і як наслідок - переїзд королівського двору на чолі з Жуаном VI до Бразилії. Тобто, можна стверджувати, що завдяки цьому, Бразилія вперше потрапила на османський радар зовнішньої політики [3, с. 31].

Документ від 29 серпнем 1850 р., свідчить про призначення османського консула у Бразилії. Як зазначав султан Абдул-Меджид I, що цей крок необхідний для «допомоги у вирішенні проблем моїх османських громадян, які відвідують регіон і полегшити їхню торгівлю, як це робиться в інших країнах» [7, с. 36]. Варто відмітити, що вже в 1850 р. головними мотивами для встановлення відносин для Османської держави були диверсифікація її торговельних відносин і зменшення залежності від європейських держав.

Ще одним цікавим документом є службова записка посла Османської імперії в Брюсселі Вісконта де Керкхофа до Міністерства закордонних справ від 1851 р., в якій зазначалося, що бразильський уряд імператора Педру II зацікавлений у розвитку двосторонніх відносин, а тому уряд Бразилії має надіслати у Стамбул тимчасового повіреного у справах. Незважаючи на вищезазначене, Бразилія розпочала свої перші дипломатичні зусилля в Османській імперії не у Стамбулі, а в Олександрії, де була відкрита перша дипломатична установа, що мала назву «Генеральне консульство Бразилії в Олександрії Єгипту», яку очолював греко-православний підданий Османської імперії та колишній генеральний консул Португалії А. Пополані [2, с. 82]. Варто зазначити, що дане консульство не мало жодних повноважень та впливу на території Османської імперії в силу того, що між країнами не було підписано договору про встановлення дипломатичних відносин.

Головним лобістом встановлення дипломатичних відносин в Османській імперії був А. де Суммерер, колишній драгоман португальської дипломатичної місії в Стамбулі. У травні 1856 р. відбувся перший візит високого рівня з цього питання міністра закордонних справ Османської імперії Алі-паші, який відвідав Лондон, де зустрівся з бразильським послом К. Морейрою з метою підготовки та підписання договору про дружбу, торгівлю та навігацію. Бразильське МЗС висловилося на користь особливо тісних торговельних відносин, адже Туреччина є активним споживачем кави [5, с. 134].

5 лютого 1858 р. у Лондоні на рівні послів був підписаний перший двосторонній договір «Османська імперія – договір з Бразилією про дружбу, проживання, комерцію і безкоштовний круїз суден», що згодом був ратифікований сторонами [6, с. 171].

Проте, поза цими кроками, в силу різноманітних юридичних колізій, бразильські консули не могли отримати екзекватуру, що ставило їх у напівлегальний статус, а скарги консулів до бразильського та османського урядів ігнорувалися. Незважаючи навіть на це, на початок ХХ ст. Бразилія мала 5 консульств в Османській імперії: 4 в Єгипті (Олександрія, Мансур, Танта, Каїр) і одне в Яффо, тоді як Османська імперія мала 2 консульства в Бразилії – у Ріо-де-Жанейро і Сан-Паулу [5, с. 138–139].

Унікальним джерелом про становище мусульман в Бразилії та їх повсякденне життя наприкінці ХІХ ст. є сеяхатнаме Баддатли Абдуррахмана Ефенді, османського імама з Багдаду, що служив на флоті та корабель якого вимушений був з технічних причин зупинитися у бухті Ріо-де-Жанейро. Імам зазначав, що умови для розвитку ісламу в Бразилії були несприятливими, релігійні знання місцевих мусульман були слабкими в силу відсутності португаломовної ісламської літератури. Абдуррахман провів 13 днів у громаді на околиці Ріо-де-Жанейро і постійно давав їм основні релігійні настанови [1, с. 13]. Він почав викладати основи ісламського віровчення із азів. За словами Абдуррахмана, у навчанні брало участь близько 500 осіб. Він мав при собі найважливіші канони, перекладені португальською мовою, а також протистояв неправильній релігійній практиці, що перехід душі в світ мертвих можливий лише за сплату певної кількості золота. Після того, як це «правило» було

скасавано, кількість мусульман значно зросла, Абдуррахман згадав про 19 тис. мусульман, що становило 7% населення Ріо-де-Жанейро, загальна кількість якого становила близько 270 тис. [5, с. 165]. Основними відхиленнями від ортодоксального ісламу були відсутність посту у священний місяць Рамадан, споживання алкоголю, жінки не покривали волосся та взагалі ніколи не постилися, а всі чоловіки голилися.

У розповіді про подорож Абдуррахмана були також деякі загальні ремарки щодо Бразилії, звичаїв, людей і продовольства. Зокрема, його захопили дві речі: екзотичні фрукти та індіанці. Про останніх він писав: «їхні ноги були настільки великі по відношенню до їхніх тіл, що, коли йшов дощ, вони могли використовувати їх як парасольку, що лежить на спині... коли вони говорять, то звучать як птахи... деякі з них є майстрами в розвідці заліза і виготовленні луків... вони їдять сиру рибу і деяких птахів. Крім цього, вони більше ні на що нездатні» [1, с. 58].

Окрім Ріо-де-Жанейро Абдуррахман відвідав також місто Сальвадор (штат Байя), в якому найбільша концентрація мусульман та місто Ресіфі (штат Пернамбуку). В якості висновку імам зазначав, що особливо молодь швидко переймає християнські традиції, адже бразильський уряд не зацікавлений в поширенні ісламської літератури португальською мовою [1, с. 66].

Абдуррахман покинув Бразилію на стику 1868–1869 рр. і повернувшись до Стамбулу написав сеяхатнаме. У 2006 р. воно була перекладене турецькою мовою під новою назвою «Перші мусульмани в Бразилії» [2, с. 86].

1876 р. був одним з найбільш важливих етапів історії Османської імперії, що в першу чергу пов'язано з прийняттям першої в історії держави конституції, і у самий розпал подій бразильський імператор Педру II і його свита провели близько чотирьох місяців на османських землях, а з них два тижні у столиці.

Варто зазначити, що імператора Педру II у бразильській історіографії часто називають «імператором-схodosнавцем», адже він прагнув бути у курсі східної літератури, збирав фотографії, які він просив скуповувати бразильських дипломатів в Європі, а також листувався з відомими науковцями-схodosнавцями [5, с. 143].

В 1871 р. імператор, який народився на бразильських землях, але який походив від династій Габсбургів, Бурбонів і Браганса, вперше покинув Бразилію. Офіційною причиною було лікування імператриці Терези Крістіни, але головним приводом була смерть його дочки Леопольдіни в Австрії. Імператор хотів знайти свого зятя і онуків і забрати їх з собою до Бразилії. Однак в розпал жалоби він знайшов час і сили, щоб нанести свій перший візит до Єгипту, де він зустрівся з консулом в Олександрії. Очевидно, переговори про цей візит велися безпосередньо з хедивом Ісмаїл-пашею, місцевим правителем, обходячи центральну османську владу [5, с. 148].

З 3 по 13 листопада 1871 р. Педру II і його оточення відвідали кілька установ, історичних і туристичних місць Олександрії та Каїру. Педру II і Ісмаїл-паша двічі зустрічалися під час протокольних візитів. Імператор тоді мав стосунки з відомими єгиптологами О. Марієттом і Г. Бругшом й з ними він

відвідав музей Булак, піраміди, різні руїни і інститут Єгипту. В останньому імператор був призначений почесним членом [2, с. 87].

У 1876 р. відбулася нова міжнародна поїздка імператорського подружжя, офіційно також для лікування, однак вже належним чином санкціонована. Принцеса Ізабель була призначена регентом і імператорська сім'я вирушила в навколосвітню подорож, починаючи зі США, де імператор відкривав Всесвітню виставку в Філадельфії спільно з президентом У. Грантом, присвяченій сторіччю незалежності цієї країни. Саме османське імперське представництво у Вашингтоні на чолі з греком Дж. Арістарчі-беєм навіть рекомендувало міністру закордонних справ Османської імперії Рашиду-паші вручити діамантовий орден «Османіє» бразильському монарху [5, с. 149]. 3 квітня 1876 р. почалося активне листування між посольствами Османської імперії в Бельгії, Росії, Австрії та Німеччини і Стамбулом про бажання бразильського монарха відвідати цю столицю в другій половині того ж року, а потім відвідати також Сирію, Палестину та Єгипет. Педру II після участі Третьому з'їзді сходознавців, що проходив у Санкт-Петербурзі вирушив до Одеси, а звідти до Стамбулу. Цікаво, що після прибуття імператорського подружжя до Стамбулу їх зустрів особисто султан Абдул-Хамід II та запропонував розміститися у спеціально виділеному палаці, проте бразильське імператорське подружжя делікатно відхилило цю пропозицію та зупинилися у «Роял Готелі». Це була єдина зустріч між суверенами [3, с. 89]. Бразильське подружжя відвідали церемонію, пов'язану з Рамаданом в мечеті Святої Софії, Османську імперську обсерваторію з проханням встановити листування зі своїм колегою в Ріо-де-Жанейро, школу для хлопчиків Дар-ель-фоун і школу для дівчаток Валіде-мектебе, військове міністерство, Османську імперську скарбницю і водосховища столиці. Окрім цього, Педру II відвідав тогочасну «Мекку» всіх любителів Сходу – Трою [5, с. 151].

Але незважаючи на свій, здавалося б серйозний інтерес, Педру II був швидше не сходознавцем в сучасному розумінні цього слова, а просто любителем східної культури, який піддався впливу європейської інтелектуальної моди. Цьому інтересу до регіону може бути кілька можливих пояснень: він успадкував інтерес і «орієнталістську» бібліотеку своєї матері, імператриці Марії Леопольдіни Австрійської та був зацікавлений в тому, щоб бути частиною інтелектуальної моди свого часу, а тому вивчав східні мови, купував книги і фотографії, листуючись з фахівцями і не відставав від основних дискусій, які відбувалися в рамках сходознавчих конгресів того часу [5, с. 154].

Отже, можемо стверджувати, що його інтерес до Сходу, перш за все інтелектуальний, і його подорожі слід розуміти саме в цьому контексті, аніж політичним інтересом з боку Бразильської імперії. Особливо цікавим, на нашу думку, є його розуміння т. зв. «східного питання», проблема якого постала особливо гостро у другій половині XIX ст. Педру II у липні 1878 р. зазначав, що через кілька років Османська імперія поетапно буде розділена між європейськими та азійськими націями, соціальні інститути яких не несуть зародку знищення, як в Османів [2, с. 90].

Останній візит Педру II до Османської імперії викликав певний інтерес до Бразилії, особливо серед християнського населення імперії, адже XIX ст. було століттям міграцій, але знало лише один напрямок – з Європи до Америки, а тому кількість бразильців в Османській імперії була мізерною.

З 1870-х рр. піддані Османської імперії, особливо з нинішніх Сирії, Лівану, Палестини та Єгипту, почали емігрувати до Бразилії. За етнорелігійним складом це були 85% – християни, а саме араби-християни, за ними йшли греки та вірмени, останні почали виїжджати після масових вбивств 1890-х рр. та в період після 1915 р. Але були також єврейські іммігранти, особливо з Ізміру та Егейського регіону. Решту 15% становили мусульмани суніти, шіїти та друзи. Як зазначає бразильська дослідниця М. Сохачевська Гольдфельд, більшість з них оселилися в амазонських регіонах, наприклад в штати Акрі, Амазонас та Рондонія [5, с. 170].

Для Бразилії головною мотивацією активної підтримки європейської імміграції було не бажання мати дешеву робочу силу, а бажання збільшити кількість європеоїдного населення після століть африканської работоргівлі.

Таким чином, привілейованими іммігранти були вихідцями з центральних та північних регіонів Європи та італійці, систематичний набір яких здійснювався через комісарів в кількох європейських столицях. Османські піддані не входили в це число і тому повинні були самостійно організувати та сплачувати за свою міграцію. Однак, навіть не будучи пріоритетними іммігрантами, бразильська влада жодним чином їм не перешкождала. За різними оцінками загальна кількість османських мігрантів на території Бразилії становила 70–100 тис. станом на 1910–ті рр. [6, с. 112].

Інша ситуація склалася в Османській імперії, де еміграція була навіть офіційно заборонена з 1880-х рр. Це можна пояснити, на нашу думку, побоюваннями втратити податкові надходження з християнського населення, а також можливістю створення закордоном османськими підданими політичних організацій, що могли б зашкодити державному устрою та сприяти проникненню радикальних революційних ідей та настроїв. Але ця офіційна заборона не стала великою перешкодою, через корумпованих османських бюрократів, які закривали очі на виїзд емігрантів [2, с. 88].

Зі зростанням їх чисельності, піддані Османської імперії в Бразилії неодноразово зверталися до дипломатичних представництв в Ріо-де-Жанейро та Сан-Паулу. Турецький дослідник М. Темель у своїй монографії «Османсько-латиноамериканські відносини у XIX–XX ст.» [7], цитував листи ліванських іммігрантів, які писали до османського уряду, щоб їм призначили арабо-християнського консула в Сан-Паулу. Османська влада задовільнила це прохання у 1908 р. Один з цих консулів, М. Сурейя, у квітні 1913 р. у своєму листі до османського міністерства закордонних справ зазначав, що бразильська сторона займається тільки активною пропагандою, проводячи різні конференції та видаючи і розповсюджуючи у Європі пропагандистську літературу про величезні багатства та високий рівень життя на території Бразилії, що не відповідало дійсності. М. Сурейя в цьому ж листі також скаржився на те, що регіональний уряд Сан-Паулу безпосередньо агітує османів, які постраждали

від Балканських воєн, переконуючи їх мігрувати до Сан-Паулу, де навіть не потрібно пред'являти паспорт. Проте, М. Сурейя не тільки скаржився, він також запропонував створити комісію, яка б займалася саме проблемами османських громадян у Бразилії. Для нього було важливо бути дипломатично присутнім, тому що в іншому випадку османські піддані відчували б себе кинутими своєю рідною державою напризволяще. Тому він запропонував попросити дружні держави підтримки для відкриття нових консульств. Щоб поліпшити відносини з більшістю арабських османів, він пропонував що консулом у Сан-Паулу повинен бути етнічний араб. Вищезазначені пропозиції не були розглянуті, адже з початком Першої світової війни перед османськими урядовцями постали більш серйозні питання [6, с. 106].

Варто також відмітити, що османські мігранти достатньо вороже ставилися до Османської імперії, адже не мали добрих спогадів про свою рідну країну.

М. Сохачевська Голдфельд згадує кілька арабомовних газет в Сан-Паулу, ввезення яких в Османську імперію між 1912 і 1915 рр. роками було заборонено, оскільки османський уряд побоювався їхньої антиосманської та проарабської націоналістичної агітації [5, с. 163]. А М. Кутлу неодноразово звинувачує християн, особливо вірмен, в антиосманській пропаганді [3, с. 45].

Однак імміграція становила проблему не тільки для Османської імперії, але й Бразилія відчула її негативний вплив на двосторонні відносини. Бразильський уряд на той час не був зацікавлений у провадженні політики мультикультуралізму, намагаючись проводити політику максимальної асиміляції. У травні 1908 р. було прийнято новий закон про громадянство, який автоматично натуралізував дітей османських підданих та тепер вони повинні були проходити військову службу у збройних силах Бразилії. Для Бразилії це було спробою збільшити контроль над іммігрантами, які більше не були іноземцями, що часто обурювало мігрантів та їх нащадків [6, с. 107].

Відповідно офіційні дипломатичні відносини почали погіршуватися. У 1909 р., Бразилія намагалася відкрити посольство в Стамбулі, у чому навіть після втручання Франції та США, османський султан відмовив у 1911 р. У 1912 р. бразильський консул у Бейруті не отримав екзекватури. Дослідник М. Темель вважав, що це було пов'язано з відсутністю нового двостороннього договору, який був обов'язковим для відкриття посольств і консульств [6, с. 96, 103].

Тоді всі зусилля спрямовані на заміну або перегляд договору 1858 р. були невдалими. Тому 7 лютого 1911 р. османи оголосили цей договір неправомірним, а остаточно денонсований він був рівно через рік. Однак це не означало, що бразильці втрачали свої привілеї та права в Османській імперії. В день, коли договір втратив чинність, османський парламент ухвалив, що бразильських громадян повинні ставитися відповідно до норм європейського законодавства, що було одним із пунктів денонсованого договору, але бразильці не мали права купувати нерухомість [3, с. 89].

Після Першої світової війни, османське походження переселенців у Бразилії, стало неактуальним, і вони стали називатися на офіційному рівні сирійцями, вірменами або ліванцями [7, с. 183].

Висновки. Османська імперія зацікавилася Бразилією та всім Латиноамериканським континентом після переїзду до Ріо-де-Жанейро португальського королівського двору. Мотивацією країн для співпраці виступають, в першу чергу, економічні інтереси, а саме бажання Османської імперії зменшити торгово-фінансову залежність від так званих «великих держав», а Бразилія хотіла знайти нові ринки збуту своєї продукції, перш за все кави. Через різного роду юридичні колізії бразильські дипломати діяли на території Османської імперії діяли напівлегально аж до початку ХХ ст., адже дипломати не могли самостійно просити у османського уряду екзекватуру.

Цікаво, що візити імператора Педру II до Османської імперії не відзначилися жодними успіхами для налагодження двосторонніх відносин, а лише задовольнили його особисті амбіції, хоча, водночас, останній його візит міг стати приводом початку імміграції османів до Бразилії, а його інтерес до східної культури зумовлений виключно європейською інтелектуальною модою тих часів. На особливу увагу заслуговує позиція Педру II стосовно «східного питання», вирішення якого він бачив не на користь османів. Як вже зазначалося вище, міграційні процеси з Османської імперії до Бразилії мали негативний вплив на двосторонні відносини, квінтесенцією чого стала одностороння денонсація договору 1858 р. османами. Міграційний чинник остаточно втратив своє значення після створення Турецької Республіки, адже основну масу мігрантів становили немусульманські піддані, які не проживали на території новоутвореної держави.

Список використаних джерел та літератури:

1. Bağdatlı A. Brezilya'da İlk Müslümanlar Brezilya Seyahatnamesi / A. Bağdatlı. – Istanbul: Kitabevi, 2013. – 72 s.
2. Güzeldere E. Brazil-Turkey Relations – a role theoretical analysis of emerging powers [Electronic Resource] / E. Güzeldere. – Brasilia: Fundação Alexandre de Gusmão, 2018. – 214 p. – Mode of Access: <http://funag.gov.br/index.php/en/news/2676-funag-launches-the-book-brazil-turkey-two-emerging-powers-intensify-relations>. (Last Access: 01. 04. 2023). – Title from the screen.
3. Kutlu M. Osmanlı İmparatorluğu-Latin Amerika: (başlangıç dönemi) [Elektronik Kaynak] / M. Kutlu. – Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2012. – 440 s. – Erişim Modu: <https://bit.ly/3n3m6ps>. (Son Erişim: 25.03.2023). – Ekrandan başlık.
4. República Da Türkiye Embaixada Da República Da Türkiye Em Brasília [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://brasil.emb.mfa.gov.tr/Mission> (Last Access: 07. 04. 2023). – Title from the screen.
5. Sochaczewski Goldfeld M. O Brasil, O Império Otomano e a Sociedade Internacional: Contrastes e Conexões (1850–1919) [Recurso Eletrônico] / M. Sochaczewski Goldfeld. – Brasilia: Fundação Getulio Vargas, 2012. – 234 p. – Modo de Acesso: <https://bit.ly/3ZapQTz>. (Último acesso: 30. 03. 2023). – Título da tela.
6. Temel M. XIX. ve XX. Yüzyılda Osmanlı – Latin Amerika İlişkileri [Recurso Eletrônico] / M. Temel. – Samsun: Nehir Yayınları, 2004. – 168 s. – Erişim Modu: <https://bit.ly/3JW8eXc>. (Son Erişim: 31.03.2023). – Ekrandan başlık.
7. Temel M. XIX. ve XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı - Brezilya İlişkileri [Elektronik Kaynak] / M. Temel // Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. – 2002. – Vol. 19, № 2. – S. 167–189. – Erişim Modu: <https://bit.ly/3yYf1JF>. (Son Erişim: 01.04.2023). – Ekrandan başlık

8. Türkiye – Brezilya Siyasi İlişkileri [Elektronik Kaynak] / Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. – Erişim Modu: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-brezilya-siyasi-iliskileri.tr.mfa>. (Son Erişim: 27.03.2023). – Ekrandan başlık.

References:

1. Bağdatlı, A. (2013). *First Muslims in Brazil, Brazil Travel Book*. Istanbul: Kitabevi. [in Turkish].
2. Güzeldere, E. (2018). *Brazil-Turkey Relations – a role theoretical analysis of emerging powers*. Brasilia: Alexandre de Gusmão Foundation. Retrieved from: <http://funag.gov.br/index.php/en/news/2676-funag-launches-the-book-brazil-turkey-two-emerging-powers-intensify-relations>. [In English].
3. Kutlu, M. (2012). *Ottoman Empire-Latin America: (initial period)*. Ankara: Ankara University Press. Retrieved from: <https://bit.ly/3n3m6ps>. [in Turkish].
4. *Republic Of Turkey Embassy Of The Republic Of Turkey In Brasilia*. Retrieved from: <http://brasil.emb.mfa.gov.tr/Mission>. [In Portuguese].
5. Sochaczewski Goldfeld, M. (2012). *Brazil, The Ottoman Empire and International Society: Contrasts and Connections (1850–1919)*. Brasilia: Getulio Vargas Foundation. Retrieved from: <https://bit.ly/3ZapQTz>. [in Portuguese].
6. Temel, M. (2004). *Ottoman – Latin America Relations in the XIX and XX Centuries*. Samsun: Nehir Publications. Retrieved from: <https://bit.ly/3JW8eXc>. [in Turkish].
7. Temel, M. (2002). Ottoman – Brazilian Relations in the XIX and Early XX Centuries. *Hacettepe University Journal of the Faculty of Literature*, 19 (2), 167–189. Retrieved from: <https://bit.ly/3yYf1JF>. [in Turkish].
8. Turkey – Brazil Political Relations. *Turkish Republic Ministry of Foreign Affairs*. Retrieved from: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-brezilya-siyasi-iliskileri.tr.mfa>. [in Turkish].

Dmytro Naulko,

Master's Student,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

OTTOMAN-BRAZILIAN RELATIONS 1858–1919

Abstract. *The article examines the complex of Ottoman-Brazilian relations in the period 1858–1919 based on a comprehensive analysis of available published sources and the scientific studies of scientists. The development, dynamics, and evolution of bilateral relations between the Ottoman Empire and Brazil during the above period are examined.*

The major task of this study is to provide an analysis of the prerequisites, reasons, motivation and main course of countries to establish connection and official diplomatic relations, highlighting the general features and major achievements of the activities of Brazilian diplomatic institutions in the territory of the Ottoman Empire and Ottoman diplomatic institutions in the territory of Brazil.

The methodological basis of the article is the principles of historicism, pluralism, comprehensiveness, integrity and objectivity of knowledge. Methods of analysis and synthesis were also used.

The scientific novelty of the article consists in the fact that for the first time the evolution of relations between the Ottoman Empire and Brazil is highlighted, theoretical assessments of the interests of the Ottoman Empire in Brazil and Brazil in the Ottoman Empire are formulated.

In the conclusions of the work, it is noted that due to various and multiple legal conflicts, misunderstandings and the lack of political will, even taking into account the existence of a bilateral agreement on the establishment of diplomatic relations, the activity of diplomatic institutions was extremely complicated by the above-mentioned facts, which did not contribute to the intensification of bilateral relations and its further development. A theoretical assessment of the

interests of the Ottoman Empire in Brazil and Brazil in the Ottoman Empire is formulated. The negative influence of the migration factor on bilateral relations has been revealed.

Key words: *diplomatic relations, Ottoman Empire, Brazil, diplomacy, international relations.*

Надійшла до редколегії 17.01.2023

УДК 94(477)«1921/1922»:341.819.5(437)-054.65]:[37+008]

DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2023.24.7>

Ігор Срібняк,
д-р іст. наук, проф.,
Київський університет імені Бориса Грінченка

Анна Хлебїна,
магістр філології,
Слов'янська бібліотека,
Національна бібліотека Чеської Республіки,
Прага, Чехія

«КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНІЙ КРУЖОК» У ТАБОРІ ІНТЕРНОВАНИХ ВОЯКІВ УГА ЙОЗЕФОВ, ЧСР (1921–1922 РР.): ОРГАНІЗАЦІЙНО-ОСВІТНІЙ НАПРЯМ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті йдеться про організаційно-освітній напрям діяльності «Культурно-Просвітнього Кружка» у таборі Йозефов (Чехословаччина), і зокрема його учительської секції, завдяки зусиллям членів якої була організована робота кількох освітніх осередків (шкіл грамоти, гімназії та семінарії) та започатковано викладання освітніх курсів, які були орієнтовані на різні групи інтернованих. Головним завданням всіх освітніх курсів стала підготовка інтернованих до майбутньої їх життєдіяльності в умовах цивільного стану – після ліквідації табору Йозефов. Ті таборяни, які мали незавершену середню освіту, мали можливість відвідувати освітні курси, після закінчення яких (за умови успішного складання випускових іспитів) вони могли претендувати на вступ до вищих навчальних закладів у ЧСР. Разом з тим, крім середньошкільних курсів, члени учительської секції провадили цілу низку загальноосвітніх та спеціальних викладів, які прослухали сотні інтернованих вояків-українців.

Інтерновані мали всі можливості для організації своєї самоосвіти, для чого користали з послуг таборової бібліотеки. Інтенсивність руху книжок, які випозичалися інтернованими, свідчило про розуміння ними тимчасовості свого перебування у таборі та необхідності здобуття додаткових знань. Аби полегшити окремим групам інтернованих доступ до книг, деякі гуртки (як то «Підстаршинський гурток», гурток правників) засновували та утримували власні бібліотечки, які призначалися виключно для потреб їх членів. Для таборян освіта та самоосвіта набула значення консолідуючого чинника та своєрідного «інструменту», який дозволяв долати всі невгоди таборового існування. Разом з тим, опановуючи знаннями у різних його галузях інтерновані отримували всі можливості для адаптації до нових умов життя в ЧСР. Здобуття вищої освіти колишніми інтернованими (після залишення ними табору) дозволяло їм успішно інтегруватися до тогочасного чехословацького соціуму та забезпечити собі гідний побут та умови життя.

Ключові слова: інтерновані вояки-українці, табір, освітній курс, школа, бібліотека, Українська Галицька Армія, Чехословаччина.

Вступ. Створення таборів для інтернування вояків-українців зі складу Української Галицької Армії було обумовлено її невдачами у польсько-українській війні 1918–1919 рр. Під тиском польських військ деякі частини УГА були змушені відступити, перейшовши при цьому державний кордон Чехословаччини, після чого особовий склад цих підрозділів був роззброєний та приміщений до табору в Німецькому Яблонному (30 травня 1919 р.). Переїзд до

ЧСР групи репатріантів з Італії та інших країн спонукали Прагу до створення ще одного табору – в Ліберці (вересень 1920 р.). У 1921 р. ці два табори були ліквідовані, після чого всі інтерновані вояки-галичани були сконцентровані у таборі Йозефов. Внутрішнє життя згадуваних таборів будувалося на військових засадах, солдати підлягали дисциплінарній владі своїх офіцерів та підпорядковувалися верховній владі Диктатора ЗУНР Є.Петрушевича. Протягом усього часу існування таборів у них проводилася інтенсивна культурно-освітня робота, яка дозволила закласти основи національного життя для таборян. Провід цією роботою здійснювали «культурно-просвітні кружки», в яких об'єдналася найкращі представники старшинства УГА.

Історіографічний огляд. Початок науковому опрацюванню даної теми поклала публікація книги С.Наріжного «Українська еміграція», яка до сьогодні зберігає своє першоджерельне значення для дослідників історії зарубіжного українства. До заслуг її автора слід віднести наведення значного масиву фактологічної інформації про різні аспекти культурно-просвітницької діяльності інтернованих у таборах Чехословаччини вояків УГА, водночас – з огляду на фактично енциклопедичний характер цієї книги в ній не могла бути докладно розкрита специфіка функціонування освітніх осередків у Йозефові[9].

Вихід у світ другої частини монографії С.Наріжного суттєво доповнив наші уявлення про окремі прояви життєдіяльності таборян у ЧСР, але внаслідок того, що автор не закінчив роботи над рукописом цієї книги, майже всі її матеріали мають фрагментарний характер і не дають цілісного бачення досліджуваної проблеми[10].

Робота з вивчення різних аспектів таборового життя вояків-українців значно активізувалась у кінці 90-х рр. ХХ ст. коли була опублікована кілька робіт, автори яких торкнулися й особливостей проведення культурно-освітньої роботи в таборах УГА в ЧСР, проте діяльність «Культурно-Просвітнього Кружка» так не знайшла в них цілісного висвітлення[12; 13; 14; 15; 16]. Наукова розробка цієї тематики продовжувалася й пізніше[25; 26].

Відтак *метою* даної статті є аналіз організаційних зусиль старшинства УГА – членів «Культурно-Просвітнього Кружка» табору Йозефов, що були покликані наповнити конструктивним змістом повсякдення таборян, а також з'ясування ступені ефективності роботи таборових освітніх курсів.

***

Табір у Йозефові прийняв інтернованих вояків-українців після ліквідації попереднього місця їх перебування у ЧСР – табору в Ліберці, в якому таборяни провели трохи більше півроку. Протягом квітня 1921 р. таборяни були скупчені на новому місці, і попри всі незручності адаптаційного періоду доклали всіх зусиль для відновлення роботи всіх своїх культурно-освітніх осередків. Як і раніше їх діяльність спрямовувалася «Культурно-Просвітнім Кружком» (голова – майор Роман Волощук), що згуртував у своєму складі тих старшин, які вже мали відповідний досвід та бажання працювати наставниками для своїх підлеглих.

21 червня 1921 р. були скликані III-ті звичайні загальні збори «Культурно-Просвітнього Кружка»[11, Т-УЕР-1-2096], а ще за три дні з метою уникнення

дубляжу в роботі КПК була проведена його реорганізація – шляхом створення підпорядкованих його управі театральної, співацько-музичної, спортивної, історичної, фотографічної, учительської та мистецької секцій[7, с.19]. У серпні 1921 р. була заснована ще одна секція – нею став жіночий гурток «Союз українок», який діяв на підставі власного статуту. До його складу якого увійшли дружини старшин та підстаршин, які разом зі своїми чоловіками перебували у таборі. Ця секція взяла під свою опіку 21 дитину, для навчання яких була заснована окрема школа[23, арк.132зв.].

У визначений термін управа КПК скликала загальні збори своїх членів, на яких визначалися основні напрями діяльності цієї інституції та обиралася його управа. Так, зокрема, 2 грудня 1921 р. було обрано новий «виділ» (управу) КПК, головою якого став чотар д-р Іван Мельницький (пізніше на цій посаді його змінив чотар М. Дольницький)[18, арк.9, 76]. З плином часу до КПК приєднувалось все більше старшин УГА, які широким прагнули долучитися до розвитку культурно-освітньої роботи в таборі (у кінці 1921 р. Клуб мав у своєму складі 621 членів)[9, с.64; 18, арк.5]. Ця обставина дозволила йому успішно продовжити свою роботу в 1922 р., маючи у своєму складі шість (учительська, театральна, спортивна, історична, фотографічна і співацька) секцій та ще цілу низку окремих установ і гуртків[18, арк.9, 76].

Станом на 13 березня 1922 р. до складу управи КПК (крім вже згаданого І.Мельницького) входили поручник Степан Свирида (заступник голови), чотар Михайло Дацків (секретар), поручник Панько Костюк (скарбник), чотар Тарас Мидляк (господар), поручник Ярослав Пастернак (архіваріус), сотник Василь Чарнецький (член управи), булавний Володимир Войчак (член управи), чотар Олександр Голинський (кандидат в члени управи). В цьому часі до складу КПК входило 723 члени[24, арк.24]. Станом на 1 травня 1922 р. КПК збільшив свою кількість до 880 осіб (з яких 516 перебувало у таборі, а ще 364 у робітничих командах)[18, арк.72]. Процес зростання кількості членів КПК тривав і надалі (до 1176 осіб на кінець 1922 р., з них 513 поза табором), що перетворило його на центр культурно-просвітницької праці для всієї української військової еміграції в ЧСР[8, с.38]. Завдяки такому збільшенню свого складу КПК мав достатній людський ресурс для реалізації практично всіх своїх ініціатив, і зокрема різних освітніх курсів.

Завдяки тому, що до складу учительської секції КПК (гуртка «Взаїмна поміч українського учительства», голова – майор Володимир Котович) увійшла ціла низка старшин з відповідним фахом (у т.ч. й тих, хто мав завершену гімназійну освіту), остання завжди належала до числа найактивніших таборових організацій. Гурток фактично діяв як філія українського товариства «Взаїмопоміч Українських Вчителів» у Львові, а його члени також підтримували сталі зв'язки зі «Спілкою чеських вчителів», передплачували спеціальні українські видання для вчителів – «Світло» і «Учительське слово»[18, арк.75].

Згідно до статутних положень гуртка «Взаїмна поміч...» – завданням його членів мало стати налагодження освітньої роботи серед інтернованого вояцтва, «гуртування всього українського учительства і кандидатів учительського

звання та їх фахово взаїмне самообразовання». Крім того, гурток мав подбати про організацію просвітніх курсів та шкіл, «фахових викладів і відчитів, вистав, концертів, забав[...], сходин» для інтернованого вояцтва; а також про ведення і поповнення фондів бібліотеки, задля чого члени гуртка мали організувати збір книжок і коштів на означені цілі[18, арк.23].

Заходами членів учительської секції вже влітку 1921 р. була відновлена робота різних освітніх курсів (вищої освіти для стрілецьтва, української мови для старшин-неукраїнців, курсу для неписьменних, «Державного поштово-телеграфічного курсу» та ін.)[7, с.19]. У подальшому (за сприяння заснованої 27 липня ц. р. філії УМСА) у таборі були також організовані нові курси: «семінарійний матуральний» (мав у своєму складі 110 слухачів), «вищий семінарійний», «гімназіально-реальний», технічний, торговельний, української мови, літератури та історії для жіноцтва); розпочала свою діяльність редакційна секція «Історичного Альманаху» УГА[7, с.19]. Тоді ж були започатковані військові курси (щоправда, з огляду на літню спеку навчання на них було припинено до 15 вересня)[23, арк.132зв.]. Крім того, у таборі активно розвинули свою діяльність «кружок правників», читальня КПК, бібліотека, крамниця; видався часопис «Український Скиталець»[7, С.19].

Учительська секція приділяла особливу увагу проведенню вже згадуваних перших трьох, і зокрема «вищого семінарійного», на який вписалося 79 слухачів. Інтерес інтернованих до них був обумовлений тим, що їх закінчення давало можливість продовжити навчання вже у вищих навчальних закладах ЧСР. Проте у зв'язку із залученням значної кількості таборян до різного роду робіт поза табором, більшість курсів почала активно працювати вже восени – після повернення інтернованих до табору. Випускні (матуральні) іспити для слухачів цих курсів були проведені у лютому 1922 р. (присутнім на них був представник міністерства освіти ЧСР д-р Вінклер), а вже в березні ці курси поновили свою роботу з новим контингентом слухачів (як з числа інтернованих, так і цивільних), фактично набувши статусу приватної гімназії.

Масовий виїзд вояцтва на сільгоспроботи навесні-влітку 1922 р. тимчасово перервав заняття, які були поновлені лише на початку листопада ц.р. і тривали 4-5 годин щоденно, причому через брак відповідних приміщень заняття на семінарійному курсі відбувалися у дві зміни. Силами викладацького складу табору (Остапа Кравця, о. М. Кривуцького, Ф. Гули, М. Дольницького, Д. Вахняка, О. Балицького, В. Черномаза і П. Будза) для їх слухачів проводилися регулярні виклади, які дозволяли набути ґрунтовних знань. Загалом у Йозефові витримали матуральні іспити 220 таборян[9, с.64-65], що свідчило про досить високу ефективність діяльності КПК у Йозефові. У грудні 1922 р. середньошкільні курси набули нового статусу – рішенням Уряду ЗУНР вони були реорганізовані в «Державну українську еміграційну гімназію з реальними паралелями ім. президента Д-ра Є.Петрушевича» і «Державний український еміграційний учительський семінар ім. І. Франко зі школою вправ», перейшовши у підпорядкування спеціальній «Організаційній конференції»[18, арк.14-15].

Учительська секція забезпечувала роботу й чотирьохкласної «виділової» школи* (директор – майор Михайло Дибуняк), яка була відкрита 16 січня 1922 р. З 60 учнів її первісного складу успішно закінчити школу змогли лише 46 підстаршин і стрільців[3, с.7]. Влітку 1922 р. у підпорядкування учительської секції перейшла й чотирикласна дитяча школа, якою раніше опікувалася жіноча секція КПК (до її складу належали 40 членів «Союзу Українок»)[9, с.66]. Після розв'язання цієї секції дитяча школа продовжила свою роботу під проводом поручника Михайла Босакова, заходами якого з 1 серпня 1922 р. для 13 дітей був розпочатий черговий навчальний рік, а всі видатки на її утримування покривалися з каси таборової «Самопомочі»[5, с.8; 6, с.33].

Зусиллями членів учительської секції була започаткована ще ціла низка освітніх курсів, проходження яких могло полегшити інтернованим процес переходу до цивільного життя після ліквідації табору. Для таборян, зокрема, були проведені кілька кооперативних курсів, відвідування яких відкривало для інтернованих можливість набуття початкову економічну освіту. З 2 січня 1922 р. для 87 таборян у Йозефові викладався (перший) кооперативний курс, який на початку липня того ж року закінчило 37 військовиків УГА (32 з них отримали спеціальні свідоцтва, ще п'ять – посвідчення). Ще один – т.зв. «доповнюючий» кооперативний курс розпочався з 18 листопада 1922 р. на прохання 15 випускників попереднього курсу. Він тривав три місяці (3 години викладів щоденно), що дозволило його слухачам вдосконалити свої знання. Впродовж грудня 1922 р. – квітня 1923 р. у таборі для випускників курсу вищої освіти відбувався (другий) кооперативний курс[18, арк.15, 72].

На цих курсах силами старшин УГА (чотарями І.Мельницьким, Рудим, Антоном Хухрою, Сірим; поручником Костюком, сотниками О. Яблонським і О. Ленартовичем та ін.) читалися лекції з основ рахівництва, книговодства, історії кооперативного руху, економічної географії, організації кооперативів, вексельного права; обговорювалися особливості розвитку національної економіки і торгівлі. Діяльність цих курсів завжди була у центрі уваги КПК, який на свої кошти передплачував для них фахові періодичні видання та закупував спеціальну літературу[18, арк.15]. Останній також подбав й про практичний аспект навчання, заснувавши при курсах кредитове товариство «Україна», щомісячний членський внесок становив 20 к. ч.[19, арк.22-23]

На початку лютого 1922 р. у таборі поручником Колодієм і чотарем Дюком для 73 таборян було розпочато одномісячні виклади на курсі малописьменних і неписьменних[18, арк.76]. Після їх закінчення, починаючи з 3 березня для бажаючих тими ж старшинами знову було проведено ще один аналогічний курс, на який вписалося 32 стрільця; з 1 серпня чотар В.Флюнт навчав грамоті ще 19 неписьменних і малописьменних стрільців УГА[5, с.8].

Учительська секція знайшла можливість й для започаткування спеціальних курсів – протягом березня-травня у таборі відбувся трьохмісячний курс вищої математики, слухачам якого викладались основи інтегрального числення й теоретичної механіки. Виклади на цьому курсі (провадив хорунжий Ф.Гула) проводилися щоденно за участі 19 слухачів (переважно з числа тих, хто готувався до вступу до вищих шкіл ЧСР)[18, арк.73]. Діяв у таборі й поштово-

телеграфічний курс, випускники якого отримали 23 травня 1922 р. відповідні свідоцтва, які визнавалися урядом ЧСР[4, с.9]. Навесні ц.р. хорунжим Росомахою був проведений окремий «курс писання на машині» (очевидно йшлося про друкарську машинку – *авт.*), який відвідувало 12 таборян[24, арк.24зв.].

Прагнучи уможливити набуття таборянами спеціальних навичок управа учительської секції КПК у травні ц.р. також провела одномісячний господарсько-садівничий навчальний курс при Державній рільничій школі у Смежицях (ЧСР), а також регулярно влаштовувала відвідування взірцевих шкіл та господарств Чехії[18, арк.75]. У серпні 1922 р. у Йозефові відбувся курс англійської (викладач – чотар Ю.Бровко) і французької (поручник І.Вегера) мов, які відвідували переважно студенти, що тимчасово перебували у таборі[5, с.8].

Члени КПК не зупинялися на досягнутому, і організували проведення (з 15 грудня 1922 р.) курсу «експльозивних моторів» (двигунів внутрішнього згоряння), завданням якого було «вишколення фахових людей як шоферів і машиністів» для роботи на моторних агрегатах. Цей курс, що тривав 6 місяців, користувався великою популярністю серед стрільцтва (загалом його відвідувало 106 осіб), поєднуючи в собі як теоретичні виклади (фізика, види моторів та їх складові), так і практичні заняття. Для часткового покриття видатків на проведення курсу та для придбання необхідної матеріальної бази з його слухачів стягувалася щомісячна плата у розмірі 10 чехословацьких крон[18, арк.15-16].

Влітку 1922 р. активно розвинула свою діяльність й т.зв. «Відчитова комісія», яка займалася проведенням разових викладів для всіх таборян. Її заходами було влаштовано кілька загальнотаборових читань («Як має виглядати організація українського села» чотаря д-ра І. Мельницького, «Як зберегти здоров'я» санітарного поручника Воврики, «Матірня мова» хорунжого П. Гошовського, «Механіка неба» хорунжого Ф. Гули, «Про чахотку» сотника д-ра Кметя) на кожному з них були присутніми до 230 таборян[18, арк.16; 17, арк.11]. 4 серпня 1922 р. чотар М. Дольницький прочитав для таборового загалу свій реферат на тему «Історія Східної Галичини», який із зацікавленням був вислуханий численною аудиторією інтернованого вояцтва[5, с.8]. Крім того, заходами українського командування табору час від часу проводилися «відчити», на яких розглядалися головні політичні події в світі[2, с.7; 4, с.8].

Важливе місце у культурно-просвітницькій роботі в Йозефові посідала таборова бібліотека і читальня[11, Т-УЕР-1-1066], яка у травні 1921 р. нараховувала в своїх фондах 3425 томів (станом на грудень 1922 р. – 6590 книжок) українською, німецькою, чеською, російською, англійською, французькою, польською та італійською мовами[20, арк.7-32]. Поповнення її фондів відбувалося як шляхом придбання нових книжок (477 томів у другому півріччі 1922 р.), так і безкоштовним надходженням до бібліотеки книжок від робітничих команд в Чеських Будейовицях та Кошицях (131 книжка). Послугами бібліотеки користалася значна кількість інтернованих військовиків УГА, які 8430 разів випозичали різні книжки[18, арк.17]. Дбаючи про належне

збереження книжок бібліотеки, її управа зорганізувала палітурну майстерню, силами трьох співробітників якої тільки протягом другого півріччя 1922 р. було наново переплетено 843 томи. Незабаром майстерня, виконуючи різні приватні замовлення, перетворилася на прибуткове підприємство[18, арк.17].

Свою невеличку бібліотеку мав і «Кружок правників» (діяв як секція Української Академічної Громади в Празі), члени якого (51 особа) навчались в університетах ЧСР, але не поривали своїх зв'язків з табором[20, арк.12]. Перебуваючи у Йозефові, його члени брали активну участь у культурно-просвітній роботі у таборі, одночасно готуючись до складання кандидатських іспитів (впродовж 1921-1922 рр. один з його членів здобув ступінь доктора права, ще 16 таборян склали кілька іспитів). До досягнень гуртка слід віднести й написання окремими його членами наукових розвідок у царині права, у зв'язку з чим значний інтерес становить рукопис статті М.Левитського «Військове судівництво в УГА»[21].

Свій внесок у процес набуття таборянами нових знань привносили різні таборові гуртки, серед яких слід окремо відзначити створений у вересні 1921 р. за ініціативою булавних Ю. Курика і Г. Трусевича «Кружок підстаршин Українського Військового Табору в Йозефові» («Підстаршинський Кружок Української Галицької Армії»)[11, Т-УЕР-1-2091]. У проекті його статуту йшлося, що метою новоствореного гуртка мало стати «плекання військових чеснот, національної свідомості, [...]товариського життя, поглиблення фахового знання та удержання карності» (дисципліни – *авт.*), а також надання матеріальної допомоги членам кружка та їх родинам, опіка над вдовами і сиротами[22, арк.5; 2, с.9]. Тоді ж ініціативна група звернулася із закликом (був підписаний Д. Білецьким і Г. Трусевичем) до всіх підстаршин і стрільців вступати до його складу та скласти грошові пожертви для уможливлення його діяльності[22, 11].

Після затвердження Головною командою УГА в ЧСР його статуту з 15-ти параграфів, 22 вересня ц.р. відбулися установчі збори його членів, на яких було обрано першу управу товариства у складі булавних П. Стахова (голова), Г. Трусевича (заступник голови), В. Войчака (писар), М. Базева (скарбник), Ю. Курика (бібліотекар), вістуна М. Близнюка (господар), старших десятників А. Токарчука і Г. Слюсара (члени). Як представники Команди УГА до управи Кружка увійшли майор О. Лесняк і поручник О. Ортинський[22, арк.17]. Заходами управи кількість членів гуртка за кілька місяців збільшилася до 125 осіб, було закладено бібліотеку Кружка, а загальна вартість майна організації досягла 605 крон чехословацьких**.

Ще активніше працювала нова управа гуртка (голова – Г. Трусевич), якій, завдяки допомозі з боку сотника К. Купчака і поручника Т. Онишкевича, вдалося поширити свій вплив і на робітничі команди, де почали засновуватися філії Кружка підстаршин. До його складу влітку 1922 р. входило вже 194 осіб, які були згуртовані у 17 філіях гуртка. Для обговорення різних аспектів діяльності Кружка його управа регулярно скликала загальні збори («гутірки»), крім того, як зазначав Г. Трусевич у «Короткому нарисі історії Кружка підстаршин УГА в Йозефові», на цих зібраннях «члени Кружка могли пізнавати

себе, а виміною думок і поглядів» спільно вироблявся перспективний план роботи гуртка на майбутнє та утворювалась «правдива дорога праці для нашої армії й народу»[22, арк.16, 18].

З самого початку управа гуртка влаштовувала читання на військові, політичні та історичні теми для підстаршин: тільки впродовж травня-вересня 1922 р. відбулося 17 таких викладів, у т.ч.: 10 занять для засвоєння положень «Військового (службового) правильника» та лекція «Вступні відомості до науки поземелля» (сотник О. Яблонський), «Підстаршина в національній армії» та «Відвага і мужність підстаршини» (обидві лекції прочитані сотником К. Купчанком), «Про значіння артилерії у війні» поручника І. Михайліва та ін. Значна увага приділялася викладам з історії України: 23 червня 1922 р. чотар М. Дольницький прочитав членам гуртка лекцію «Історія Східної Галичини від найдавніших часів по нинішню добу», причому присутні виявили велике зацікавлення історією свого краю[22, арк.19].

За ініціативою управи Кружка у червні 1922 р. з числа підстаршин у таборі було створено т.зв. «Січову Дружину» на чолі з поручником Довбенком, члени якої регулярно збиралися для виконання колективних військово-спортивних вправ. 19 серпня 1922 р. аматорський театральний гурток Кружка здійснив на сцені табірної театру свою першу виставу «Розумний і дурень» І. Карпенка-Карого, яка була схвально зустрінута таборянами[5, с.9]. Члени гуртка брали активну участь у «національних святах та різних таборових святочних або маніфестаційних виступах», збирали спомини учасників бойових подій з ціллю їх вміщення у власному альманасі, поширювали військові підручники в українському перекладі серед інтернованих. До листопада 1922 р. бібліотека гуртка збільшилася «до 155 чисел белетристичного змісту, головню історичного»; у складі організації на цей час перебувало 279 таборян[1, с.44].

Висновки. Отже, завдяки зусиллям членів учительської секції «Культурно-Просвітнього Кружка» у таборі Йозефов була організована робота кількох освітніх осередків (шкіл грамоти, гімназії та семінарії) та започатковано викладання освітніх курсів, які були орієнтовані на різні групи інтернованих. Всі видатки, пов'язані з організацією та проведенням курсів, покривалися управою КПК, водночас – всі члени учительської секції, які призначалися для проведення викладів на курсах, працювали майже виключно на громадських засадах, даючи зразок виконання свого громадянського обов'язку.

Головним завданням всіх освітніх курсів стала підготовка інтернованих до майбутньої їх життєдіяльності в умовах цивільного стану – після ліквідації табору Йозефов. Ті таборяни, які мали незавершену середню освіту, мали можливість відвідувати освітні курси, після закінчення яких (за умови успішного складання випускових іспитів) вони могли претендувати на вступ до вищих навчальних закладів у ЧСР. Разом з тим, крім середньошкільних курсів, члени учительської секції провадили цілу низку загальноосвітніх та спеціальних викладів, які прослухали сотні інтернованих вояків-українців.

Внаслідок постійного виїзду стрілецтва на роботи інтенсивність роботи учительської секції КПК у різний час істотно коливалася, але ніколи не завмирала. Відповідно кожного сезону викладання курсів поновлювалося,

дозволяючи табор'янам – попри тривалі перерви – опанувати достатньою сумою знаннями. Важливим було й те, що члени учительської секції Кружка займалися як проведенням викладів для табор'ян, так і його національно-патріотичним вихованням.

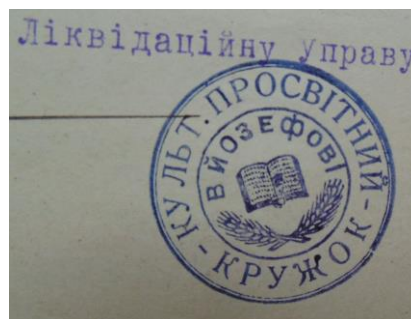
Інтерновані мали всі можливості для організації своєї самоосвіти, для чого користалися з послуг таборової бібліотеки. Інтенсивність руху книжок, які випозичалися інтернованими, свідчило про розуміння ними тимчасовості свого перебування у таборі та необхідності здобуття додаткових знань. Аби полегшити окремим групам інтернованих доступ до книг, деякі гуртки (як то «Підстаршинський гурток», гурток правників) засновували та утримували власні бібліотечки, які призначалися виключно для потреб їх членів.

Для табор'ян освіта та самоосвіта набула значення консолідуючого чинника та своєрідного «інструменту», який дозволяв долати всі невігоди таборового існування. Разом з тим, опановуючи знаннями у різних його галузях інтерновані отримували всі можливості для адаптації до нових умов життя в ЧСР. Здобуття вищої освіти колишніми інтернованими (після залишення ними табору) дозволяло їм успішно інтегруватися до тогочасного чехословацького соціуму та забезпечити собі гідний побут та умови життя.

Довідки

* Виділові школи – вищий ступінь міських народних шкіл в Галичині до 1932 р., як правило, семикласні (в Йозефові діяв прискорений курс – *авт.*).

** Курс чехословацької крони протягом 1920-х рр. майже не мінявся, у 1929 р. була офіційно встановлена її купівельна спроможність (44,58 мг чистого золота). Для порівняння, середня зарплата дрібного чиновника, приміром – працівника пошти, у 1920-ті рр. складала близько 1000-1200 крон місячно. Пару шкіряного взуття можна було купити за 100 крон, один літр пива коштував 2,9 крон – *авт.*

Рис 1. Печатка «Культурно-Просвітнього Кружка» в таборі Йозефов. ЦДАВО України, ф.3521, оп.1, спр.11, арк.9.

Рис. 2. Отаман (майор) Володимир Котович, Кам'янець-Подільський, листопад 1919 р. (у 1921 р. голова гуртка «Взаїмна поміч українського учительства» в таборі Йозефов). ЦДАВО України, ф.3521, оп.1, спр.11, арк.49.

Рис. 3. «Кооперат[ивний] курс КПК в початках свого існування з початком 1922 р.» (надпис на звороті). Табір Йозефов, весна 1922 р. ЦДАВО України, ф.3521, оп.1, спр.10, арк.36.

Рис 4. «Група учасників поштово-телеграфічного курсу в Йозефові дня 28.VIII.[1]922 – з іспитовою комісією, фотогр[аф] чет[ар] Слезак Степан». Табір Йозефов, 28 серпня 1922 р. ЦДАВО України, ф.3521, оп.1, спр.10, арк.1.

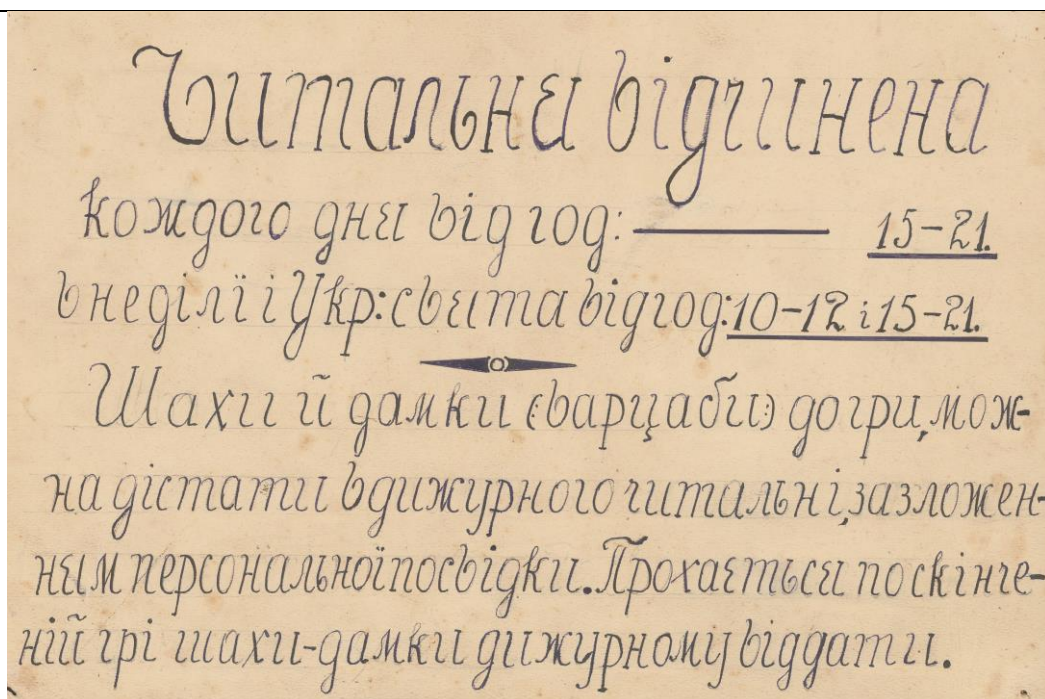
Рис 5. «Іспитова комісія поштово-телеграфічного курсу в Йозефові з послідною (останньою – авт.) партією учеників в іспитовій сали (залі – авт.) дня 28.VIII.1922». Табір Йозефов, 28 серпня 1922 р. ЦДАВО України, ф.3521, оп.1, спр.10, арк.44.

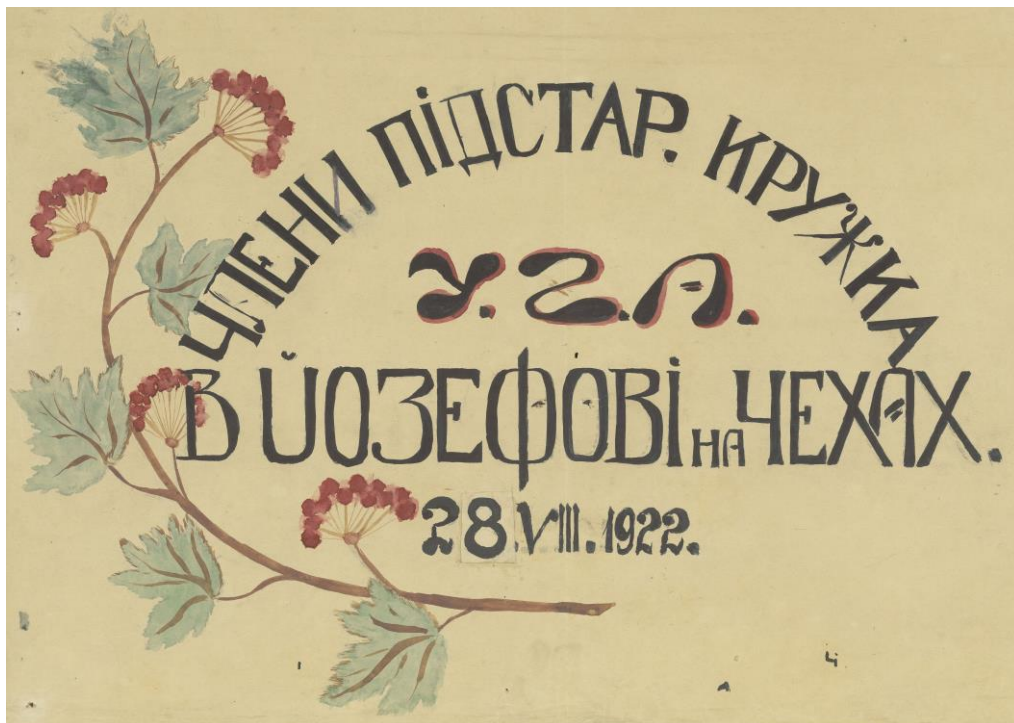
Рис 6. «Лекція укр[аїнської] літератури на вільному воздусі (повітрі – *авт.*), проф[есор] (лектор – *авт.*) Вахняк Дмитро». Табір Йозефов, без зазначення дати. ЦДАВО України, ф.3521, оп.1, спр.10, арк.52.

Рис 7. Таборова бібліотека, без зазначення дати. Табір Йозефов. Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna, f. Speciální sbírky, T-O, neinventarizováno.

Рис 8. Графік роботи таборової читальні (оголошення). Табір Йозефов, без зазначення дати. Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna, f. Speciální sbírky, T-UEP-1-1066.

Рис 9. Фрагмент вивіски «Члени Підстарш[инського] Кріжка У.Г.А. в Йозефові на Чехах 28.VIII.1922», Табір Йозефов, 28 серпня 1922 р. Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna, f. Speciální sbírky, T-UEP-1-2142.

Список використаних джерел та літератури:

1. В-К. Підстаршинський гурток українського військового табору в Йозефові // Український Скиталець. – Відень, 1922. – Ч.20. – С.44.
2. З життя-буття в таборі в Йозефові // Український Скиталець. – Йозефов, 1922. – Ч.13. – С.7.
3. З життя-буття в таборі в Йозефові // Український Скиталець. – Йозефов, 1922. – Ч.14. – С.7.
4. З життя-буття в таборі в Йозефові // Український Скиталець. – Йозефов, 1922. – Ч.15. – С.9.
5. З життя-буття в таборі в Йозефові // Український Скиталець. – Йозефов, 1922. – Ч.18. – С.8.
6. З життя-буття в таборі в Йозефові // Український Скиталець. – Йозефов, 1922. – Ч.19. – С.33.
7. Звіт праці Виділу секцій, курсів і установ Культурно-просвітнього Кружка укр[аїнського] військ[ового] табору в Йозефові за час від 24. червня до 30. падолиста 1921 // Український Скиталець. – Йозефов, 1922. – Ч.12. – С.19.
8. Звіт праці Виділу Культурно-Просвітнього Кружка та його секцій, курсів і установ від 1. червня 1922 до 31. грудня 1922 // Український Скиталець. – Відень, 1923. – Ч.3(25). – С.38.
9. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома Світовими війнами / С.Наріжний. – Прага, 1942. – 372 с.
10. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939 (Матеріали, зібрані С.Наріжним до частини другої) / С.Наріжний. – К., 1999. – 272 с.
11. Національна бібліотека Чеської Республіки – Слов'янська бібліотека (Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna, NKČR-SK), f. Speciální sbírky.
12. Павленко М.І. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919-1924 рр.) / М.І.Павленко. – К., 1999. – С.175–250.
13. Срібняк І. Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи (1919–1924 рр.): становище, організація, культурно-просвітницька діяльність / І.Срібняк. – К., 2000. – С.103–128;
14. Срібняк І. Український військовий табір УГА в Йозефові (Чехословаччина) у 1921–1924 рр. / І.Срібняк, А.Купцов // Воля і Батьківщина. – Львів, 1998. – Ч.4(13/29). – С.65–78.
15. Срібняк І. З історії культурно-освітньої роботи у таборі інтернованих військ УГА в Йозефові (1921–1922 рр.) / І.Срібняк, А.Купцов // IV Міжнародний конгрес українців (Одеса, 26-29 серпня 1999 р.). Доповіді та повідомлення. Історія. Частина 2: XX ст. – Одеса; Київ; Львів, 1999. – С.423–429.
16. Срібняк І. Загальна та спеціальна освіта інтернованого вояцтва УГА у таборах Чехословаччини (1919–1923 рр.) / І.Срібняк, А.Купцов // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – К., 2001. – Вип.10. – С.165–178.
17. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф.3520, оп.2, спр.1.
18. ЦДАВО України, ф.3521, оп.2, спр.145.
19. ЦДАВО України, ф.3521, оп.1, спр.11.
20. ЦДАВО України, ф.3533, оп.1, спр.13.
21. ЦДАВО України, ф.3533, оп.1, спр.157.
22. ЦДАВО України, ф.3521, оп.2, спр.104.
23. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф.269, оп.1, спр.131, арк.132зв.
24. ЦДАГО України, ф.269, оп.1, спр.132, арк.24.
25. Ямкова О.М. Культурно-просвітницька діяльність та національно-патріотичне виховання у таборах інтернованих українців у Чехословаччині // Вісник Київського

національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Історія» / О.М.Ямкова. – К., 2004. – Вип.74–76. – С.56–59.

26. Krotofil M. Activity of schools and educational courses for soldiers of the Ukrainian Galician Army interned in Czechoslovakia as a form of their socialization (1919–1920) / M.Krotofil, I.Sribnyak // Схід. – К., 2018. – № 6(158). – С.58–62.

References:

1. V-K. (1922). Pidstarshynskij hurtok ukrayinskoho vijskovoho taboru v Jozefovi *Ukrayinskyj Skytalec*, Viden, 20, 44.
2. Z zhyttya-buttya v tabori v Jozefovi (1922). *Ukrayinskyj Skytalec*, Jozefov, 13, 7.
3. Z zhyttya-buttya v tabori v Jozefovi (1922). *Ukrayinskyj Skytalec*, Jozefov, 14, 7.
4. Z zhyttya-buttya v tabori v Jozefovi (1922). *Ukrayinskyj Skytalec*. Jozefov, 15, 9.
5. Z zhyttya-buttya v tabori v Jozefovi (1922). *Ukrayinskyj Skytalec*. Jozefov, 18, 8.
6. Z zhyttya-buttya v tabori v Jozefovi (1922). *Ukrayinskyj Skytalec*. Jozefov, 19, 33.
7. Zvit praci Vydilu sekcij, kursiv i ustanov Kulturno-prosvitnoho Kruzhka ukr. vijsk. tabora v Jozefovi za chas vid 24. chervnya do 30. padolysta 1921 (1922). *Ukrayinskyj Skytalec*. Jozefov, 12, 19.
8. Zvit praci Vydilu Kulturno-Prosvitnoho Kruzhka ta joho sekcij, kursiv i ustanov vid 1. chervnya 1922 do 31. hrudnya 1922 (1923). *Ukrayinskyj Skytalec*, Viden, 3(25), 38.
9. Narizhnyj, S. (1942). *Ukrayinska emigraciya. Kulturna pracya ukrayinskoyi emigraciyi mizh dvoma Svitovymy vijnamy*, Praha.
10. Narizhnyj, S. (1999). *Ukrayinska emigraciya. Kulturna pracya ukrayinskoyi emigraciyi 1919–1939 (Materialy, zibrani S.Narizhnyim do chastyny druhoyi)*, Kyiv.
11. Nacionalna biblioteka Cheskoyi Respubliky – Slovyanska biblioteka (Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna), f. Speciální sbírky.
12. Pavlenko, M.I. (1999). *Ukrayinski vijskovopoloneni j internovani u taborax Polshhi, Chexoslovachchyny ta Rumuniyi: stavlennya vlady i umovy perebuvannya (1919–1924 rr.)*, Kyiv, 175–250.
13. Sribnyak, I. (2000). *Ukrayinci na chuzhyni. Poloneni ta internovani voyaky-ukrayinci v krayinax Centralnoyi ta Pivdenno-Sxidnoyi Yevropy (1919–1924 rr.): stanovyshhe, orhanizaciya, kulturno-prosvitnycka diyalnist*, Kyiv, 103–128.
14. Sribnyak, I., & Kupcov, A. (1998). Ukrayinskyj vijskovyj tabir UHA v Jozefovi (Chexoslovachchyna) u 1921–1924 rr. *Volya i Batkivshhyna*. Lviv, 4(13/29), 65–78.
15. Sribnyak, I., & Kupcov, A. (1999). Z istoriyi kulturno-osvitnoyi roboty u tabori internovanyx vijsk UHA v Jozefovi (1921–1922 rr.) *IV Mizhnarodnyj konhres ukrayinistiv* (Odesa, 26-29 serpnia 1999 r.). Dopovidy ta povidomlennya. Istorija. Chastyna 2: XX st. Odesa; Kyiv; Lviv, 423–429.
16. Sribnyak, I., & Kupcov, A. (2001). Zahalna ta specialna osvita internovanoho voyactva UHA u taborax Chexoslovachchyny (1919–1923 rr.) *Mizhnarodni zvyazky Ukrayiny: naukovy poshuky i znaxidky*. Kyiv, 10, 165–178.
17. *Centralnyj derzhavnyj arxiv vyshhyx orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrayiny (CDAVO Ukrayiny), f.3520, op.2, spr.1.*
18. *CDAVO Ukrayiny, f.3521, op.2, spr.145.*
19. *CDAVO Ukrayiny, f.3521, op.1, spr.11.*
20. *CDAVO Ukrayiny, f.3533, op.1, spr.13.*
21. *CDAVO Ukrayiny, f.3533, op.1, spr.157.*
22. *CDAVO Ukrayiny, f.3521, op.2, spr.104.*
23. *Centralnyj derzhavnyj arxiv hromadskyx obyednan Ukrayiny (CDAHO Ukrayiny), f.269, op.1, spr.131, ark.132zv.*
24. *CDAHO Ukrayiny, f.269, op.1, spr.132, ark.24.*

25. Yamkova, O.M. (2004). Kulturno-prosvitnycka diyalnist ta nacionalno-patriotychne vuxovannya u taborax internovanyx ukrayinciv u Chexoslovachchyni *Visnyk Kyivskoho nacionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. Seriya «Istoriya», Kyiv, 74–76, 56–59.

26. Krotofil, M., & Sribnyak, I. (2018). Activity of schools and educational courses for soldiers of the Ukrainian Galician Army interned in Czechoslovakia as a form of their socialization (1919–1920) *Sxid*. Kyiv, 6(158), 58–62.

Ihor Sribnyak,

*Dr. habil. (History), Professor,
Borys Grinchenko Kyiv University,
Kyiv, Ukraine*

Anna Chlebina,

*Master of Philology,
Slavonic library
National Library of the Czech Republic
Prague, the Czech Republic*

**«CULTURAL AND EDUCATIONAL SECTION» IN THE CAMP
FOR INTERNED SOLDIERS OF THE UGA AT JOZEFOV,
CZECHOSLOVAKIA (1921-1922):
ORGANIZATIONAL AND EDUCATIONAL ACTIVITIES**

Abstract. *The article discusses the organizational and educational activities of the «Cultural and Educational Section» in the Jozefov camp (Czechoslovakia), and especially its teachers' unit. Thanks to the efforts of its members, the work of several educational centers (literacy schools, gymnasiums, and seminaries) was organized, and the teaching of educational courses aimed at different groups of internees was started. The main task of all educational courses was the preparation of the internees for their future life activities in civilian conditions – after the liquidation of the Jozefov camp. The campers without complete secondary education got the opportunity to attend educational courses, and after graduation (provided they successfully pass the final exams) they could apply for admission to high schools in Czechoslovakia. At the same time, in addition to secondary school courses, the members of the teachers' unit conducted a range of general educational and special lectures, which were attended by hundreds of interned Ukrainian soldiers.*

The internees had a lot of opportunities to organize their self-education, including the using of the camp library. The intensity of the turnover of books borrowed by the internees testified to their knowing of the impermanence of their stay in the camp and the need to acquire additional knowledge. With a view to facilitate access to books for certain groups of internees, some groups (such as the Subaltern's section or the Lawyer's section) founded and maintained their own libraries, which were intended exclusively for the needs of their members. The education and self-education became a consolidating factor for camp residents and a kind of «tool» that allowed them to overcome all the disadvantages of camp existence. At the same time, the internees, by acquiring knowledge in its various fields, received a lot of opportunities for adaptation to the new life's conditions in Czechoslovakia. The acquisition of high school education by the former internees (after they left the camp) allowed them to successfully integrate into the Czechoslovak society at that time and provide themselves with a decent life and living conditions.

Keywords: *interned Ukrainian soldiers, camp, educational course, school, library, Ukrainian Galician Army, Czechoslovakia.*

Надійшла до редколегії 22.12.2022

УДК 94:460 "1976/1977"

DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2023.24.8>

Єгор Цецульніков,
студент магістратури,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна

ПОЛІТИЧНІ РЕФОРМИ ІСПАНСЬКОГО УРЯДУ АДОЛЬФО СУАРЕСА (ЛИПЕНЬ 1976 р. – ЧЕРВЕНЬ 1977 р.)

***Анотація.** Метою цієї статті є висвітлення політичним реформ уряду Адольфо Суареса з липня 1976 р., після його призначення королем Хуаном Карлосом, до червня 1977 р., коли відбулися перші демократичні вибори до Генеральних Кортесів. Головною передумовою призначення на посаду прем'єр-міністра Адольфо Суареса був фактор особистості. Він належав до нового покоління політиків, яке сформувалося в умовах економічної лібералізації останніх 15 років правління Франсіско Франко. Це сприяло його усвідомленню застарілості існуючих інституцій та готовності впроваджувати реальні, а не декларативні зміни. Належність до правлячої партії та висока репутація серед представників консервативної частини політикуму зробили його кандидатуру на посаду очільника уряду вартою довіри. Окрім цього, суттєву роль відіграла неможливість здійснення жорсткого курсу стосовно демократичної опозиції, що могла завершитись непередбачуваними наслідками для Іспанії.*

Продовж липня 1976 – червня 1977 рр. в Іспанії відбулись кардинальні політичні трансформації. Призначений королем Хуаном Карлосом на посаду Президента уряду (прем'єр-міністра) Адольфо Суарес ініціював ліквідацію політичних інституцій, що існували за авторитарного режиму Франсіско Франко. За каденції Суареса Іспанські кортеси (законодавче зібрання за Франко) прийняли «Політичну реформу». Вона стала правовим інструментом, що дозволив уряду юридичним чином видозмінити попередні державні структури та призначити демократичні вибори. Тим самим, був прокладений шлях до створення демократичної держави.

За урядування Суареса відбулася лібералізація суспільно-політичного клімату в Іспанії. Цьому сприяв діалог влади з представниками демократичної опозиції, амністія та легалізація партій, зокрема Комуністичної. Унаслідок перших демократичних виборів після десятиліть диктатури утворилась партійна система «недосконалої двопартійності», на яку в подальшому спиралась іспанські уряди.

***Ключові слова:** Іспанія, внутрішня політика, уряд А.Суареса, політичні реформи, парламентські вибори, амністія.*

***Постановка проблеми.** Перехід від авторитаризму до демократії в Іспанії став одним зі зразкових прикладів корінних інституціональних змін «згори». Успішний мирний перехід від авторитарної диктатури до ліберально-демократичного ладу в Іспанії пов'язують з діяльністю уряду Адольфо Суареса.*

За перший рік його керівництва відбулися глибинні політичні трансформації: проголошення демократичних свобод, легалізація політичних партій, загальна амністія, перші за 40 років вільні вибори до парламенту. Такий досвід залишається актуальним для інших країн, які здійснюють перехід від

авторитарних до демократичних форм правління, тож потребує окремого вивчення.

Аналіз досліджень і публікацій. В історіографії найбільш повно досліджувана нам проблематика представлена у працях іспанських вчених, опублікованих у збірнику наукових статей під редакцією М. Клауде-Чапут і Х. Перес-Серрано «Іспанський транзит. Нові підходи до старої дискусії» [14] та дослідженні А. Дурана «Від закону до закону. Політична реформа в Іспанії 1976-1978» [11]. Окремі аспекти переходу Іспанії від авторитаризму до демократії розкрито в працях С. Бебі [7], Е. Кайеха [10], А. Андраде [6], Х. Лінца і А. Степана [19], А. Магальді [15; 16], Е. Суарес-Іньїгеса [7], П. Престона [17], К. Максвела [9], Р.Зугасті [33], а також у публікаціях сучасних українських істориків О. Іваницької [3] і В. Годлевської [2]. У цілому, в українській історіографії відсутні праці, які б повною мірою, цілісно висвітлювали перший рік урядування А. Суареса.

Джерельну базу дослідження складають офіційні документи, газетні публікації і джерела особистого походження. Серед них – «Закон про політичну реформу», «Органічний закон» 1967 року та інші законодавчі акти [15; 16; 17; 18; 27; 28; 29; 30]. Серед джерел особистого походження важливими для дослідження були мемуари провідних політиків, зокрема короля Хуана Карлоса і голови Генеральних Кортесів Фернандо Торкуато де Міранда [1;17].

Метою цієї статті є висвітлення діяльності уряду А. Суареса в період з липня 1976 р. до червня 1977 р., коли було підготовлено перші демократичні вибори до Генеральних Кортесів.

Виклад основного матеріалу. За 36 років свого існування франкістський авторитарний режим створив всеосяжну систему корпоративістських інститутів. До них належали: законодавчі Кортеси, яких призначав голова держави з представників професійних організацій (корпорацій); Іспанська фаланга (Національний рух) як єдина партія, покликана забезпечити соціальну і політичну інтеграцію іспанського суспільства; вертикальні профспілки як монопольний офіційно визнаний канал соціального представництва робітників. З початку 1970-х років фізичне старіння каудильйо супроводжувалося невідворотним послабленням та зношуванням інститутів франкізму [19, с. 88].

Варто з'ясувати, чому у владі з'явилася реформаторська течія, яка ліквідувала авторитарний устрій вже через півтора роки після смерті каудильйо Франсіско Франко. Важливо встановити передумови створення та прийняття Закону про політичну реформу. Для цього необхідно розглянути тогочасне законодавство, в рамках якого діяли представники законодавчої та виконавчої

влади. Органічний закон про державу проголошений Франко і затверджений на референдумі 1967 року заклав початок реформуванню існуючого режиму [7, с. 33].

З відкриттям країни і успішним економічним розвитком у 1960-ті роки зростала роль управлінців-технократів, які відтіснили від управлінських важелів соратників Франко. Відбулась трансформація і в самому Національному русі. Із втратою свого первісного значення як засобу забезпечення національної єдності та мобілізації навколо вождя, Фаланга продовжувала зберігати свою значущість як єдина можливість для легальної політичної кар'єри [9, с. 220].

Очевидно, що Органічний закон держави не мав на меті створення конституційної монархії. Його метою була інституалізація самого режиму. Франко розділив посади голови держави і голови уряду, сформував Раду міністрів під керівництвом голови уряду. Останній мав перебувати на посаді не більше п'яти років і присягати на вірність перед головою держави, Органічними законами Королівства і Принципами національного руху Фаланги. Голова уряду міг бути звільнений рішенням самого глави держави або за поданням Ради Королівства. Нововведення передбачало нову модель держави з урядом, який мав повноваження керувати національною політикою і забезпечувати координацію діяльності всіх органів влади та управління. Однак, як зазначалося в законі, голова держави мав повноваження звільняти та замінювати голову уряду [7, с. 33].

Окремим фактором, що сприяв впровадженню інституційних змін стало оголошення 22 липня 1969 року надзвичайною сесією кортесів наступником Франко Хуана Карлоса Бурбона, що відбулося з ініціативи каудильйо [18].

У 1975 р. у суспільстві існував опір франкістському режиму, про що, між іншим, свідчили робітничий і студентський рух [14]. Відбулося ослаблення диктатури, у правлячому блоці з'явилися люди і організації, готові здійснювати демократичні реформи [10]. Без такого тиску, який неухильно підштовхував владні групи всередині диктатури до пошуку компромісу з опозицією, успішна демократична трансформація в Іспанії була б неможлива.

Опозиція в Іспанії не зводилася до політичної. Її ключовою складовою були соціальні вимоги робітників, які складали більшість населення. Гасло іспанських робітників «Свобода. Робота. Амністія» виражало нерозривність соціальних і політичних намірів опозиції. Ці були вимоги інтегровані в головну мету опозиції – розрив з усією інституційною структурою, побудованою Франко [19, с. 242].

Ф. Франко помер 20 листопада 1975 р. 22 листопада того ж року Хуан Карлос де Бурбон став королем Іспанії – головою держави. Іспанську політику почали очолювати кадри, які прагнули реформувати режим. Хоча головою уряду все ще був призначений Франко Аріас Наварро, під тиском короля він вніс зміни до свого кабінету. 11 грудня 1975 р. на посаду міністра внутрішніх справ було призначено Мануеля Фрагу, Леопольдо Кальво-Сотело – міністра торгівлі, Хосе Марію де Арейльсу – міністра закордонних справ, Родольфо Маріна Вілью – міністра відносин із профспілками. Ці діячі підтримали встановлення в країні конституційної монархії [20].

На посаду голови Кортесів і Ради Королівства 6 грудня 1975 р. Хуан Карлос призначив колишнього очільника Фаланги і особистого наставника Торкуато Фернандеса-Міранду. Король прямо звернувся до попереднього голови королівської ради Родрігеса Валькарселя з проханням не подаватися на пролонгацію своїх повноважень та включити до списку претендентів Міранду [3].

Майбутній творець демократичного переходу в Іспанії А. Суарес зробив політичну кар'єру в Фаланзі. Його найвищою адміністративною посадою при франкізмі була посада генерального директора радіомовлення і телебачення у 1969–1973 роках. Наприкінці франкізму, у квітні 1975 р. Суареса було призначено заступником генерального секретаря Руху, а відразу після смерті Франко у грудні того ж року він обійняв посаду міністра – генерального секретаря Руху. Іншими словами, у першому пост-франкістському кабінеті Карлоса Аріаса Наварро Суарес був представником Фаланги [11, с. 38]. Однак, на відміну від своїх старших колег по партії та Кортесам, також юристів за освітою, Суарес не мав контактів із «бункером» – найконсервативнішою частиною правлячої сили.

У промові на захист «Закону про політичні асоціації» у Кортесах 9 червня 1976 року Суарес заявляв: «Якщо наше суспільство стало плюралістичним, ми не можемо собі дозволити розкіш ігнорувати це. Ці сили, чи називаєте ви їх партіями, чи ні, вже існують як публічний факт. Цілі партій є специфічними, і не остання з них – прихід до влади. Таким чином, якщо дорога не буде відкрита легально самою державою, світ буде примарним, під ним буде зріти насіння підривної діяльності» [17].

Після відставки К. Аріаса Наварро 1 липня 1976 р. король доручив Адольфо Суаресу сформувати новий уряд. На посаду голови уряду його рекомендував голова Кортесів Міранда [9]. У своїх мемуарах монарх так пояснював це призначення: «Адольфо Суарес вийшов з франкізму і в ньому

навряд чи могли побачити людину, готову до радикальних змін, неприйнятних для певних кіл нашого суспільства. При цьому він був молодим, сучасним і досить честолюбним для того, щоб воліти стати тією людиною, хто зможе вирішити труднощі нашого часу» [3, с. 109.].

Уряд Суареса приступив до виконання своїх обов'язків 3 липня 1976 року. Його першою ініціативою було проведення загальних виборів до Кортесів. 14 липня 1976 р. Кортеси проголосували за зміни до Кримінального кодексу щодо законного статусу політичних об'єднань. Вони отримали 245 голосів «за», 175 «проти» і 57 членів утрималися [28].

28 липня 1976 року уряд схвалив рішення про часткову політичну амністію. Король підписав його 30 липня. Він застосовувався для частини політичних ув'язнених, в злочинах яких не містилось насильницьких дій. Тож амністія не стосувалась учасників терористичних організацій. Метою цього указу, як встановлено в першому параграфі, було «сприяння примиренню всіх членів нації». Задля успішного примирення, серед запропонованих заходів виокремлювалось помилування для військових за злочини, вчинені під час Громадянської війни до 1 квітня 1939 р., встановлення диктатури Франко [21].

Посаду віце-прем'єра з питань оборони 23 вересня 1976 року отримав колишній голова генерального штабу Мануель Гутьєрес Мейядо. Він змінив відкритого прихильника авторитарного курсу Франко генерала Фернандо де Сантьяго [32]. Заміна генерала Фернандо де Сантьяго на Мейядо виявилася великою несподіванкою для суспільства та викликала безліч інтерпретацій і конспірологічних теорій. Однак, як за офіційними, так і неофіційними джерелами, обидві зустрічі між Суаресом і попереднім заступником проходили в «дружній атмосфері» та мали «інформаційний» характер [32]. Про будь-яке прийняття рішень щодо оновлення іміджу армії або зміни її керівництва мова не йшла. Представники генералітету самі розуміли безальтернативність обраного курсу, тому йти проти власних переконань і виконувати згідно закону нові рішення могли не всі.

Для створення законодавчої бази переходу до демократії необхідно було прийняття нового Органічного закону. Він передбачав загальне виборче право, необхідність ліквідації основних франкістських інститутів, обрання двопалатного парламенту. Однак його затвердження здійснювалося, як і раніше, корпоративними Кортесами та всенародним референдумом. Закон про Політичну реформу не містив норм, які скасовували попереднє законодавство. За своєю формою він був виконаний як восьмий Органічний закон Франко [5].

23 серпня 1976 р. президент Кортесів Міранда передав Суаресу проект закону. Рада міністрів схвалила його 10 вересня 1976 року, після чого направила його до Національної ради Руху, а згодом до Кортесів. Після зустрічі міністрів того ж дня Суарес надіслав повідомлення іспанському суспільству. У ньому він підкреслив, що демократія мала бути справою всіх громадян, і тому необхідно, щоб у ній брала участь максимальна кількість політичних сил [15]. Він також загально окреслив необхідність надати іспанському народу, незалежно від його поглядів, право голосу та закликав долучитися до законодавчого процесу представників найбільш впливових політичних сил.

14 вересня Національна рада руху офіційно отримала законопроект про політичну реформу. За нього проголосували 81% директорів, лише 13% проголосували проти і 6% утрималися. Тож законопроект зустрів мінімальну опозицію серед прихильників Франко, переконаних у необхідності реформи. Він надійшов до Кортесів 21 жовтня 1976 року. Було відкрито період для представлення поправок до проекту та проведено кілька зустрічей, щоб звітувати про проект і обговорити поправки [11, с. 46].

Згідно із законопроектом, замість Кортесів мав бути створений двопалатний парламент у складі Палати депутатів і Сенату.

Серед ключових завдань уряду Суарес виділив три напрямки: полегшення транзиту влади з уникненням вуличного насилля; розв'язання соціально-економічних питань на основі політичних рішень; організація національних дебатів щодо майбутнього іспанців [9, с. 40].

Дебати щодо закону в Кортесах відбувалися 16–18 листопада, однак їм передували широкі контакти урядовців з прокурадорами в пошуках голосів. 18 листопада 1976 р. Кортеси прийняли цей законопроект. З 497 присутніх на голосуванні депутатів, 425 проголосували «за», 59 «проти», 13 утримались. Із затвердженням Закону про політичну реформу Кортеси проголосували за саморозпуск, а також за ліквідацію в подальшому інших франкістських установ, таких як Національна фаланга. Після голосування за саморозпуск, зал поринув у довгі овації [16].

15 грудня 1976 року відбувся запланований референдум про ратифікацію закону. Заклики лівої та правої опозиції утриматися від голосування не були успішними, і текст законопроекту підтримали 94% виборців [31]. Незначний відсоток голосів «проти» дав зрозуміти Суаресу і його кабінету міністрів, наскільки слабким виявився супротив реформам курсу.

Закон про політичну реформу набув чинності 5 січня 1977 року, коли він з'явився в Офіційному державному віснику. Підписаний королем Хуаном

Карлосом I і президентом Кортесів Т. Фернандесом-Мірандою Закон складався з 5 статей, 3 перехідних положень і заключного положення. Він відкрив шлях до поступової заміни режиму Франко демократичною системою. Кортеси поділили на Конгрес депутатів і Сенат, причому депутати мали обиратися загальним прямим і таємним голосуванням. Отже, Іспанія стала державою з двопалатною парламентською системою [17].

Іншим елементом, який змінив політичну систему Іспанії, стало регулювання виборів для створення першого Конгресу депутатів і Сенату шляхом вільного голосування громадян. Як для виборів депутатів, так для виборів сенаторів виборче право стало загальним для чоловіків і жінок старших 18 років на відповідній території [17].

Протягом лютого-квітня 1977 року уряд ініціював прийняття законів про розширення реєстру політичних асоціацій [29], трудові відносини, розширення амністії, виборчу систему і закон, який дозволяв об'єднання робітників у самостійні профспілки. В країні була відновлена багатопартійна система. 111 партій подали запит на реєстрацію, з них було легалізовано 78. 1 квітня 1977 р. Національний зух оголосив про самоліквідацію [11, с. 51].

9 квітня Міністерство внутрішніх справ Іспанії зареєструвало Комуністичну партію, яка мала вплив у найбільшій профсоюзній конфедерації – Робочих комісіях.

На той час дві провідні сили демократичної опозиції (Іспанська Соціалістична робітничка партія та Іспанська комуністична партія) прийняли запропоновані їм правила гри: у політичному процесі їх буде обмежено народним волевиявленням на виборах і законодавчою роботою у парламенті. Так, з прийняттям Закону про політичну реформу, підтриманого більшістю іспанського суспільства та основними політичними силами, завершився період антифранкістської конфронтації. Почався етап переговорів, пошук консенсусу [13; р.140].

Після легалізації партій і схвалення виборчого регламенту сформувались всі складові для проведення виборів. Перші після громадянської війни вільні загальні вибори відбулися 15 червня 1977 р. У них взяли участь 92 партії [24].

Відносну більшість у Конгресі за результатами виборів отримав Союз демократичного центру під головуванням А. Суареса і він став першим демократично обраним президентом іспанського уряду після смерті Франко. Другою за кількістю голосів була Соціалістична робітничка партія Феліпе Гонсалеса, третьою – комуністи Сантьяго Каррільо [12].

Висновки. Таким чином, діяльність уряду А. Суареса призвела до корінної зміни державного устрою в Іспанії. Закон про політичну реформу дозволив позбутись політичних структур доби Франко. Замість корпоративних Іспанських Кортесів, формувались Генеральні Кортеси: двопалатний парламент, який складався з Палати депутатів та Сенату. Подібне значення мала і ліквідація контрольованих владою «вертикальних» франкістських профспілок і дозвіл на діяльність незалежних профоб'єднань. Діалог з представниками демократичної опозиції, амністія та легалізація партій, в тому числі Комуністичної, дозволила створити в країні реальний плюралізм. В результаті, після десятиліть диктатури утворилася багатопартійна система як з представників попереднього режиму право-центристської орієнтації, так і з лівих сил.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вилальонга Х.Л. Король. Беседы с королём Испании доном Хуаном Карлосом I / Х.Л. Вилальонга. – М: Диопринт, 2003. – 302 с.
2. Годлевська В.Ю. Перехід від авторитаризму до демократичного суспільства в Іспанії (1960–1982 роки) / В.Ю. Годлевська. – Вінниця: ВНТУ, 2009. – 138 с.
3. Іваницька О.П. Інститут монархії як гарант демократичного транзиту в Іспанії / О.П. Іваницька // Політичне життя. – 2021. – № 2. – С.16–25.
4. Adolfo Suárez defiende la Ley de Asociaciones Políticas [Recurso electrónico] // RTVE. – Modo de acceso: <https://www.rtve.es/play/videos/informe-semanal/adolfo-suarez-defiende-ley-asociaciones-politicas/2357010/> (Ultimo acceso: 22.02.2023). – Título de la pantalla.
5. Adolfo Suárez: Reforma Política (10/9/1976) [Recurso electrónico] // Youtube. – Modo de acceso: https://www.youtube.com/watch?v=67Vn59D8D_k&t=331s (Ultimo acceso: 27.02.2023). – Título de la pantalla.
6. Andrade A.F. Los empresarios y la transición a la democracia en España / A.F. Andrade // Estudios Sociológicos. – 2000. – №18. – P.695–726.
7. Baby S. El mito de la transición pacífica. Violencia y política en España (1975–1982) / S.Baby – Madrid: Ediciones Akal, 2018. – 736 p.
8. El Rey veía muy verde a Suárez [Recurso electrónico] // El País. – Modo de acceso: https://elpais.com/diario/1995/09/22/espana/811720822_850215.html (Ultimo acceso: 27.02.2023). – Título de la pantalla.
9. Bermeo N. Redemocratization and Transition Elections: A Comparison of Spain and Portugal / N. Bermeo // Comparative Politics. – 1987. – №19. – P. 213–231.
10. Calleja E.G. La movilización y la protesta estudiantil en el tardofranquismo y la democracia / E.G. Calleja // Historia de la Educación – 2018. – № 37. – P. 223–255.
11. Durán A.M. De la ley a la ley: la reforma política en España (1976–1978): Grado en Historia / A.M. Durán; UCA.– Cadiz, 2016. – 66 p.
12. Elecciones Generales 15 de junio de 1977. [Recurso electrónico] // Historia Electoral. – Modo de acceso: <http://www.historiaelectoral.com/e1977.html> (Ultimo acceso: 28.02.2023). – Título de la pantalla.
13. Fernando N.G. El PCE: De La Clandestinidad A La Legalidad. / N.G. Fernando // Cuadernos de Pensamiento Político. – 2013. – №40. – P. 159–192.
14. González M.C. Sindicatos y Transición-1977 / M.C. González // La transición española: Nuevos enfoques para un viejo debate. – Madrid : Biblioteca Nueva, 2015. – P. 149–162.

15. Las Cortes Españolas aprueban la Ley de Reforma Política [Recurso electrónico] // Youtube. – Último acceso: https://www.youtube.com/watch?v=olvLhXyHAXs&list=PLivvP_WB-Rk00LtzdNZ17NNk6ECZpXC5k&index=16 (Último Acceso: 27.02.2023). – Título de la pantalla.
16. Ley 1/1977, de 4 de enero, para la Reforma Política. [Recurso electrónico] // BOE. – Modo de acceso: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1977-165> (Último Acceso: 27.02.2023). – Título de la pantalla.
17. Ley 21/1976, de 14 de junio, sobre el Derecho de Asociación Política. [Recurso electrónico] // BOE. – Modo de acceso: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1976-11502> (Último Acceso: 27.02.2023). – Título de la pantalla.
18. Ley 62/1969, de 22 de julio, por lo que se provee lo concerniente o lo sucesión en lo Jefatura del Estado. [Recurso electrónico] // BOE. – Modo de acceso: <https://www.boe.es/boe/dias/1969/07/23/pdfs/A11607-11608.pdf> (Último Acceso: 22.02.2023). – Título de la pantalla.
19. Linz J. Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe / J. Linz, A. Stepan – Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1996. – 504 p.
20. Magaldi A. Alfonso Osorio y la Unión Democrática Española (UDE): un proyecto democristiano en transición / A. Magaldi // Revista de Historia Contemporánea. – 2018. – №97. – P. 233–266
21. Magaldi A. La idea de España de Alfonso Osorio: un «proyecto neoforalista» en los primeros gobiernos de la transición / A. Magaldi // Revista de Historia Contemporánea. – 2019. – № 37. – P. 319–345.
22. Maxwell K. Spain's Transition to Democracy: A Model for Eastern Europe? / K. Maxwell // The Academy of Political Science. – 1991. – №1. – P. 35–49.
23. Mensaje sobre la Ley para la Reforma Política [Recurso electrónico] // Transicion.org. – Modo de acceso: http://transicion.org/Destacados_flash/EspecialAdolfoSuarez/pdfs/01sep1976.pdf (Último Acceso: 27.02.2023). – Título de la pantalla.
24. Ortiz M.H. Un partido político para la reforma La UCD de Adolfo Suárez (1976-1982) / M.H. Ortiz // Los partidos en la Transición: las organizaciones políticas en la construcción de la democracia española. – Madrid : Biblioteca Nueva, 2013. – P. 185–200.
25. Powell C. International Aspects of Democratization: The Case of Spain. / C. Powell // The International Dimensions of Democratization. – Y.: Oxford University Press, 2001. – P. 285–314.
26. Preston P. Juan Carlos, el rey de un pueblo : Dos volúmenes / P. Preston. – Barcelona: ABC, 2003. – Vol. 2. – 372 p.
27. Real Decreto 1561/1976, de 3 de julio, por el que se designa Presidente del Gobierno a don Adolfo Suárez González [Recurso electrónico] // BOE. — Modo de acceso: <https://www.boe.es/boe/dias/1976/07/05/pdfs/A13129-13129.pdf> (Último Acceso: 27.02.2023). — Título de la pantalla.
28. Real Decreto-ley 10/1976, de 30 de julio, sobre amnistía [Recurso electrónico] // BOE. – Modo de acceso: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1976-14963> (Último Acceso: 27.02.2023). – Título de la pantalla.
29. Real Decreto-Ley, 12/1977, de 8 de febrero, sobre el derecho de asociación política [Recurso electrónico] // BOE. – Modo de acceso: <https://www.boe.es/boe/dias/1977/02/10/pdfs/A03223-03223.pdf> (Último Acceso: 27.02.2023). – Título de la pantalla.
30. Referéndum sobre el Proyecto de Ley para la Reforma Política 15 de diciembre de 1976 [Recurso electrónico] // Junta Electoral Central. – Modo de acceso: http://www.juntaelectoralcentral.es/cs/jec/documentos/Referendum_1976_Resultados.pdf (Último Acceso: 27.02.2023). – Título de la pantalla.
31. Suárez-Íñiguez E. La transición a la democracia en España. Adolfo Suárez y la ruptura pactada / E. Suárez-Íñiguez // Estudios políticos. – 2011. – №23. – P. 161–177.

32. Un militar liberal, como segundo del presidente [Recurso electrónico] // El País. – Modo de acceso: https://elpais.com/diario/1976/09/23/portada/212277601_850215.html (Ultimo Acceso: 28.02.2023). – Título de la pantalla.

33. Zugasti R. El papel de la prensa en la construcción de la democracia española / R. Zugasti // *Confines de Relaciones Internacionales y Ciencia Política*. – 2008. – №7. – P. 53–68.

References:

1. Vilalonga, J.L. (2003). *Korol. Besedy s korolyom Ispanii donom Huanom Karlosom I*. Moskva: Dioprint [In Russian].
2. Godlevska, V.Ju. (2009). *Perehid vid avtoritarizmu do demokraticznego suspilstva v Ispaniyi (1960–1982 roki)*. Vinnytsia: VNTU [In Ukrainian].
3. Ivanytska, O.P. (2021). Institut monarhiyi yak garant demokraticznego tranzitu v Ispaniyi. *Political life*, 2, 16–25 [In Ukrainian].
4. Adolfo Suárez defiende la Ley de Asociaciones Políticas. RTVE. Retrieved from: <https://www.rtve.es/play/videos/informe-semanal/adolfo-suarez-defiende-ley-asociaciones-politicas/2357010/> [In Spanish].
5. Adolfo Suárez: Reforma Política (10/9/1976). Youtube. Retrieved from: https://www.youtube.com/watch?v=67Vn59D8D_k&t=331s [In Spanish].
6. Andrade, A.F. (2000). Los empresarios y la transición a la democracia en España. *Estudios Sociológicos*, 18, 695–726 [In Spanish].
7. Baby, S. (2018). *El mito de la transición pacífica. Violencia y política en España (1975-1982)*. Madrid: Ediciones Akal [In Spanish].
8. El Rey veía muy verde a Suárez. *El País*. Retrieved from: https://elpais.com/diario/1995/09/22/espana/811720822_850215.html [In Spanish].
9. Bermeo, N. (1987). Redemocratization and Transition Elections: A Comparison of Spain and Portugal. *Comparative Politics*, 19, 213–231 [In English].
10. Calleja, E.G (2018). La movilización y la protesta estudiantil en el tardofranquismo y la democracia. *Historia de la Educación*, 37, 223–255 [In Spanish].
11. Durán, A.M. (2016). *De la ley a la ley: la reforma política en España (1976-1978)*: Grado en Historia. UCA. Cadiz [In Spanish].
12. Elecciones Generales 15 de junio de 1977. *Historia Electoral*. Retrieved from: <http://www.historiaelectoral.com/e1977.html> [In Spanish].
13. Fernando, N.G. (2013). El PCE: De La Clandestinidad A La Legalidad. *Cuadernos de Pensamiento Político*, 40, 159–192 [In Spanish].
14. González, M. C. (2015). Sindicatos y Transición-1977. *La transición española: Nuevos enfoques para un viejo debate* (pp. 149–162). Madrid: Biblioteca Nueva [In Spanish].
15. Las Cortes Españolas aprueban la Ley de Reforma Política. Youtube. Retrieved from: https://www.youtube.com/watch?v=olvLhXyHAXs&list=PLivvP_WB-Rk00LtzdNZ17NNk6ECZpXC5k&index=16 [In Spanish].
16. Ley 1/1977, de 4 de enero, para la Reforma Política. BOE. Retrieved from: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1977-165> [In Spanish].
17. Ley 21/1976, de 14 de junio, sobre el Derecho de Asociación Política. BOE. Retrieved from: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1976-11502> [In Spanish].
18. Ley 62/1969, de 22 de julio, por lo que se provee lo concerniente o lo sucesión en lo Jefatura del Estado. BOE. Retrieved from: <https://www.boe.es/boe/dias/1969/07/23/pdfs/A11607-11608.pdf> [In Spanish].
19. Linz, J., & Stepan, A. (1996). *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press [In English].

20. Magaldi, A. (2018). Alfonso Osorio y la Unión Democrática Española (UDE): un proyecto democristiano en transición. *Revista de Historia Contemporánea*, 97, 233–266 [In Spanish].
21. Magaldi, A. (2019). La idea de España de Alfonso Osorio: un «proyecto neoforalista» en los primeros gobiernos de la transición. *Revista de Historia Contemporánea*, 37, 319–345 [In Spanish].
22. Maxwell, K. (1991). Spain's Transition to Democracy: A Model for Eastern Europe? *The Academy of Political Science*, 1, 35–49 [In English].
23. Mensaje sobre la Ley para la Reforma Política. *Transicion.org*. Retrieved from: http://transicion.org/Destacados_flash/EspecialAdolfoSuarez/pdfs/01sep1976.pdf [In Spanish].
24. Ortiz, M.H. (2013). Un partido político para la reforma La UCD de Adolfo Suárez (1976–1982). *Los partidos en la Transición: las organizaciones políticas en la construcción de la democracia española* (pp. 185–200). Madrid: Biblioteca Nueva [In Spanish].
25. Powell, C. (2001). International Aspects of Democratization: The Case of Spain. *The International Dimensions of Democratization* (pp. 285–314). Y.: Oxford University Press. [In English].
26. Preston, P. (2003). *Juan Carlos, el rey de un pueblo* (Vol.2). Barcelona: ABC [In Spanish].
27. Real Decreto 1561/1976, de 3 de julio, por el que se designa Presidente del Gobierno a don Adolfo Suárez González. *BOE*. Retrieved from: <https://www.boe.es/boe/dias/1976/07/05/pdfs/A13129-13129.pdf> [In Spanish].
28. Real Decreto-ley 10/1976, de 30 de julio, sobre amnistía. *BOE*. Retrieved from: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1976-14963> [In Spanish].
29. Real Decreto-Ley, 12/1977, de 8 de febrero, sobre el derecho de asociación política. *BOE*. Retrieved from: <https://www.boe.es/boe/dias/1977/02/10/pdfs/A03223-03223.pdf> [In Spanish].
30. Referéndum sobre el Proyecto de Ley para la Reforma Política 15 de diciembre de 1976. *Junta Electoral Central*. Retrieved from: http://www.juntaelectoralcentral.es/cs/jec/documentos/Referendum_1976_Resultados.pdf [In Spanish].
31. Suárez-Íñiguez, E. (2011). La transición a la democracia en España. Adolfo Suárez y la ruptura pactada. *Estudios políticos*, 23, 161–177 [In Spanish].
32. Un militar liberal, como segundo del presidente. *El País*. Retrieved from: https://elpais.com/diario/1976/09/23/portada/212277601_850215.html [In Spanish].
33. Zugasti, R. (2008). El papel de la prensa en la construcción de la democracia española. *Confines de Relaciones Internacionales y Ciencia Política*, 7, 53–68 [In Spanish].

Yehor Tsetsulnikov,

Master's Student,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

POLITICAL REFORMS OF THE SPANISH GOVERNMENT OF ADOLFO SUAREZ (JULY 1976 – JUNE 1977)

Abstract. *The purpose of this article is to explore the political reforms of the government of Adolfo Suarez from July 1976, after his appointment by King Juan Carlos, to June 1977, when the democratic elections for the General Cortes were held by the government.*

The main prerequisite for the appointment of Adolfo Suarez as Prime Minister was the personality factor. He belonged to a new generation of politicians that was formed in the conditions of economic liberalization during the last 15 years of Francisco Franco's rule. This contributed to his awareness of the obsolescence of existing institutions, and his readiness to implement real, not

declarative, changes. Belonging to the ruling party, high reputation among representatives of the conservative part of the political community, made his candidacy for the position of the head of the government worthy of trust. In addition, the impossibility of taking a hard course against the democratic opposition played a role, which could end with unpredictable consequences for Spain.

From July 1976 to June 1977, significant political transformations took place in Spain. Appointed by King Juan Carlos to the position of President of the Government (Prime Minister), Adolfo Suarez initiated the liquidation of political institutions that existed under the authoritarian regime of Francisco Franco. During Suarez's tenure, the Spanish Cortes (legislative assembly under Franco) adopted the "Political Reform". It became a legal instrument that allowed the government to legally change the previous state structures and appoint democratic elections. Thus, the way to the creation of a democratic state was paved.

During Suarez's rule, the social and political climate in Spain was liberalized. This was facilitated by the government's dialogue with representatives of the democratic opposition, amnesty and the legalization of parties, in particular the communist party. In the first democratic elections after decades of dictatorship, a party system of "imperfect bipartisanship" was formed, on which subsequent Spanish governments relied.

Key words: *Spain, internal politics, the government of A. Suarez, political reforms, parliamentary elections, amnesty.*

Надійшла до редколегії 27.12.2022

УДК 94:327[410+460+468.2]“1873/1969”

DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2023.24.9>**Наталія Шевченко,**

канд. іст. наук, доц.

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка,

Київ, Україна

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2967-2607>**Назар Мачинський,**

студент магістратури

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка,

Київ, Україна

ЕВОЛЮЦІЯ ІСПАНСЬКО-БРИТАНСЬКИХ ВІДНОСИН В КОНТЕКСТІ «ГІБРАЛТАРСЬКОГО ПИТАННЯ» У 1873–1969 РР.

Анотація. Метою статті є аналіз еволюції іспансько-британських відносин крізь призму гібралтарського питання у 1873–1969 р. в період між прийняттям закону про статус чужинців та початком блокади колонії іспанцями. Наукова новизна роботи полягає у виокремленні періоду трансформації гібралтарського питання в контексті іспансько-британських відносин, його періодизації, визначенні внеску британців та іспанців у його вирішення та з'ясування його впливу на сьогодення. Політичний зміст проблеми та тривалий період взаємодії між двома державами, який мав та має на меті вирішення даного питання, дає нам можливість простежити важливі різноманітні процеси, що супроводжували ці взаємини.

Вже наприкінці XVIII ст. Іспанія відмовилась від спроби повернути Гібралтар військовим шляхом, а суспільство практично змиралося із втратою півострова, що давало підстави багатьом сподіватися на остаточне вирішення даного питання. Та й зміна політичної кон'юнктури сприяла зближенню Сполученого Королівства та Іспанії протягом першої половини XIX ст. та активним контактам між іспанцями і британцями у колонії. Однак, внаслідок процесів націогенезу на території Гібралтару і його перетворення на військово-морську базу, Велика Британія почала обмежувати права іспано-гібралтарців. Та й не всі були готові здійснити перегляд власних позицій, багатьом була важлива історична пам'ять про взаємозв'язки та суперництво між державами, до яких додавалися й економічні фактори, а саме сильне відставання у розвитку між Великою Британією та Іспанією. Це призвело до погіршення іспансько-британських взаємин, численних дипломатичних скандалів і появи в іспанському суспільстві запитів на повернення Гібралтару до складу країни, незважаючи на довгий період перебування скелі у складі іншої держави. Політичні колізії призвели до того, що Іспанія зблизилась із суперниками Сполученого Королівства, оголосила претензії на півострів, порушувала питання на міжнародному рівні та влаштувала блокаду колонії. Велика Британія виявилась готовою йти на поступки іспанцям в економічному й міграційному питаннях, але відмовлялась поступатися Гібралтаром через його унікальний стратегічний статус. Закладені на останніх етапах еволюції іспансько-британських відносин принципи досі використовуються Іспанією та Сполученим Королівством в контексті суперечностей у гібралтарському питанні.

Ключові слова: Іспанія, Велика Британія, Гібралтар, міжнародні відносини, «гібралтарське питання».

Постановка проблеми. Велика Британія та Іспанія є державами-членами НАТО. Історія їхніх відносин має непростий характер, незважаючи на участь обох країн у цьому альянсі. Протягом останніх трьох століть питання територіальної приналежності Гібралтару, чи не найдавнішої територіальної суперечки в Європі, залишається головним у взаєминах двох держав. Упевнившись в неможливості повернути півострів військовим шляхом, іспанці спершу намагались змиритися з його втратою, а згодом прагнули повернути його дипломатичними методами. Розуміння причин, сутності й результатів еволюції відносин Іспанії та Сполученого Королівства у період трансформації візії «гібралтарського питання» дозволяє усвідомити причини нинішніх проблем у взаєминах між ними. Тому дослідження еволюції іспансько-британських відносин у 1873–1969 рр. є актуальним і потребує нашої уваги, враховуючи зміни політики стосовно Гібралтару в пропонований період.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблематики еволюції іспансько-британських відносин у 1873–1969 рр. торкалися К. Гроккот, Г. Стоклі [13], Н. Шерман [23], Х. П. Альберка [6], Е. Росас-Ледемса [22], А. Марквіна [17], П. Голд [12], Р.–М. Блажиєвська [1], Н. Лесіва [3], О. Лук'янов [2]. Британські історики К. Гроккот та Г. Стоклі аналізують сутність гібралтарського питання в контексті іспансько-британських взаємин. Британський політолог і економіст Н. Шерман порушує питання економічних зв'язків між Сполученим Королівством та Іспанією у 1830–1950-х рр. Іспанський історик Х. П. Альберка розглядає гібралтарське питання крізь призму взаємин двох держав під час Громадянської війни в Іспанії. Праця панамського історика Е. Росаса-Ледемси присвячена дослідженню динаміки іспансько-британських взаємин у перш. пол. ХХ ст. Проблематиці гібралтарського питання в роки Другої Світової війни присвячена робота іспанського історика А. Марквіни. Тематику взаємозв'язку іспансько-британських суперечностей з націогенезом гібралтарців прослідковує британський історик Г. Голд. Українська іспаністка Н. Лесіва аналізує вплив політики Ф. Франко щодо Гібралтару на подальшу динаміку іспансько-британських відносин. Українські дослідники Р.–М. Блажиєвська та О. Лук'янов зосереджують свою увагу на проблематиці питання Гібралтару в іспано-британських відносинах та шляхах його врегулювання., а також на проблемі Гібралтару в зовнішній політиці Іспанії у 1963–1985 рр. відповідно. Незважаючи на ґрунтовність доробку дослідників, вони побіжно торкаються поставленої нами мети, зосереджуючись на інших хронологічних рамках та аспектах міжнародних відносин.

Метою статті є аналіз еволюції іспансько-британських відносин в контексті гібралтарського питання у 1873–1969 рр. Для досягнення мети ми поставили ряд *завдань*: охарактеризувати особливості іспансько-британських відносин напередодні 1873 р., проаналізувати сутність гібралтарського питання, визначити причини його трансформації, простежити динаміку іспансько-британських взаємин, окреслити її основні етапи та з'ясувати її вплив на сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Геополітичне становище Іспанії та Великої Британії має багато спільного. Ці держави знаходяться на периферії Європи та мають сильний зв'язок з неєвропейськими формаціями (Іспанія з Магрибом, а Велика Британія з Англо-Америкою). Процеси об'єднання країн Іберійського півострова та Британських островів відбувались схожим чином: за допомогою династичної унії (Арагону й Кастилії/ Англії й Шотландії) та завоювання (Наварри та Гранадського емірату/ Вельсу та Ірландії). Частина населення цих держав не позиціонує себе в межах «великодержавної» ідентичності (іспанської/ британської) і має відцентрові погляди. Також доцільно стверджувати, що, на відміну від більшості територіальних суперечностей у Європі, «гібралтарському питанню» більше притаманні ознаки політичного ніж етнічного конфлікту.

Перші контакти між Англією та Кастилією (стрижневою державою майбутньої Іспанії) були конфронтаційними. Під час війни за кастильську спадщину в 1384 р. англійці та кастильці підтримували різні сторони й воювали одне з одним. Ще в 1373 р. Едуард III уклав союз з Португалією і подальші прагнення кастильських (з 1516 р. іспанських) монархів приєднати її викликали опір англійців. Ситуація ще більше ускладнилася після Реформації, появи політики «балансу сил в Європі» (спрямованої проти іспанських Габсбургів) та початком колоніального суперництва між державами. Починаючи з XVI ст. в Англії домінувала візія «чорної легенди» – демонізації всього, що пов'язано з Іспанією. Так само іспанці вважали англійців «безпринциповими торгашами». До 1808 р. іспансько-британські відносини були ворожими. Тільки після появи спільної загрози у вигляді Наполеона Бонапарта (Англія пліч-о-пліч з Іспанією протягом 1808–1814 рр. вела успішну боротьбу проти Наполеонівської Франції) й краху іспанської колоніальної імперії, взаємини між державами почали покращуватись. Внаслідок внеску британців у відновлення незалежності Іспанії, дійшло до того, що у перш. пол. XIX ст. вони стали приятелами. [23, с. 18–25; 16, с. 147]. Проте якщо релігійні війни й колоніальне суперництво

призупинилися, то «гібралтарське питання» залишалось актуальним з 1704 р. Адже півострів мав важливе стратегічне значення для обох сторін.

Протягом XIX ст. питання приналежності Гібралтару як самодостатнє явище не було відображене в іспанській публіцистиці (в порівнянні з Реконкістою чи об'єднанням Іберійського півострова в межах однієї християнської держави), а розглядалось крізь призму колоніального суперництва із Великою Британією. Втрата Гібралтару сприймалась болісно, але не вважалась гіршою за відмову від Ямайки в 1660 р. або тимчасову втрату Флориди у 1763–1783 рр. Ба більше, в період між 1783 і 1956 рр. Мадрид не висував претензій на Гібралтар [23, с. 25–35]. Інакшою була ситуація у Сполученому Королівстві. Завоювання півострова і переможне завершення Великої облоги Гібралтару 1779–1783 рр. сприймались (однаково консерваторами та лібералами) як дві частини героїчного міфу британської історії. Навіть на межі XIX–XX ст. британський історик В. Кловз просували тезу особливої значущості подій 1704 р. для націогенезу [9].

Парадоксальним чином, але наявність спільного кордону стала одним з факторів потепління іспансько-британських відносин протягом перш. пол. – сер. XIX ст. Враховуючи складне економічне становище Іспанії, тамтешні контрабандисти використовували прибережні скелі британського володіння як опорну базу, а жителі Андалусії їздили до Гібралтару на заробітки й осідали там (завдяки цьому в перш. пол. XIX ст. іспанська, а не англійська мова використовувалась в колонії як мова спілкування між різними етносами). Коли в 1830 р. Гібралтар отримав статус колонії, іспанці відкрили там консульство, а британські офіцери почали відвідувати Іспанію зі службових причин і контактували з місцевим населенням (яке почало сприймати їх як джерело доходу). Також країну відвідували туристи з Британських островів. Особливо плідним цей напрямок став після 1869 р. (до цього туристи зазвичай приїжджали до «Зеленої Іспанії» або у Мадрид). [5, с. 42–43, 45–46]. «Відкриття» Андалусії сприяло розвінчання стійких стереотипів. Поступово образ Іспанії в контексті «чорної легенди» почав витіснятися образом «орієнтальної периферії». З іншого боку, британці могли робити висновки, які шокували іспанських державників. Так через географічну близькість Гібралтару та Магрибу мандрівник Р. Форд вважав, що Гібралтар та Іспанія належать до різних світів і дивувався з того, що вони колись знаходились в межах однієї держави. [11, с. 273–274] В Сполученому Королівстві була поширеною думка, що гібралтарці є політичною нацією, яка тяжіє до англосфери й Магрибу

більше ніж до Іспанії. Іспанці заперечували сам факт існування такої нації. [5, с. 43].

Цікаво, що переоцінка цінностей мала однобокий характер. Навіть до 1873 р. консервативна частина іспанського суспільства ставилась до Британії як до «проклятої протестантської держави», а профранцузькі прогресисти не любили англійців за побутовий консерватизм. На думку британського ібериста Н. Шермана з 1833 і до 1954 р. Іспанія була сировинним додатком Великої Британії, що негативно сприймалось населенням. [23, с. 4–7] Єдиною фракцією, яка піддала ревізії роль Великої Британії в іспанській історії були карлісти (за іронією долі, Лондон свого часу підтримував опозиційних їм крістіносів). Вони сприймали Сполучене Королівство як історичного суперника, але вболівали за нього під час війни за іспанську спадщину (бо англійці підтримували Габсбургів яким симпатизували карлісти) проти Бурбонів. Карлісти також вважали Гібралтар іспанською територією і виступали за його повернення [7, с. 74–88]. Загалом попри формальну приязнь на політичному рівні й руйнацію традиційних стереотипів, британці та іспанці не могли збудувати компліментарних взаємин. А оскільки після конституційних реформ в Іспанії суспільна думка стала дедалі активніше формувати політичну парадигму, відносини зі Сполученим Королівством почали погіршуватись, а гібралтарське питання загострюватись.

Прибуття до Гібралтару великої кількості іспанських мігрантів занепокоїло місцевих мешканців британського походження, які побоювались стати меншістю в колонії. Протягом 1810 – 1860 рр. англо-гібралтарці виплекали унікальну ідентичність, яка водночас мала риси регіоналізму та лояльності до Великої Британії. До 1869 р. Сполучене Королівство не надто втручалось в міжетнічні взаємини на території Гібралтару. Але після відкриття Суецького каналу півострів втратив колишнє значення «воріт до Середземного моря» і поступово перетворився на військово-морську базу. Сполучене Королівство почало модернізувати його інфраструктуру і проводити нову етнічну політику. Тому в 1873 р. британська адміністрація видала закон про статус чужинців (заборонивши іноземцям народжувати дітей на території Гібралтару), а через дванадцять років заборонила їм проживати там на постійній основі. У 1876 р. губернатором колонії став енергійний Р. Нейпір, який методично просував нове законодавство й опирався у своїй політиці на британських військових. Його наступник Д. М. Адай став масово завозити до Гібралтару мальтійців й надав ряд преференцій єврейській, берберській та арабській громадам [13, с. 51–53; 14, с. 248–249]. Така політика знищила етнополітичний баланс сил на

півострові, сприяла еміграції романського (іспанського, португальського та італійського) населення на історичну Батьківщину і перетворила його залишки на маргінальну і ворожу британській адміністрації групу.

Дискримінаційні (навіть в контексті епохи) закони не могли залишитись непоміченими в Іспанії. Тому, починаючи з 70-их рр. XIX ст. британсько-іспанські взаємини перейшли до формату «холодної війни». Показовою була політика Альфонсо XII, який балансував між Францією і Німеччиною, бо обидві держави мали складні відносини з британцями. Якщо у перш. пол. – сер. XIX покращення відносин зі Сполученим Королівством сприймалось іспанцями як вимушений крок, то тепер така необхідність відпала. А втім, мешканці південної Іспанії не відмовлялись заробляти кошти на британських мандрівниках. Натомість ті захоплювались місцевими краєвидами, архітектурними пам'ятками Андалусії й етнічним різноманіттям Гібралтару [23, с. 80–84].

Проте це не могло зупинити погіршення іспансько-британських відносин. В британській суспільній думці почала відроджуватись «чорна легенда», яку активно популяризували письменники Г. Р. Гаггард і Р. Сабатіні. Очолювана керівниками колоніальних завоювань Р. Біддольфом і Дж. Стюард-Вайтом, адміністрація Гібралтару сприймалась іспанцями як «цитадель зла». Гібралтарське питання продукувало нові непорозуміння. Так в розпал американсько-іспанської війни в 1898 р. прем'єр-міністр Р. А. Гаскойн-Сесіл назвав Іспанію «гнилою країною». Через 2 роки іспанські прем'єри М. Аскарага і П. М. Сагаста по черзі звинувачували британців в «хижацькому імперіалізмі» під час другої англо-бурської війни [22, с. 703–704]. Недружня позиція Мадриду вплинула на радикалізацію настроїв англо-гібралтарців серед яких ширились антиіспанські настрої (підкріплені тим, що закони 1873 і 1885 рр. все ще дозволяли іспанцям відвідувати півострів заради сезонних заробітків). У 1900 р. британський посол в Мадриді Г. М. Дюранд заявив про необхідність будівництва довкола Гібралтару кам'яного муру для недопущення безконтрольної міграції. Після цього іспанці висловили дипломату протест [2, с. 296].

Під час Першої світової війни в іспанських Генеральних кортесах існували профранцузька (ліберали та соціалісти) та пронимецька (консерватори) фракції, а ось пробританської сили не було (що свідчить про неприязнь всього іспанського політикуму до цієї країни). Щоправда, конфронтація підданих не стосувалась монарших осіб, які на поч. XX ст. почали зближуватися між собою. Кульмінацією цього явища став шлюб Альфонсо XIII й британської принцеси

Вікторії Баттенберг у 1906 р. Цікаво, що союз не мав політичного розрахунку і був укладений через взаємні почуття. До речі, це був перший шлюб між правителями Англії та Іспанії з 1554 р. Також, в 1905 р. Альфонсо XIII відвідав Лондон, а у 1928 р. отримав звання фельдмаршала британської армії. В 1906 р. він запропонував себе в ролі посередника для врегулювання Танжерської кризи й запросив британців на Альхесіранську конференцію. Вочевидь, король дотримувався принципів корпоративної етики й аристократичної солідарності у взаєминах з Едуардом VII та Георгом V. Наявність фігури володаря, як арбітра у взаєминах між парламентськими фракціями, сприяла виробленню консенсусу внаслідок якого Іспанія залишилась нейтральною в роки Першої світової війни й не воювала з британцями [23, с. 99–102].

Дипломатична конфронтація між Іспанією та Великою Британією розморозила суспільну дискусію для пошуку шляхів вирішення «гібралтарського питання». У 1917 р. генерал М. Прімо де Рівера запропонував Іспанії відмовитись від Марокко (включно з Сеутою і Мелільєю) обмінявши його на Гібралтар в межах угоди зі Сполученим Королівством. На його думку, Іспанія водночас позбудеться колоніальних проблем («подарувавши» їх британцям) і зможе відродити свою велич, контролюючи півострів [21, с. 7–46]. Втім, британці не прагнули втратити військово-морську базу заради незрозумілих перспектив у Марокко. Під час прем'єрства М. Прімо де Рівери Велика Британія боялась, що генерал знову запропонує нестандартне вирішення проблеми, тому саботувала його авантюри й в 1928 р. засудила претензії Іспанії на міжнародну зону в Танжері [19, с. 199]. Однак, після встановлення Іспанської республіки та приходу до влади соціалістів (вони заявили про ревізію міжнародного порядку) побоювання британців стали ще більшими. Консервативний британський уряд вважав республіканців загрозою інтересам Сполученого Королівства. А ось ліва інтелігенція, навпаки, симпатизувала республіканцям (хрестоматійним прикладом чого слугувала біографія Дж. Орвела який воював на їх боці). Щоправда, офіційно республіканці не претендували на Гібралтар (маючи більш нагальні проблеми), але громадянська війна в Іспанії спричинила хвилю міграції на півострів, яка загрожувала зміною етнічного складу колонії. В 1937 р. міноносець HMS «Hunter» підірвався на міні франкістів біля берегів Іспанії. Після цього британці обмежили доступ іспанців на півострів, а після 1939 р. посилили заборони [6, с. 4, 36, 53, 58].

В 1937 р. консервативний уряд Великої Британії встановив взаємини з франкістами, а через два роки визнав легітимність їх режиму (натомість лідер

лейбористської опозиції К. Етлі відмовився контактувати з франкістами). У Лондоні таку політику аргументували намаганням вибити ґрунт з-під іспансько-німецького зближення. Н. Чемберлен та В. Черчилль були впевнені в тому, що обережний Ф. Франко не підтримає радикальних пропозицій А. Гітлера щодо плану «Ізабелла», спільного іспансько-німецького наступу на Гібралтар (німці збирались окупувати колонію і не розглядали можливості її передачі Іспанії), але торгуватиметься за кращі умови. Велика Британія (подібно до Німеччини з аналогічним планом «Фелікс») розглядала можливість потенційного іспансько-німецького протистояння у випадку інтервенції Вермахту до країни та збиралась надіслати на допомогу Ф. Франко армійський корпус з Гібралтару. А ось план «Пілігрим» передбачав собою окупацію Канарських островів на випадок вступу Іспанії у війну на боці «країн Вісі» [17, с. 174–175; 23, с. 121–147]. Цей план мав альтернативний характер, але факт того, що такі наміри обговорювались у Сполученому Королівстві означали те, що британці, подібно до німців, розглядали франкістський режим не як потенційного союзника, а як непрогнозовану нейтральну країну, яка могла в будь-який момент перейти на бік противника.

Співпраця Ф. Франко з німцями сприяла тому, що на Потсдамській конференції британці та американці заявили, що не готові приймати Іспанію до ООН [18]. Іспансько-британському зближенню не сприяла риторика повоєнного прем'єра К. Етлі, який регулярно звинувачував каудильйо в «реакційності». Ескалація продовжувалась в подальші роки навіть попри те, що адміністрація колонії скасувала закони 1873 і 1885 рр. та дозволила іспанцям їздити на півострів заради заробітків та жити там. Особливу неприязнь іспанців викликали події 1954 р., коли королева Елізабет II відвідала Гібралтар. Це був перший в історії випадок відвідин колонії монархом Сполученого Королівства, а іспанська преса пов'язала візит зі святкуванням переможної 170-річниці Великої облоги Гібралтару. Насправді заходи мали місце роком раніше, але іспанська сторона скористалась приводом, аби закрити консульство на півострові у 1956 р. та офіційно оголосити претензії на колонію [20]. Нову позицію іспанської сторони висловив у 1960 р. дипломат С. да Мадар'яга, який стверджував, що його країна «не була б Іспанією, якби не мала прагнення повернути Гібралтар» [3, с. 47]

Враховуючи, що з 1955 р. Ф. Франко домігся членства Іспанії в ООН, «гібралтарське питання» знову постало на порядку денному. Іспанські дипломати отримали можливість підіймати цю проблему на трибуні ООН, апелюючи до статусу Гібралтару в контексті деколонізації. Криза відносин між

державами «західного табору» та зближення Іспанії із т. зв. «країнами третього світу» змусили США та Організацію економічного співробітництва та розвитку у 1959 р. ініціювати серію іспансько-британських перемовин, які загальмували ескалацію конфлікту. Сполученому Королівству було вигідне примирення з Ф. Франко, бо британське керівництво мало проблеми у своїх колоніальних володіннях і не могло розпорощувати сили на протистояння франкістам. Зі свого боку Іспанія перебувала в складному економічному становищі та не могла втрачати британських туристів й інвестиції через «гібралтарське питання». Наступного року міністр зовнішніх справ Іспанії Ф. М. де Кастелья відвідав Гібралтар та поновив роботу консульства. У відповідь, його британський колега А. Дуглас-Хоум приїхав до Мадриду і домовився з Ф. Франко про створення в країні вільної економічної зони для інвесторів зі Сполученого Королівства. [2, с. 296; 8, с. 23]. Склалися передумови для потепління іспансько-британських відносин і «нової ери» їхніх взаємин.

Втім «нова ера» тривала тільки до 1963 р. Іспанія почала долати наслідки кризи, її економіка зростала, а жертвування національним престижем заради інвестицій не влаштовувало Ф. Франко. Велика Британія не хотіла втрачати позиції на іспанському ринку, але не в обмін на стратегічно важливу базу. В новому протистоянні обидві сторони використовували гібридні методи для досягнення цілей. Протягом 1963 – 1966 рр. Мадрид фінансував мітинги іспано-гібралтарців проти британської адміністрації. В 1967 р. Іспанія заручилася в ООН підтримкою недружніх до Великої Британії арабських держав, країн Латинської Америки та СРСР, які проголосували за резолюцію 2353 (не визнавала результатів референдуму і зобов'язувала британців покинути півострів до 1969 р.) Британці ж загітували англо-гібралтарців у 1964 р. прийняти нову конституцію, легітимність якої не визнала Іспанія, а за три роки провели на півострові референдум. За його наслідками територія залишилося в складі Сполученого Королівства, таким чином було проігноровано резолюцію ООН. У відповідь на це, у 1969 р. Іспанія перекрила кордон з британським володінням та розпочала блокаду півострова. Внаслідок цього Гібралтар позбувся 30% робочої сили, яку складали іспанські мігранти, та перетворився на дотаційний регіон для Сполученого Королівства. За одинадцять років (з 1969 по 1980 рр.) британці витратили на його утримання 7 млн. фунтів стерлінгів і на 90% забезпечували півострів товарами. [1, с. 165; 2, с. 48–49; 4; 12, с. 12–17; 23; 17, с. 86–90].

Іспанія продовжувала блокаду Гібралтару навіть після лібералізації режиму і остаточно зняла її тільки в 1985 р. На думку американського політолога Л.

Коффі створена Ф. Франко тактика залякування Великої Британії та США через шантаж для повернення Гібралтару досі використовується Мадридом [10]. З постійною періодичністю між Іспанією та Великою Британією виникають дипломатичні суперечки довкола «гібралтарського питання», яке досі не вдалось врегулювати попри домовленості між державами та посередництво Європейського Союзу. Нині ж його розв'язання ускладнено фактором «Brexit». «Гібралтарське питання» потребує детальної структуризації та принципово нового постнаціонального підходу, який зміг би задовільнити Іспанію та Сполучене Королівство.

Висновки. Таким чином, внаслідок зміни геополітичної кон'юнктури протягом перш. пол. XIX ст. іспансько-британські відносини перестали бути ворожими, а між державами відбулося зближення. Початок масового відвідування британцями Іберійського півострова сприяв витісненню візії «чорної легенди» з їхньої суспільної думки і сприйняття Іспанії як «орієнтальної периферії». Одним із ключових у іспансько-британських відносин було «гібралтарське питання» – питання територіальної приналежності півострова. Ще у 1783 р. Іспанія відмовилася від військового сценарію його повернення, локальне суспільство майже не рефлексувало на цю тему, а вплив мігрантів на півострів забезпечував доходами місцеву економіку, утім, більша частина іспанського суспільства не мала приязні до Великої Британії. У Сполученому Королівстві «гібралтарське питання» сприймалось як частина героїчного національного міфу, а протягом перш. пол. XIX ст. англо-гібралтарці виплекали власну ідентичність, яка протиставлялась іспано-гібралтарській. Після того, як в 1869 р. Гібралтар втратив значення своєрідного «ключа» до басейну Середземного моря і почав перетворюватись на військово-морську базу, Велика Британія стала втручатись у міжетнічні взаємини на території колонії. Це спричинило ревізію ставлення до «гібралтарського питання» на Іберійському півострові. Загалом, еволюція іспансько-британських взаємин протягом зазначеного періоду пройшла крізь вісім етапів. На першому етапі (1873–1885 рр.) британська адміністрація Гібралтару видала кілька законів, які призвели до обмеження доступу іспанців на півострів. У відповідь Іспанія почала зближуватись з Францією та Німеччиною. Другий етап (1885–1914 рр.) характеризувався відродженням «чорної легенди» на Британських островах, загостренням ситуації в колонії та дипломатичними скандалами. Щоправда, представники Бурбонів та Саксен-Кобург-Готської династії почали зближуватись між собою, що стало однією з причин нейтралітету Іспанії в Першій світовій війні. Головною рисою третього

етапу (1914–1930 рр.) була поява в Іспанії суспільно-політичної дискусії щодо необхідності нового шляху вирішення гібралтарського питання через різні колоніальні авантюри, які Велика Британія намагалася саботувати, вважаючи їх небезпечними для Гібралтару. В період між 1930 і 1939 рр. уряд Сполученого Королівства ще більше обмежив доступ іспанців до колонії, побоюючись неконтрольованої міграції і дестабілізації. На п'ятому етапі (1939–1945) «гібралтарське питання» стало предметом дипломатичних суперечностей між Іспанією, Великою Британією та Німеччиною і лише обережність Ф. Франко вберегла країну від участі в Другій світовій війні. Однак, неприязнь британського керівництва до каудильйо і його маніпуляції довкола проблеми сприяли ескалації відносин в наступний період (1945–1959). Кульмінацією став вихід питання на глобальний рівень і оголошення претензій Іспанії на Гібралтар. Хоча, в 1960–1963 рр. державам вдалось тимчасово врегулювати проблему, але вирішити чинні суперечності вони так і не змогли, що призвело до нової кризи. Останній етап (1963–1969 рр.) характеризувався неможливістю вирішити гібралтарське питання на рівні ООН і початком блокади півострова іспанцями. Попри зняття блокади та нові домовленості в наступні десятиліття, на сьогодні Іспанія продовжує використовувати закладену ще франкістами тактику у «гібралтарському питанні». Чинна політика Сполученого Королівства також не сприяє вирішенню найдавнішої територіальної суперечки у Західній Європі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Блажівська Р.О. Проблема Гібралтару в іспано-британських відносинах та шляхи її врегулювання [Електронний ресурс] / Р.О. Блажівська. // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2014. – №8. – С. 163–167. – Режим доступу: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/view/393/391> (Дата звернення: 22.03.2023). – Назва з екрана.
2. Кузнецова М.В. Гибралтар в испано-британских отношениях: история вопроса / М.В. Кузнецова // Вестник МГИМО-Университета. – 2011. – №3. – С. 295–300.
3. Лесіва Н.О. Проблема Гібралтару в контексті відносин Великої Британії та Іспанії (1960–2010 рр.) / Н.О. Лесіва // «Наука. Релігія. Суспільство». – 2011. – №4. – С. 47–50.
4. Лук'янов О.П. Проблема Гібралтару в зовнішній політиці Іспанії, 1963–1985 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 / Лук'янов О.П. – Луганськ, 2003. – 20 с.
5. Эсоно А.В. Гибралтар и сложение популярного образа Испании в XIX веке / А.В. Эсоно // Новое искусствознание. – 2021. – №1. – С. 40–46.
6. Alberca J.P. Gibraltar and the Spanish Civil War 1936–39: local, national and international perspectives / J.P. Alberca. – London: Bloomsbury Academic, 2016. – 208 с.
7. Barlett C.J. After Palmerston: Britain and the Iberian Peninsula 1865–76 / C.J. Barlett. // English Historical Review. – 1994. – №109. – С. 74–88.
8. Castiella F.M. Negotiations on Gibraltar: Documents presented to the Spanish Cortes / F.M. Castiella. – Madrid: Ministry of foreign affairs, 1968. – 1103 с.

9. Clowes W.L. The royal navy, a history from the earliest times to the present / W.L. Clowes. – London: S. Low, Marston, 1898. – 658 c.
10. Coffey L. Self-determination and national security: why the US should back British sovereignty over Gibraltar [Electronic resource] / L. Coffey // The Heritage Foundation. – 2014. – 13.02. – Mode of access: <https://www.heritage.org/global-politics/report/self-determination-and-national-security-why-the-us-should-back-british> (Last access: 22.03.2023). – Title from the screen.
11. Ford R. The Landsbook for travellers in Spain / R. Ford. – London: J. Murray, 1855. – 963 p.
12. Gold P. Gibraltar: British or Spanish? (Routledge Advances in European Politics) / P. Gold. – London: Routledge, 2005. – 414 p.
13. Grocott C. Gibraltar: A Modern History / C. Grocott, G. Stockey. – Cardiff: University of Wales Press, 2012. – 182 p.
14. Jackson W. The rock of the Gibraltarians: a history of Gibraltar / W. Jackson. – Cranbury: Associated University Press, 1987. – 379 p.
15. Krammer J. English and Spanish in Gibraltar / J. Krammer. – Hamburg: H. Buske, 1986. – 103 p.
16. Marc A. Gibraltar: Conquered by no enemy / A. Marc. – Stroud: History Press, 2008. – 256 p.
17. Marquina A. The Spanish Neutrality during the Second World War / A. Marquina. // American University International Law Review 14. – 1998. – №1. – C. 171–184.
18. No. 727 Proposal by the United States Delegation [Electronic resource] // Foreign relations of the United States: diplomatic papers, The conference of Berlin (The Potsdam conference), 1945. – 1945. – Mode of access: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1945Berlinv02/d727> (Last access: 22.03.2023). – Title from the screen.
19. Pack S. The deepest border: the strait of Gibraltar and the making of the Hispano-African border / S. Pack. – Standford: Standford University press, 2019. – 368 p.
20. Peralta G. Queen's 1954 visit to Gibraltar remembered. [Electronic resource] / G. Peralta // Gibraltar Chronicle. – 2022. – Mode of access: <https://www.chronicle.gi/queens-1954-visit-to-gibraltar-remembered/> (Last access: 22.03.2023). – Title from the screen.
21. Primo de Rivera M. Gibraltar y Africa: la cuestion del dia: discurso del General Primo de Rivera: una carta intima, un prologo, dos appendices / M. Primo de Rivera. – Cadiz: M. de Alvarez, 1917. – 56 p.
22. Rosas-Ledezma E. Las relaciones hispano-britanicas a comienzos del siglo XX: los caminos del entendimiento. Cuadernos de Historia Moderna y Contemporanea / E. Rosas-Ledezma // Revista de Estudios Internacionales. – 1980. – №1. – C. 703–724.
23. Sharman N. Britain's informal empire in Spain 1830–1950. Free trade, protectionism and military power / N. Sharman. – London: Palgrave Macmillan, 2021. – 351 p.
24. UN. General Asseby (22nd sess: 1967-1968) resolution 2353. Question of Gibraltar [Electronic resource]. – Mode of access: <https://digitallibrary.un.org/record/202992?In=ru> (Last access: 22.03.2023). – Title from the screen.

References:

1. Blazhiyevska, R.O. (2014). Problema Gibraltaru v ispanobritanskih vidnosinah ta shlyahi jiji vreguljuvannya. *Philisofia i politilogia v konteksti suchasnoji kulturi*, 8, 163–167 [in Ukrainian].
2. Kuznecova, M.V. (2011). Gibraltar v ispanobritanskih otnosheniyah: istoriya voprosa. *Vestnik MGIMO Universiteta*, 3, 295–300 [in Russian].
3. Lesiva, N.O. (2011). Problema Gibraltaru v konteksti vidnosyn Velykoji Brytaniiji ta Ispaniji (1960–2010 rr.) *Nauka. Religija. Suspilstvo*, 4, 47–50 [in Ukrainian].
4. Lukyanov, O.P. (2003). *Problema Gibraltaru v zovnishnij polititsi Ispaniji 1963-1985 rr.* [Avtoref. dys. ... kand. istor. nauk]. Lugansk [in Ukrainian].

5. Esono, A.V.(2021). Gibraltar i slozhenie populyarnogo obraza Ispanii v XIX veke. *Novoe iskusstvoznanie*, 1, 40–46 [in Russian].
6. Alberca, J.P. (2016). *Gibraltar and the Spanish Civil War 1936–39: local, national and international perspectives*. London: Bloomsbury Academic [in English].
7. Barlett, C.J. (1994). After Palmerston: Britain and the Iberian Peninsula 1865–76. *English Historical Review*, 109 (430), 74–88 [in English].
8. Castiella, F.M. (1968). *Negotiations on Gibraltar: Documents presented to the Spanish Cortes*. Madrid: Ministry of foreign affairs [in English].
9. Clowes, W.L. (1898). *The royal navy, a history from the earliest times to the present*. London: S. Low, Marston [in English].
10. Coffey, L. (2014). Self-determination and national security: why the US should back British sovereignty over Gibraltar. *The Heritage Foundation*. Retrieved from: <https://www.heritage.org/global-politics/report/self-determination-and-national-security-why-the-us-should-back-british> [in English].
11. Ford, R. (1855). *The Landsbook for travellers in Spain*. London: J. Murray [in English].
12. Gold, P. (2005). *Gibraltar: British or Spanish? (Routledge Advances in European Politics)* London: Routledge [in English].
13. Grocott, C., & Stockey, G. (2012). *Gibraltar: A Modern History*. Cardiff: University of Wales Press. [in English]
14. Jackson W. G. F. (1987). *The rock of the Gibraltarians: a history of Gibraltar*. Cranbury: Associated University Press [in English].
15. Krammer, J. (1986). *English and Spanish in Gibraltar*. Hamburg: H. Buske [in English].
16. Marc, A. (2008). *Gibraltar: Conquered by no enemy*. Stroud: History Press. [in English]
17. Marquina, A. (1998). The Spanish neutrality during the Second World War. *American University International Law Review* 14, 1, 171–184 [in English].
18. No. 727 Proposal by the United States Delegation. *Foreign relations of the United States: diplomatic papers, The conference of Berlin (The Potsdam conference), 1945*. Retrieved from: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1945Berlinv02/d727> [in English].
19. Pack, S.D. (2019). *The deepest border: the strait of Gibraltar and the making of the Hispano-African border*. Standford: Standford University press [in English].
20. Peralta, G. (2022). Queen’s 1954 visit to Gibraltar remembered. *Gibraltar Chronicle*. Retrieved from: <https://www.chronicle.gi/queens-1954-visit-to-gibraltar-remembered/> [in English].
21. Primo de Rivera, M. (1917). *Gibraltar y Africa: la cuestion del dia: discurso del General Primo de Rivera: una carta intima, un prologo, dos appendices*. Cadiz: imp. M. de Alvarez [in Spanish].
22. Rosas-Ledezma, E. (1980). Las relaciones hispano-britanicas a comienzos del siglo XX: los caminos del entendimiento. Cuadernos de Historia Moderna y Contemporanea. *Revista de Estudios Internacionales*, 1, 703–724 [in Spanish].
23. Sharman, N. (2021). *Britain’s informal empire in Spain 1830–1950. Free trade, protectionism and military power*. London: Palgrave Macmillan [in English].
24. UN. General Assembly (22nd sess: 1967–1968) resolution 2353. *Question of Gibraltar*. Retrieved from: <https://digitallibrary.un.org/record/202992?In=ru> [in Russian].

Nataliya Shevchenko,

Ph.D. (History), Associate Professor,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Nazar Machynsky,

Master's Student,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

EVOLUTION OF RELATIONSHIPS BETWEEN THE UNITED KINGDOM AND SPAIN IN THE CONTEXT OF THE «GIBRALTAR QUESTION», 1873–1969

Abstract. *The article analyzes the evolution of relationships between the United Kingdom and Spain in the context of the question about Gibraltar from 1873 to 1969. That is the period between Aliens' Order in council adoption and land border closing by Spanish. The scientific novelty of the research lies in distinguishing the period of the question about Gibraltar transformation in the historical context of the relationships between the United Kingdom and Spain, its periodization, determining British and Spanish contribution to overcome the question and finding out of its influence on present day situation. The problem's political content and the long interaction period between the two states, which was and is aimed at solving this issue, allow us to trace various critical processes that accompanied these relations. In the end of XVIII century, Spain gave up trying to return Gibraltar by military solution and Spanish society accepted its loss. Geopolitical changes in Europe promoted the rapprochement of the United Kingdom and Spain and different contacts between their citizens in the first half of XIX century. But, in a result of Gibraltarians natiogenesis process and building a naval base in the colony – the United Kingdom started to limit Spanish-Gibraltarians civil rights. And not everyone was ready to revise their positions, many people had a historical memory of the interrelationships and rivalry between the states, to which economic factors were added, namely the powerful lag in development between Great Britain and Spain. This led to deterioration of the relationships between the United Kingdom and Spain, plenty diplomatic scandals and predicted emergencies the inquiries about returning Gibraltar peninsular back to Spain. Spain draw closer to British rivals, declared the claims on Gibraltar, raised the issue in international level, made the economic blockade and the land border closing. By the way, the United Kingdom made some concessions but could not leave Gibraltar because of its strategical status and national prestige. Value principles of the relationships between the United Kingdom and Spain are using today in the context of question about Gibraltar.*

Keywords: *Spain, Great Britain, Gibraltar, international relations, «Gibraltar question».*

Надійшла до редколегії 07.12.2022

НАУКОВА ХРОНІКА

Олег Машевський,

д-р іст. наук, проф.

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка,

м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0002-5251-2089

Ольга Сухобокова,

канд. іст. наук, доц.

ORCID: 0000-0002-4140-3231

Researcher ID: W-1566-2019

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка,

м. Київ, Україна

«ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПІСЛЯ ПЕРЕМОГИ»: МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ ДО 75-Ї РІЧНИЦІ ПЛАНУ МАРШАЛЛА

Попри те, що ніхто достеменно не знає, коли саме закінчиться розпочата РФ війна проти України (хоча ніхто в Україні не сумнівається в перемозі), однак вже сьогодні маємо думати про відбудову знищеного і знівеченого ворогом. Причому, в широкому розумінні – не лише у матеріальному вимірі, а на всіх рівнях та у всіх сферах нашого життя. Досвід попередніх світових та інших великих війн показує, що це надзвичайно тривалий, затратний і складний процес, який вимагає не лише колосальних фінансових і людських ресурсів, а й ретельного планування. Тому широка дискусія щодо післявоєнного відновлення України, яка розгортається на рівні українських і зарубіжних політичних і державних діячів, науковців та українського громадянського суспільства, якраз на часі.

Власне, ця дискусія розпочалася ще рік тому, щойно стало зрозуміло, що завдяки Збройним силам України та українському народу, і за підтримки дружніх демократичних країн Україна переможе. Вже під час перших, після початку повномасштабного вторгнення РФ, до України візитів зарубіжних політиків, лідерів іноземних держав та міжнародних організацій до Києва і зруйнованих окупантами містечок Київщини, на найвищому рівні почала підніматися тема відбудови України. Протягом року Європейський Союз та низка країн його членів, зокрема Франція, Німеччина, Польща, Нідерланди, Швеція, а також Велика Британія, США, Канада, Японія та інші запропонували свою фінансову та іншу допомогу у відновленні тих чи інших міст і містечок, об'єктів соціальної інфраструктури чи галузей України. Триває обговорення й відновлення України і на більш масштабному рівні – цілеспрямованими зусиллями світової демократичної спільноти визначається роль та інструментальні можливості в цьому процесі Європейського Союзу, МВФ, ПРО ООН та інших глобальних міжнародних

організацій. У зв'язку з цим постає і низка додаткових питань, наприклад, щодо перспектив залучення для відбудови України коштів країни-агресора.

Таким чином, проблема відновлення України після її перемоги становить цілий комплекс взаємопов'язаних багаторівневих і переважно дуже складних питань, що потребують глибокого аналізу та тривалої експертної дискусії задля пошуку і віднайдення оптимальних рішень. Водночас важливою запорукою успіху в цьому є звернення і до історії відбудови європейських міст і цілих країн після Першої та Другої світових війн, максимально ефективно поєднання досвіду минулих поколінь та новітніх можливостей.

Розпочата РФ війна проти України, особливо її широкомасштабна фаза, що супроводжується тотальним знищенням українських населених пунктів, інфраструктури тощо, спричинила сплеск інтересу до масштабної допомоги США у відбудові Європи після Другої світової війни. Тож після затвердження Конгресом та президентом США програми ленд-лізу для України в травні 2022 р., світові лідери та громадськість обговорюють можливість нового «плану Маршалла» для відновлення України після її перемоги.

Досить поширений стереотип, що період війни («коли говорять гармати, то музи мовчать») не найкращий час для розвитку науки, освіти, культури, спростував ще легендарний прем'єр-міністр Великої Британії періоду Другої світової війни В. Черчилль своєю знаменитою сентенцією «Якщо ми економимо на культурі, то за що ми воюємо?». Нині, в Україні, не зважаючи на воєнне лихоліття, збережено освітній процес та наукові дослідження на всіх рівнях, зокрема в КНУ імені Тараса Шевченка. Щоправда, у жовтні та грудні 2022 р. будівлі університету значно постраждали від російських ракетних обстрілів. Проте, завдяки зусиллям університетської спільноти, підтримці держави та іноземних партнерів більшість руйнувань вже вдалося ліквідувати. Таким чином, Шевченків університет вже має на локальному рівні досвід відбудови, пошуку інвесторів та жертводавців.

Для розгляду та обговорення цих проблем в експертному середовищі у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка на базі кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн у рамках розвитку освітньої програми «Американістика та європейські студії (з поглибленим вивченням іноземних мов)» 31 березня 2023 року було проведено Міжнародну науково-практичну конференцію «Відновлення України: історичний досвід та перспективи після Перемоги» до 75-ї річниці початку реалізації програми Плану Маршалла та на підтримку ініціативи президента України United24.

Планом Маршалла називають американську програму з допомоги країнам Європи у відновленні після Другої світової війни. Хоча офіційно вона мала назву «Програма відновлення Європи» («European Recovery Program»), але увійшла в історію за іменем держсекретаря США Джорджа Маршалла, який був одним з ініціаторів та розробників плану відновлення. Одержувачами допомоги стали 17 країн Європи, в тому числі й Західна Німеччина. Найактивніший період втілення програми тривав з квітня 1948 по грудень 1951 року. Протягом цього часу США витратили на допомогу Європі близько 13 млрд доларів. Й хоча в експертному середовищі дотепер триває дискусія про економічні переваги та результати програми, всі визнають, що поряд з економічним чинником, вона відіграла потужну

політичну роль. Сприяючи інтеграції в Європі, опосередковано план Маршала вплинув і на створення в історичній перспективі Європейського Союзу. З огляду на те, що сьогодні ні в кого вже не виникає сумніву, що російсько-українська війна і перемога України кардинально вплинуть на архітектуру міжнародних відносин, політики та експерти усвідомлюють, що формування коаліції демократичних держав для допомоги Україні у війні, а згодом – згуртування та спільна робота для відновлення України після війни, також сприяє формуванню нової конфігурації в Європі та світі. Цього аспекту всесвітньої історії досить детально торкаються викладачі кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн, зокрема проф. Олег Машевський у навчальній дисципліні «Історія міжнародних відносин» [7].

Варто звернути увагу, що кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету має значний досвід організації міжнародних наукових форумів найвищого рівня в межах розвитку освітніх програм «Американістика та європейські студії (з поглибленим вивченням іноземних мов) та «Сходознавство» бакалаврського та магістерського рівня [3, 4, 5, 6, 11, 12].

Прикметно і певною мірою символічно, що ініціаторами та активними організаторами конференції стали студенти – молодь, на яку українське суспільство покладає найбільші надії на відновлення і подальший розвиток України – студенти магістратури та бакалаврату освітньої програми «Американістика та європейські студії» Едуард Кузьменко, Іван Фечко та Михайло Гіберт. А викладачі кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн КНУ імені Тараса Шевченка доц. Ольга Сухобокова та доц. Вікторія Пількевич на чолі із завідувачем кафедри, д.і.н., професором Олегом Машевським їх підтримали та долучилися до організації і проведення конференції.

Таким чином, організаторами події стали Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн, Спортивний департамент СПУ імені Тараса Шевченка, Студентський парламент Університету, Українська студентська Ліга.

До участі у *пленарному засіданні* Оргкомітету конференції вдалося залучити фахівців у різних галузях і низки країн. Так, після коротких вітальних слів проректорки з наукової роботи КНУ імені Тараса Шевченка Ксенії Смирнової та проректорки з науково-педагогічної роботи (міжнародне співробітництво) КНУ імені Тараса Шевченка Ганни Толстанової, а також завідувача кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Олега Машевського, з доповідями про актуальні питання відбудови України виступили провідні українські та зарубіжні експерти, науковці, політики, представники громадськості. Перелічимо основних спікерів та теми їхніх промов:

- Піотр Козицький, професор історії з університету Меріленд (США). «Які уроки історичний досвід повоєнної християнської демократії може дати Україні сьогодні».
- Хлоя Зенг, старший бізнес-директор Майкрософт, ексголова Ради Освітньої фундації Ісака (Вашингтон, США). «Проект "Мир": Американські волонтери навчають українську молодь. Програма підтримки безперервного навчання під час війни та підготовки до післявоєнних викликів». До свого виступу пані Зенг

залучила двох підлітків, які наголосили на важливих аспектах психологічної та соціальної адаптації постраждалих від війни їхніх українських однолітків.

- Олег Дунда, народний депутат України, голова підкомітету з питань будівництва та проектування. «Механізми нового плану Маршалла».
- Сергій Вакарін, голова UkraineIS. «Стратегія відновлення України у виданні 2030: Lessons for Ukraine. Проблеми та перспективи інноваційного розвитку України з урахуванням рекомендацій північноамериканських партнерів».
- Даніель Маліков, голова проєкту «Legacy Ukraine». «Важливість поширення історій про видатних українців закордоном у питанні налагодження підтримки для реконструкції України».
- Андреас Умланд, німецький політолог, аналітик Стокгольмського центру досліджень Східної Європи Андреас Умланд, фахівець з питань російського ультранаціоналізму та авторитаризму.

Фотозвіт про пленарне засідання конференції можна переглянути на фейсбук-сторінці кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн КНУ імені Тараса Шевченка [9].

Зауважимо, що практично всі доповіді були виголошені англійською та супроводжувалися ретельно підготовленими презентаціями, а модераторами пленарного засідання були ініціатори конференції Едуард Кузьменко та Іван Фечко, які вже мають чималий досвід проведення міжнародних, в тому числі англомовних, наукових заходів.

Обговорення різних аспектів порушеної під час пленарного засідання конференції проблематики було продовжене в рамках роботи трьох окремих секцій: 1. Післявоєнне відновлення України: пошук стратегії, проблеми та перспективи; 2. Відновлення країн Заходу після Першої та Другої світових війн; 3. Україна та світ у міжнародних відносинах післявоєнного часу: історія та сучасність.

Перша секція «Післявоєнне відновлення України: пошук стратегії, проблеми та перспективи», яку модерували професор Олег Машевський та студент 4 курсу освітньої програми «Американістика та європейські студії (з поглибленим вивченням іноземних мов)» Михайло Гіберт.

Дарина Іванко (КНУ імені Тараса Шевченка) у своїй доповіді розкрила проблему визнання та сприйняття поняття українського «культуроциду» світовою спільнотою. Наталія Шевченко, доцентка кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн, очільниця «Центру латиноамериканських та іберійських студій» (КНУ імені Тараса Шевченка) проаналізувала діяльність українських закордонних дипломатичних установ в країнах Латинської Америки та Карибського Басейну з пошуку партнерів у відбудові України. Світлана Константиюк (Чернівецький національний університет Ю. Федьковича) розглянула основні виклики формування ефективної культурної дипломатії України, передусім в період широкомасштабної російської агресії. Наталія Новосел (КНУ імені Тараса Шевченка) висвітлила тему поширення інформації з історії українського руху на Луганщині, як спосіб культурної реінтеграції області. Ілля Гафінець (Львівський національний університет ім. Івана Франка) змалював роль Японії у післявоєнній відбудові України. Михайло Дейнека (КНУ імені Тараса Шевченка) звернувся до теми

відновлення екології та рекреації у Криму після його звільнення від російської окупації.

Друга секція «Відновлення країн Заходу після Першої та Другої світових війн» (модератори – доцентка кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Вікторія Пількевич та студент магістратури Іван Фечко, освітня програма «Американістика та європейські студії») була присвячена розгляду історичного досвіду відбудови західних країн після світових війн та пошуку у ньому корисних для сьогоденної України рішень. Під цим кутом огляду важливими були доповіді «Повоєнна відбудова Європи: досвід для України» професора Олега Машевського, а також доповіді студентів бакалаврату: «Французький досвід відбудови після Першої світової війни» Алли Пунько, «Участь організацій та інституцій США у процесі відновлення країн Заходу після Другої світової війни» Михайла Гібберта, «План відновлення Італії, план Маршалла» Романа Маліновського, «Вплив плану Маршала на західноєвропейські країни» Назара Михайліва, «Роль жінок у відновленні країн Заходу після Другої світової війни» Каріни Сандоян, «Реформи монетарної політики Німеччини після двох світових війн» Артема Кучерова та ін.

Увагу було приділено також питанням відновлення духовної сфери після війни та вирішення психосоціальних проблем громадян: доповідь «Комплекс заходів урядів Великої Британії в період та після II Світової війни, спрямованих на запобігання та вирішення психологічних, психосоціальних проблем населення» студента магістратури Едуарда Кузьменка, «Театр Франції після Другої світової війни» студентки Софії Чернишової. Було порушено також важливі проблеми внутрішньої політики та міжнародних відносин, які дотепер залишаються актуальними в історичній науці. Так, студент магістратури Валентин Зацепіло у своїй доповіді розглянув багатовимірне «Берлінське питання» в повоєнній Німеччині (1945 – 1961 рр.). Водночас згадали і досвід повоєнної відбудови України після Другої світової війни – у доповіді студентки Анастасії Найдя «Україна після Другої світової війни».

Третя секція «Україна та світ у міжнародних відносинах післявоєнного часу: історія та сучасність», роботу якої модерували доцентка кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Ольга Сухобокова і студент магістратури Едуард Кузьменко (освітня програма «Американістика та європейські студії») була покликана позначити важливі виклики, які нині стоять перед Україною на міжнародній арені на шляху до повоєнного відновлення, та можливості залучення іноземних держав і міжнародної спільноти в цілому до їх вирішення, а також обговорити вплив російсько-української війни на зміну європейської та світової архітектури безпеки та роль в цьому України.

Надзвичайно цікавою була презентація дослідження учасників нашої конференції зі Львова члена правління ГО «АНТС», старшого експерта проекту «російські активи як джерело відновлення економіки України» Ярослава Сидоровича та докторки економічних наук, професорки Лідії Лісовської «Визначення структури резервів Центрального банку росії за країною походження», присвячена актуальній проблемі – виявленню російських фінансових та майнових активів за кордоном, прихованих різними способами у зарубіжних країнах. Тривале обговорення доповіді учасниками секції конференції, засвідчило неабиякий інтерес

аудиторії та практичну цінність проекту, представленого Я. Сидоровичем та Л. Лісовською, що є наочним прикладам ефективного поєднання використання наукових знань і підходів та сучасних технологій для вирішення суспільно важливих проблем.

Питанням запозичення в минулому корисного досвіду для відбудови України були присвячені доповіді кандидата історичних наук, доцента Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана Олександра Назарчука «Миротворча політика Віллі Брандта та Соціалістичного Інтернаціоналу. Досвід для України», кандидатки історичних наук, доцентки КНУ Вікторія Пількевич «Ліга Націй та ООН як ключові елементи побудови архітектури міжнародних відносин у післявоєнний час» та студентки КНУ Євгенії Земляної «Діяльність української діаспори в Канаді після Другої світової війни».

Сучасним проблемам інтеграції України до міжнародних інституцій, зокрема Європейського Союзу та НАТО, та взаємодії в цьому з дружніми до України державами, які активно її підтримують, була присвячена доповідь кандидатки історичних наук, доцентки КНУ Ольга Сухобокова «Вступ України до ЄС та НАТО у візії та політичній діяльності лідерів країн Балтії». Змістовною була доповідь магістра філософії Ярослава Петіка, присвячена теоретичним питанням міжнародного контролю над авторитарними режимами («New legal mechanisms for international control of authoritarian regimes»).

Окремим блоком роботи секції «Україна та світ у міжнародних відносинах післявоєнного часу: історія та сучасність» стала латиноамериканська тематика, представлена магістрами кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн КНУ та аналітиками Ради зовнішньої політики «Українська призма» Анастасією Косенко (доповідь «Візит заступника міністра закордонних справ України – А. Мельника до Гватемали в рамках центральноамериканського турне: ключові меседжі та висвітлення в місцевих медіа») та Іваном Фечком, який у своїй доповіді «Перспективи розвитку зовнішньоекономічних відносин України з країнами Латинської Америки та їх місце у процесі відбудови України» намітив основні «сфери росту» у відносинах України з провідними латиноамериканськими країнами та проаналізував чинники, які можуть цьому сприяти.

Відеозаписи пленарного засідання та всіх секцій конференції доступні на ютуб каналі кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн КНУ імені Тараса Шевченка «Американістика, Європейські студії та Сходознавство» [1, 2, 8, 10].

Таким чином, вважаємо, що в ході роботи пленарного та секційних засідань конференції «Відновлення України: історичний досвід та перспективи після Перемоги» її організаторам та учасникам вдалося наблизитися до реалізації її головного завдання – проаналізувати головні проблеми у повоєнному відновленні України та залучити досвід минулого для їх вирішення, намітити можливі шляхи дієвої комунікації України зі світом для відбудови нашої країни та розбудови після перемоги ефективної системи колективної безпеки з врахуванням нових обставин. Однак, зрозуміло, з огляду на динамічний розвиток подій в Україні та світі, незавершеність війни і неможливість наразі точно обрахувати всі збитки та потреби України після перемоги, такі обговорення в експертному середовищі і громадянському суспільстві мають відбуватися регулярно. А проведена 31 березня

2023 р. в КНУ імені Тараса Шевченка конференція «Відновлення України: історичний досвід та перспективи після Перемоги» є лише одним з перших, втім далеко не остаточних, кроків до пошуку оптимальних рішень проблем повоєнного відновлення в Україні, Європі та світі в цілому.

Рис. 1. Обкладинка програми конференції «Відновлення України: історичний досвід та перспективи після перемоги»: міжнародна науково-практична конференція до 75-ї річниці плану Маршалла.

Рис. 2. Пленарне засідання конференції «Відновлення України: історичний досвід та перспективи після перемоги»: міжнародна науково-практична конференція до 75-ї річниці плану Маршалла.

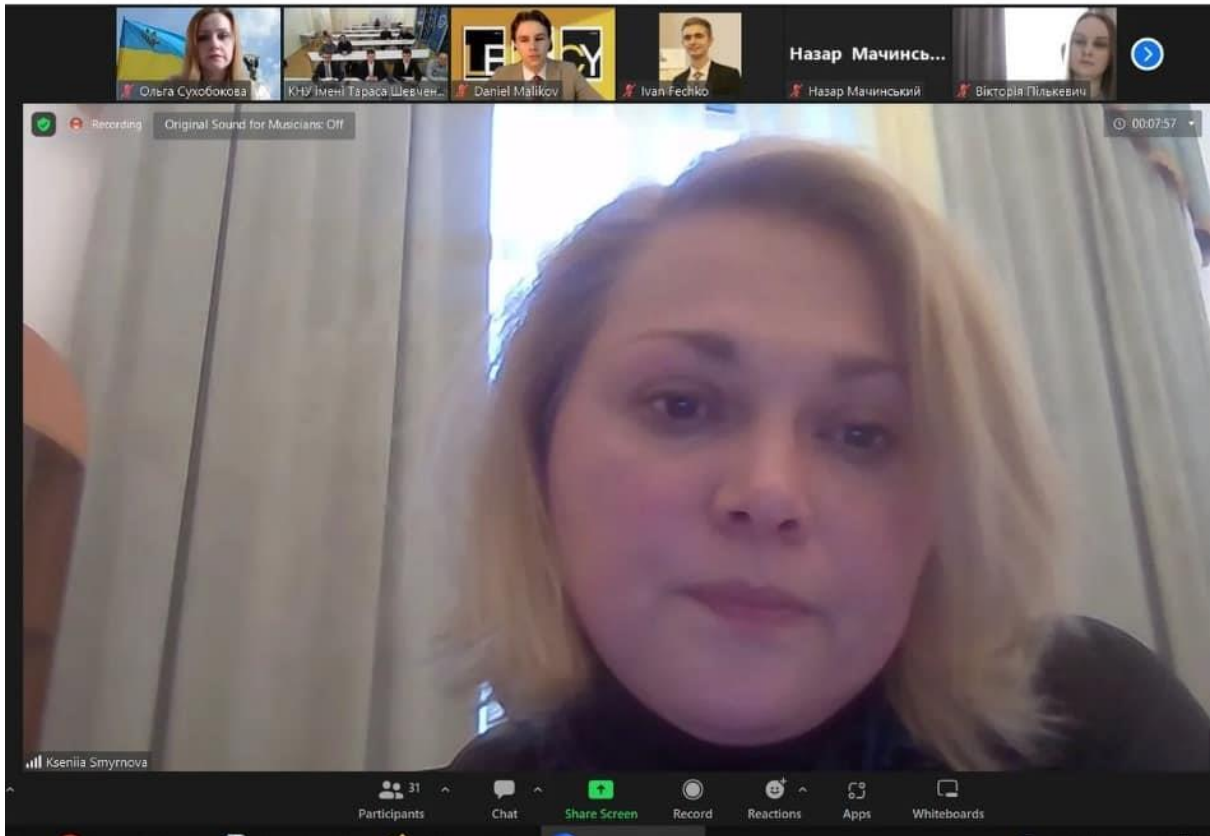

Рис. 3. Пленарне засідання конференції «Відновлення України: історичний досвід та перспективи після перемоги»: міжнародна науково-практична конференція до 75-ї річниці плану Маршалла.

Виступ проректорки з наукової роботи КНУ імені Тараса Шевченка Ксенії Смирнової.

Рис. 4. Пленарне засідання конференції «Відновлення України: історичний досвід та перспективи після перемоги»: міжнародна науково-практична конференція до 75-ї річниці плану Маршалла.

Ініціатори та члени оргкомітету, педставники від студентства освітньої програми «Американістика та європейські студії (з поглибленим вивченням іноземних мов) кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Едуард Кузьменко, Іван Фечко, Михайло Гіберт.

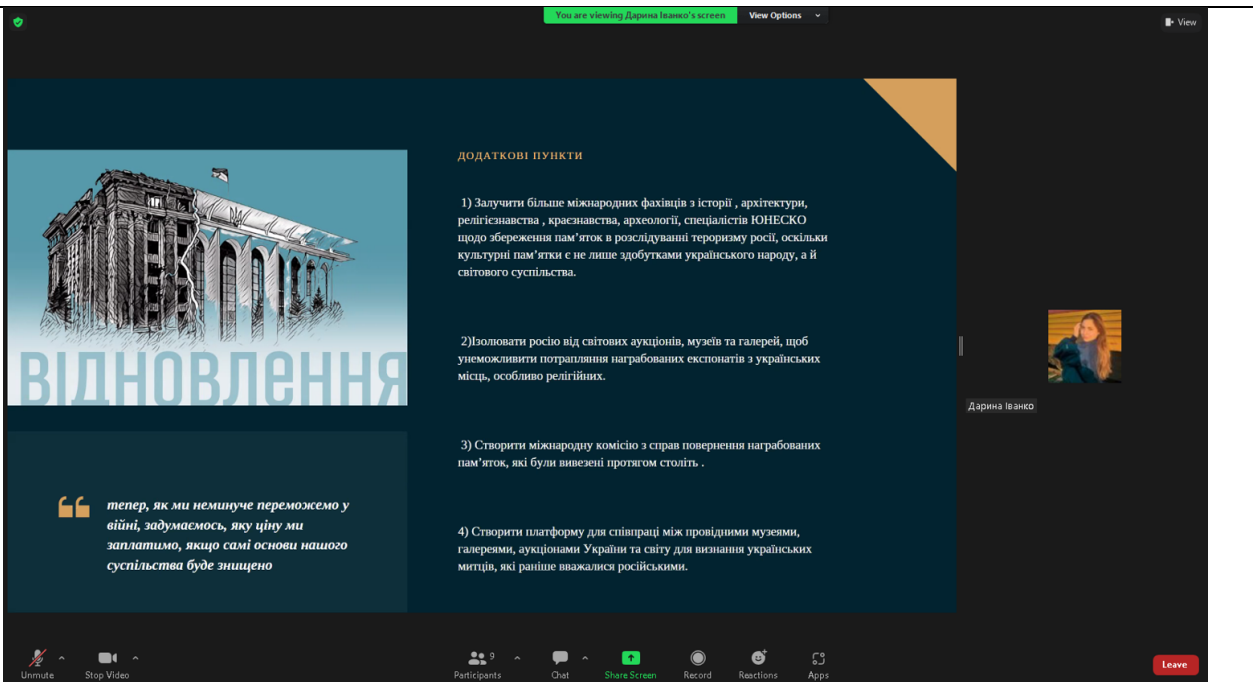

Рис. 5. Робота першої секції конференції – «Післявоєнне відновлення України: пошук стратегії, проблеми та перспективи».

Виступ студентки Дарини Іванко (КНУ імені Тараса Шевченка) «Визнання поняття українського «культуроциду» в міжнародній політиці».

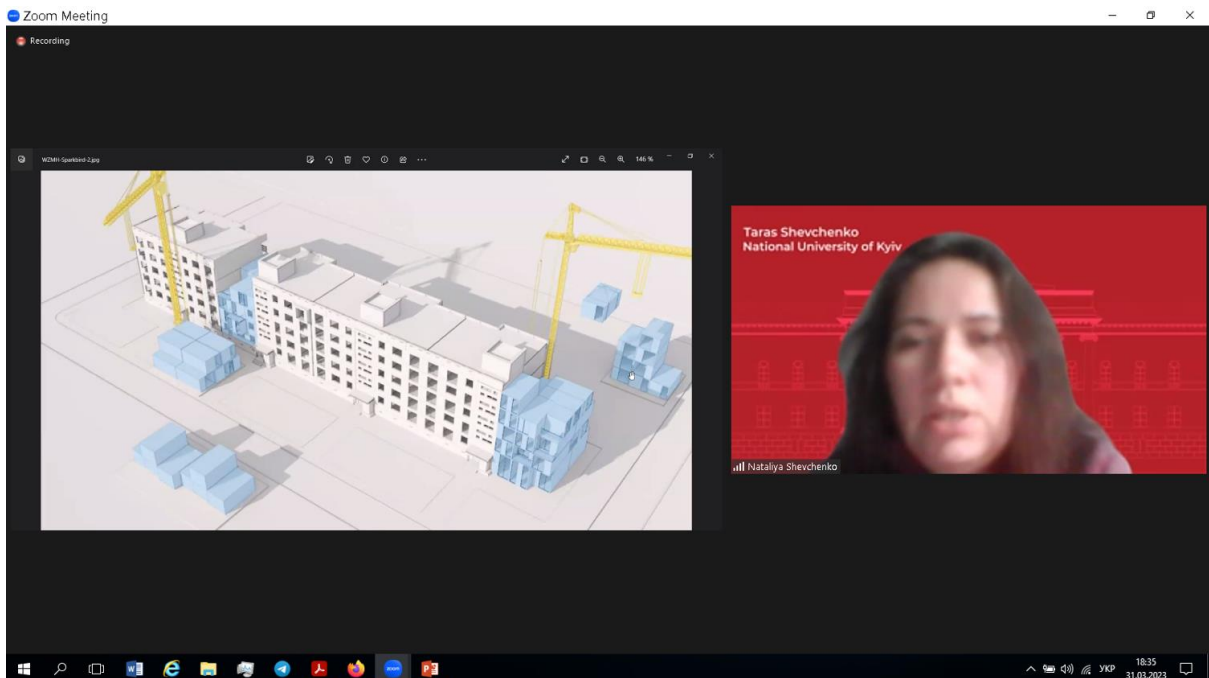

Рис. 6. Робота першої секції конференції – «Післявоєнне відновлення України: пошук стратегії, проблеми та перспективи».

Виступ Наталії Шевченко, доцентки кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн, очільниці «Центру латиноамериканських та іберійських студій» (КНУ імені Тараса Шевченка) «Діяльність українських закордонних

дипломатичних установ в країнах Латинської Америки та Карибського Басейну з пошуку патнерів у відбудові України».

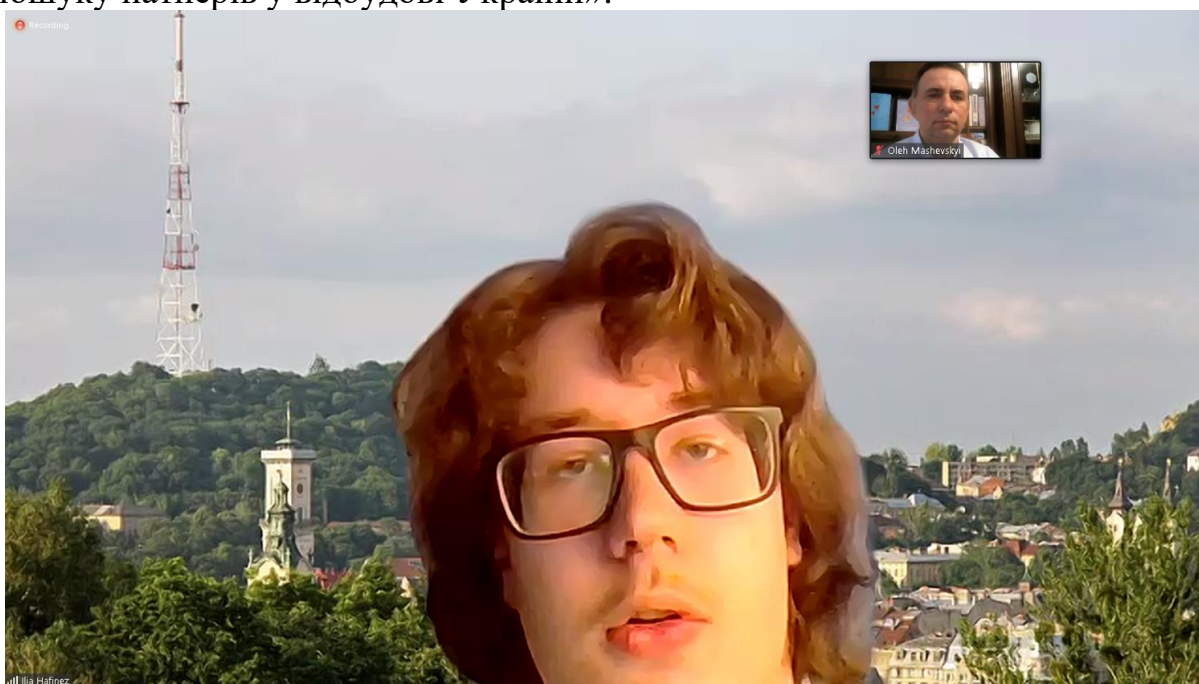

Рис. 7. Робота першої секції конференції – «Післявоєнне відновлення України: пошук стратегії, проблеми та перспективи».

Виступ Іллі Гафінця (Львівський національний університет ім. Івана Франка) «Роль Японії у післявоєнній відбудові України».

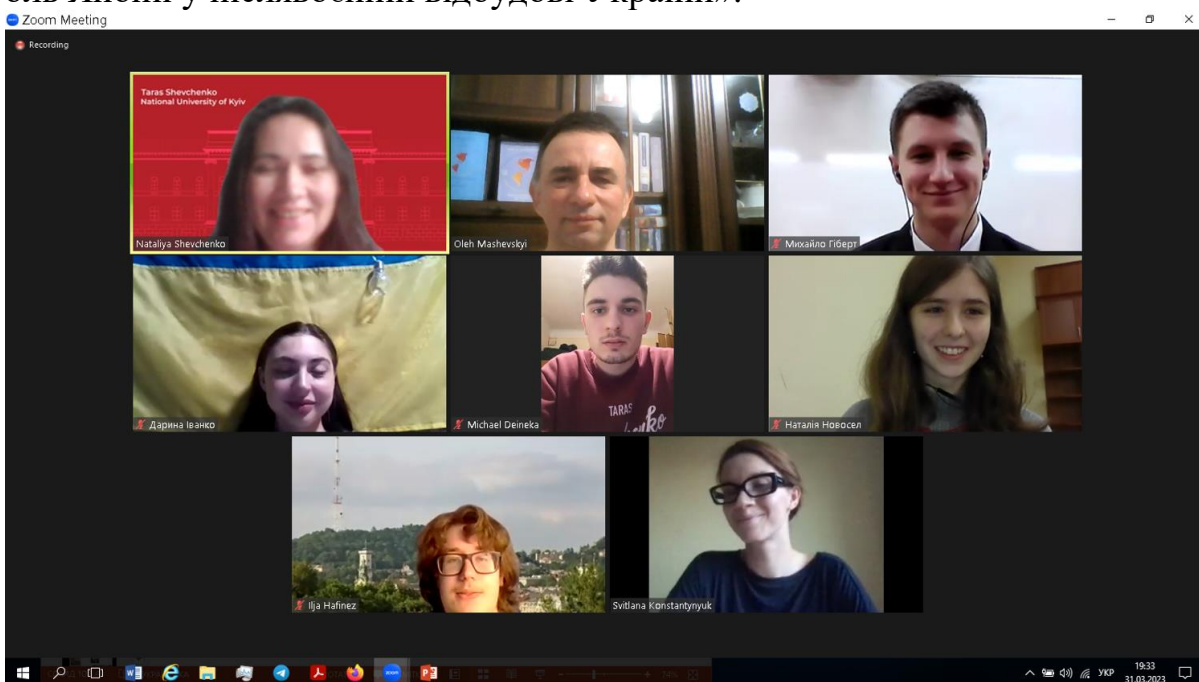

Рис. 7. Спільне фото учасників першої секції конференції – «Післявоєнне відновлення України: пошук стратегії, проблеми та перспективи».

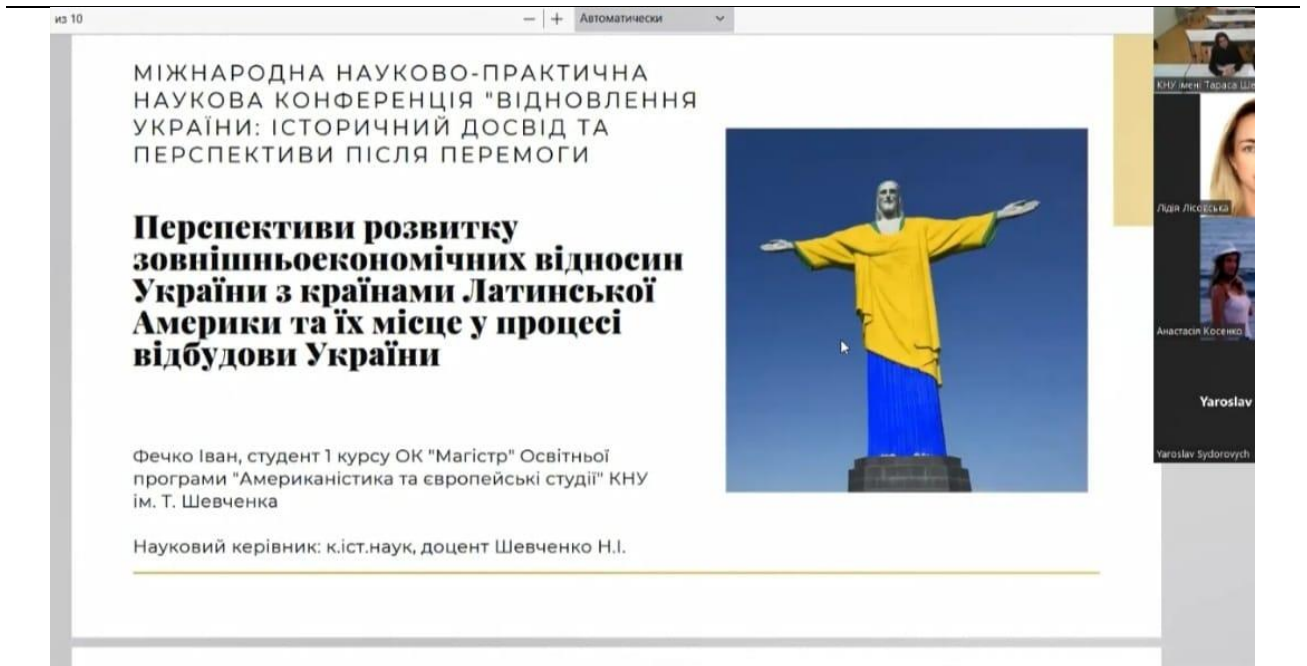

Рис. 8. Третя секція конференції – «Україна та світ у міжнародних відносинах післявоєнного часу: історія та сучасність».

Виступ Івана Фечка (КНУ імені Тараса Шевченка) «Перспективи розвитку зовнішньоекономічних відносин України з країнами Латинської Америки та їх місце у процесі відбудови України».

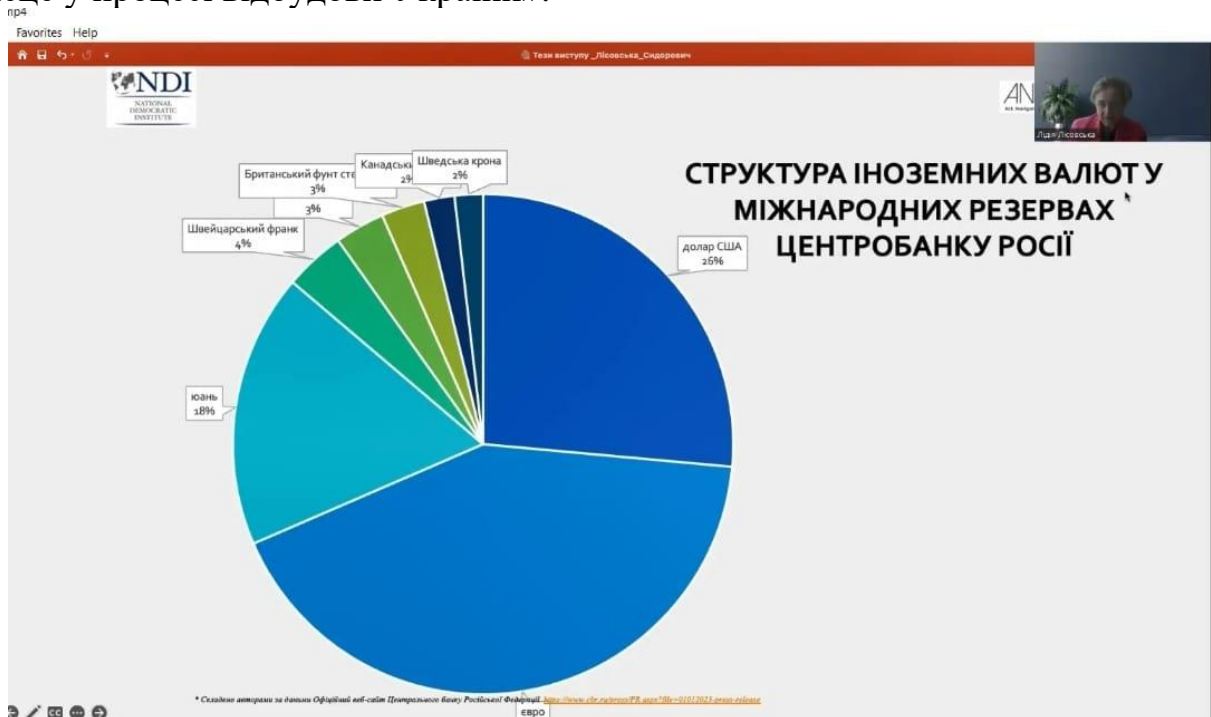

Рис. 9. Третя секція конференції – «Україна та світ у міжнародних відносинах післявоєнного часу: історія та сучасність».

Виступ члена правління ГО «АНТС», старшого експерта проекту «російські активи як джерело відновлення економіки України» Ярослава Сидоровича (Львів) та докторки економічних наук, професорки Лідії Лісовської (Львів)

«Визначення структури резервів Центрального банку росії за країною походження».

Список використаних джерел та літератури:

1. Відновлення країн Заходу після Першої та Другої світових воєн. Сек.2 конфер. «Відновлення України» [Електронний ресурс] // Американістика, європейські студії, сходознавство. Ютуб-канал Кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн КНУ імені Тараса Шевченка. – 2023, 4 квітня. – Режим доступу: <http://surl.li/gerqn> (Дата звернення: 05.04.2023). – Назва з екрана.
2. Відновлення України: історичний досвід і перспективи. До 75-річниці Плану Маршалла. Міжнар. конф. КНУ [Електронний ресурс] // Американістика, європейські студії, сходознавство. Ютуб-канал Кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн КНУ імені Тараса Шевченка. – 2023, 3 квітня. – Режим доступу: <http://surl.li/gerqq> (Дата звернення: 05.04.2023). – Назва з екрана.
3. Кравченко М. Друга міжнародна наукова конференція «Україна і США: досвід та перспективи співпраці», присвячена 25-річчю встановлення дипломатичних відносин між Україною та США [Електронний ресурс] / М. Кравченко // Американська історія та політика: науковий журнал. – 2017. – № 4. – С. 254–257. – Режим доступу: <http://surl.li/gerpx> (Дата звернення: 03.04.2023). – Назва з екрана.
4. Машевський О. Другий науковий семінар з історії Криму в КНУ імені Тараса Шевченка у контексті української та глобальної історії [Електронний ресурс] / О. Машевський // Європейські історичні студії: науковий журнал. – 2022. – №23. – С. 82–88. – Режим доступу: <http://surl.li/gerpz> (Дата звернення: 04.04.2023). – Назва з екрана.
5. Машевський О. Форум викладачів та дослідників європейської інтеграції. Міжнародна науково-практична конференція «Європейські інтеграційні процеси у ХХІ столітті: ключові тенденції, основні виклики та нові можливості». 27 березня 2018 року. [Електронний ресурс] / О. Машевський // Європейські історичні студії: науковий журнал. – 2018. – № 10. – С. 275–282. – Режим доступу: <http://surl.li/gerqd> (Дата звернення: 03.04.2023). – Назва з екрана.
6. Машевський О., Сухобокова О. «Sharing America's story with Ukraine: The Voice of America's Ukrainian Service, 1949–2019»: збірник наукових статей та матеріалів з історії Української служби «Голосу Америки» [Електронний ресурс] / О. Машевський, О. Сухобокова // Американська історія та політика: науковий журнал. – 2020. – №9. – С. 154–162. – Режим доступу: <http://surl.li/gerqi>. (Дата звернення: 03.04.2023). – Назва з екрана.
7. План Маршалла 1947 р. Лекція Олега Машевського. Американістика та європейські студії. Істор. ф-т КНУ [Електронний ресурс] // Американістика, європейські студії, сходознавство. Ютуб-канал Кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн КНУ імені Тараса Шевченка. – 2021, 18 жовтня. – Режим доступу: <http://surl.li/gerqt> (Дата звернення: 03.04.2023). – Назва з екрана.
8. Секція 1. Відновлення України: пошуки стратегії, проблеми, перспективи. До 75-річниці Плану Маршалла [Електронний ресурс] // Американістика, європейські студії, сходознавство. Ютуб-канал Кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн КНУ імені Тараса Шевченка. – 2023, 4 квітня. – Режим доступу: <http://surl.li/gerqv> (Дата звернення: 05.04.2023). – Назва з екрана.
9. Триває пленарне засідання Міжнародної науково-практичної конференції «Відновлення України: історичний досвід та перспективи після Перемоги» до 75-ї річниці початку реалізації програми Плану Маршалла та на підтримку ініціативи президента України United24 [Електронний ресурс] // Кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн КНУ ім. Т. Шевченка. 31 березня 2023 р. – Режим доступу: <http://surl.li/fzvdz>. (Дата звернення: 02.04.2023). – Назва з екрана.

10. Україна та світ у міжнар. віднос. повоєнного часу. Ч. 3 конф. Відновлення України: істор. досвід... [Електронний ресурс] // Американістика, європейські студії, сходознавство. Ютуб-канал Кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн КНУ імені Тараса Шевченка. – 2023, 2 квітня. – Режим доступу: <http://surl.li/gerqx> (Дата звернення: 04.04.2023). – Назва з екрана.
11. Фечко І., Кузьменко Е. Американістика та європейські студії – робота заради перемоги. Міжнародна наукова конференція «Україна – Латинська Америка: 30 років співпраці. До 100-річчя з дня народження Ю. В. Кнорозова» [Електронний ресурс] / І. Фечко, Е. Кузьменко // Американська історія та політика: науковий журнал. – 2022. – №14. – С. 83–89. – Режим доступу: <http://surl.li/gerqh> (Дата звернення: 02.04.2023). – Назва з екрана.
12. Машевський О., Сухобокова О. «Американістика та європейські студії» КНУ гуртує науковців: наукова конференція до 30-річчя українсько-американських відносин. [Електронний ресурс] / О. Машевський, О. Сухобокова. // Американська історія та політика: науковий журнал. – 2022. – № 13. – С. 83–87. – Режим доступу: <http://surl.li/djexk> (Дата звернення: 03.04.2023). – Назва з екрана.

References:

1. Amerykanistyka, yevropeiski studii, skhodoznavstvo. Yutub-kanal Kafedry novoi ta novitnoi istorii zarubizhnykh krain KNU imeni Tarasa Shevchenka. (2023, 4 kvitnia). *Vidnovlennia krain Zakhodu pislia Pershoi ta Druhoi svitovykh voien. Sek. 2 konfer. «Vidnovlennia Ukrainy»* [Video]. YouTube. <http://surl.li/gerqn>. [In Ukrainian].
2. Amerykanistyka, yevropeiski studii, skhodoznavstvo. Yutub-kanal Kafedry novoi ta novitnoi istorii zarubizhnykh krain KNU imeni Tarasa Shevchenka. (2023, 3 kvitnia). *Vidnovlennia Ukrainy: istorychnyi dosvid i perspektyvy. Do 75-richnytsi Planu Marshalla. Mizhnar. konf. KNU*. [Video]. YouTube. <http://surl.li/gerqq>. [In English & Ukrainian].
3. Kravchenko, M. (2017). Druha mizhnarodna naukova konferentsiia «Ukraina i SShA: dosvid ta perspektyvy spivpratsi», prysviachena 25-richchiu vstanovlennia dyplomatychnykh vidnosyn mizh Ukrainoiu ta SShA. *Amerykanska istoriia ta polityka: naukovyi zhurnal*, 4, 254–257. <http://surl.li/gerpx>. [In Ukrainian].
4. Mashevskiy, O. (2022). Druhyi naukovyi seminar z istorii Krymu v KNU imeni Tarasa Shevchenka u konteksti ukrainskoi ta hlobalnoi istorii. *Yevropeiski istorychni studii: naukovyi zhurnal*, 23, 82–88. <http://surl.li/gerpz>. [In Ukrainian].
5. Mashevskiy, O. (2018). Forum vykladachiv ta doslidnykiv yevropeiskoi intehratsii. Mizhnarodna naukovopraktychna konferentsiia «Yevropeiski intehratsiini protsesy u KhKhI stolitti: kliuchovi tendentsii, osnovni vyklyky ta novi mozhlyvosti». 27 bereznia 2018 roku. *Yevropeiski istorychni studii: naukovyi zhurnal*, 10, 275–282. <http://surl.li/gerqd>. [In Ukrainian].
6. Mashevskiy O., Sukhobokova O. (2020). «Sharing Americas story with Ukraine: The Voice of Americas Ukrainian Service, 1949–2019»: zbirnyk naukovykh statei ta materialiv z istorii Ukrainskoi sluzhby «Holosu Ameryky». *Amerykanska istoriia ta polityka: naukovyi zhurnal*, 9, 154–162. <http://surl.li/gerqi>. [In Ukrainian].
7. Amerykanistyka, yevropeiski studii, skhodoznavstvo. Yutub-kanal Kafedry novoi ta novitnoi istorii zarubizhnykh krain KNU imeni Tarasa Shevchenka. (2021, 18 zhovtnia). *Plan Marshalla 1947 r. Lektsiia Oleha Mashevskoho. Amerykanistyka ta yevropeiski studii. Istor. f-t KNU*. [Video]. YouTube. <http://surl.li/gerqt>. [In Ukrainian].
8. Amerykanistyka, yevropeiski studii, skhodoznavstvo. Yutub-kanal Kafedry novoi ta novitnoi istorii zarubizhnykh krain KNU imeni Tarasa Shevchenka (2023, 4 kvitnia). *Sektsiia 1. Vidnovlennia Ukrainy: poshuky stratehii, problemy, perspektyvy. Do 75-richnytsi Planu Marshalla*. [Video]. YouTube. <http://surl.li/gerqv>. [In Ukrainian].
9. Kafedra novoi ta novitnoi istorii zarubizhnykh krain KNU im. T. Shevchenka. (2023, 31 bereznia). *Tryvaie plenarne zasidannia Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii «Vidnovlennia Ukrainy: istorychnyi dosvid ta perspektyvy pislia Peremohy» do 75-yi richnytsi*

pochatku realizatsii prohramy Planu Marshalla ta na pidtrymku initsiatyvy prezidenta Ukrainy United24. <http://surl.li/fzvdz>. [In Ukrainian].

10. Amerykanistyka, yevropeiski studii, skhodoznavstvo. Yutub-kanal Kafedry novoi ta novitnoi istorii zarubizhnykh krain KNU imeni Tarasa Shevchenka. (2023, 2 kvitnia). *Ukraina ta svit u mizhnar. vidnos. povoiennoho chasu. Ch. 3 konf. Vidnovlennia Ukrainy: istor. dosvid...* [Video]. YouTube. <http://surl.li/gerqx>. [In Ukrainian].
11. Fechko, I., Kuzmenko, E. (2022). Amerykanistyka ta yevropeiski studii – robota zarady peremohy. Mizhnarodna naukova konferentsiia «Ukraina – Latynska Ameryka: 30 rokiv spivpratsi. Do 100-richchia z dnia narodzhennia Yu. V. Knorozova». *Amerykanska istoriia ta polityka: naukovyi zhurnal*, 14, 83–89. <http://surl.li/gerqh>. [In Ukrainian].
12. Mashevskiy, O., Sukhobokova, O. (2022). «Amerykanistyka ta yevropeiski studii» KNU hurtaie naukovtsiv: naukova konferentsiia do 30-richchia ukrainsko-amerykanskykh vidnosyn. *Amerykanska istoriia ta polityka: naukovyi zhurnal*, 13, 83–87. <http://surl.li/djexk>. [In Ukrainian].

Oleh Mashevskiy,

*Dr.habil. (History), Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

Olga Sukhobokova,

*Ph.D. (History), Associate Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine*

Rebuilding Ukraine: Historical Experience and Perspectives after Victory»: International Scientific and Practical Conference on the 75th Anniversary of the Marshall Plan

Abstract. *The war launched by the Russian Federation against Ukraine, particularly its large-scale phase accompanied by the total destruction of Ukrainian settlements and infrastructure, has caused a surge of interest in massive assistance from the United States in the reconstruction of Europe after World War II.*

To consider and discuss these problems in an expert environment, on March 31, 2023, the Taras Shevchenko National University of Kyiv hosted the International Scientific and Practical Conference «Rebuilding Ukraine: Historical Experience and Perspectives After Victory.» The event was held on the basis of the Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries as part of the development of the educational program «American and European Studies (with the advanced program in foreign languages)» in support of the United24 initiative of the President of Ukraine.

It is noteworthy and symbolic that the initiators and active organizers of the conference were students – the young people on whom Ukrainian society places the greatest hopes for the recovery and further development of Ukraine. These were the master's and bachelor's degree students of the educational program «American and European Studies» – Eduard Kuzmenko, Ivan Fechko, and Mykhailo Hibert. The associate professors of the Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries at the Taras Shevchenko National University of Kyiv, Olha Sukhobokova and Viktoriia Pilkevych, together with the head of the department, Doctor of Historical Sciences, Professor Oleh Mashevskiy, supported and participated in the organization and holding of the conference.

The event organizers were the Taras Shevchenko National University of Kyiv, the Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries, the Sports Department of the Student Parliament of the University, the Student Parliament, and the Ukrainian Student League.

The Organizing Committee of the conference managed to involve experts from various fields and countries in the plenary session. The words of welcome gave the Vice-Rector for Scientific Work of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ksenia Smyrnova, the Vice-Rector for Scientific and Pedagogical Work (International Cooperation) of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, Hanna Tolstanova, as well as the head of the Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries, Oleh Mashevskiy. Prominent Ukrainian and international experts, scientists, politicians, and civil society representatives spoke on the current issues of Ukraine's reconstruction. Piotr Kozytskyi, a professor of history at the University of Maryland (USA), presented a report «What lessons can the historical experience of post-war Christian democracy give to Ukraine today?» Chloe Zeng, Senior Business Director at Microsoft and former Chair of the Isaac Education Foundation Council (Washington, USA), spoke on the topic «Project 'Peacre': American Volunteers Teach Ukrainian Youth. A Program of Continuous Learning Support During War and Preparation for Post-War Challenges.» For her presentation, Chloe Zeng invited two teenagers who emphasized important aspects of psychological and social adaptation for young Ukrainians affected by the war. The discussion of the conference issues during the plenary session was continued within the work of three separate sections: 1. Post-war recovery of Ukraine: search for strategy, problems, and prospects; 2. Restoration of Western countries after the First and Second World Wars; 3. Ukraine and the world in international relations after the war: history and modernity.

As a result, during the plenary and sectional sessions of the conference «Rebuilding Ukraine: Historical Experience and Perspectives after Victory» its organizers and participants were able to make progress toward achieving the defined objectives. The speakers analyzed the main problems of post-war recovery in Ukraine, drew on past experience to address them, and outlined possible ways for Ukraine to effectively communicate with the world in rebuilding our country and developing an effective collective security system after victory, taking into account new circumstances. The conference held is one of the first, but far from final, steps towards finding optimal solutions to post-war recovery issues in Ukraine, Europe, and the world as a whole.

Keywords: Rebuilding Ukraine, Marshall Plan, reconstruction of Europe after World War II, Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries.

Надійшла до редколегії 31.03.2023

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН**

ЄВРОПЕЙСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

ЕЛЕКТРОННЕ НАУКОВЕ ВИДАННЯ

2023 – № 24

Комп'ютерна верстка: Скульська Ірина Петрівна
Гуменний Сергій Любомирович

Автори статей несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей. Тексти подаються в авторській редакції.